

Заснований у квітні 2015 р.

Співзасновники –
Головне територіальне управління юстиції у Херсонській області;
Одеський державний університет внутрішніх справ;
Асоціація нотаріусів Херсонської області

Зареєстрований
Міністерством юстиції України

Свідоцтво
Про державну реєстрацію
серія КВ № 2133-11133Р
від 06.04.2015 р.

Виходить один раз на півроку.
Мова видання: українська, російська та англійська.

Журнал «Юридичний бюлетень» включено до Переліку наукових фахових видань України в галузі «юридичні науки» (Наказ МОН України від 13 березня 2017 р. № 374)

Адреса редакції:
вул. Потьомкінська, 42/14
м. Херсон Україна, 73000

Міністерство
юстиції України
Головне територіальне
управління юстиції
у Херсонській області

Міністерство
внутрішніх справ України
Одеський державний університет
внутрішніх справ

Асоціація нотаріусів
Херсонської області

Юридичний бюлетень

Випуск 10 (10)

Видавничий дім
«Гельветика»
2019

Редакційна колегія:

Головний редактор – Галуцько Віра Миколаївна, доктор юридичних наук, доцент;

Албул Сергій Володимирович, кандидат юридичних наук, доцент;
Бабенко Андрій Миколайович, доктор юридичних наук, доцент;
Бондар Валерія Валеріївна, кандидат юридичних наук;
Бутирін Євген Олександрович, кандидат юридичних наук, доцент;
Денісова Аліна Володимирівна, доктор юридичних наук, доцент;
Заєць Олександр Михайлович, кандидат юридичних наук, доцент;
Іванищук Андрій Анатолійович, доктор юридичних наук, старший дослідник;
Ізбаш Катерина Сергіївна, кандидат юридичних наук, доцент;
Катеринчук Іван Петрович, доктор юридичних наук, доцент;
Кісіль Зоряна Романівна, доктор юридичних наук, професор, академік АНВО України,
Заслужений діяч науки і техніки України;
Конопельський Віктор Ярославович, доктор юридичних наук, доцент;
Крижановська Олена Володимирівна, кандидат юридичних наук;
Надиська Оксана Ярославівна, доктор філософських наук, професор;
Резніченко Ганна Семенівна, кандидат юридичних наук;
Резніченко Семен Васильович, кандидат юридичних наук, професор;
Предместніков Олег Гарійович, доктор юридичних наук, заслужений юрист України;
Соловей Олексій Миколайович, кандидат юридичних наук;
Цільмак Олена Миколаївна, доктор юридичних наук, професор;
Шкута Олег Олегович, доктор юридичних наук, доцент;
Hans-joachim Schramm, dr. Hochschule Wismar University of Applied Sciences Technology,
Business and Design (Wismar, Germany).

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікації

Ю 70 Юридичний бюлетень : наук. журн. – Одеса, ОДУВС, 2019. – Вип. 10 (10). – 194 с.

У збірнику розглядаються актуальні питання теорії держави та права, цивільного права, адміністративного права та адміністративної діяльності, проблеми протидії злочинності, юридичної психології та ін.

Для науковців, юристів-практиків, викладачів, ад'юнктів, аспірантів, слухачів, курсантів та студентів вищих навчальних закладів юридичного профілю, а також всіх тих, хто цікавиться питаннями розвитку науки та права.

УДК 34(477)(05)

ЗМІСТ

**ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ
ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА**

<i>Великий В.М., Ісичко С.М.</i> ПРАВОВІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОЧНОЇ СТАВКИ.....	7
<i>Котенко М.В.</i> ПРАВОВА ЕКСПЕРТИЗА НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: СУТНІСТЬ І ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ.....	15
<i>Полубатко В.В.</i> ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНЕ ДЛЯ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ДОВКІЛЛЯ.....	21
<i>Сировацький В.І.</i> ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕРЖАВНОГО ПРИМУСУ В МЕЖАХ ТЕМПОРАЛЬНО-ПРОСТОРОВИХ СКЛАДНИКІВ ПРАВОВІДНОСИН.....	33
<i>Сіделковський О.Л.</i> ПРАВОВА СУТНІСТЬ СТВОРЕННЯ ЄДИНОГО МЕДИЧНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ.....	39

**ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО,
ГОСПОДАРСЬКОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА**

<i>Горобчук А.І., Дяченко С.В.</i> ПРИНЦИП ГЛАСНОСТІ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	45
<i>Горова С.В., Дяченко С.В.</i> СПЛАТА СУДОВОГО ЗБОРУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ.....	52
<i>Дума О.О., Івах Д.В.</i> ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ СУБ'ЄКТАМИ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ЯК ПРАВОВЕ ЯВИЩЕ.....	59
<i>Лабань О.О.</i> МИРОВА УГОДА ЯК СПЕЦІАЛЬНИЙ ЗАСІБ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ВІДПОВІДАЧА.....	67
<i>Малюга Л.Ю., Глоба А.О.</i> РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ НАУКОВОЇ ОБҐРУНТОВАНОСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ СТАНДАРТІВ У КОНТЕКСТІ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ В УКРАЇНІ.....	74
<i>Марчак А.Т., Дяченко С.В.</i> ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	81

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО
ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ**

<i>Бездольний М.Ю.</i> ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СПІВВІДНОШЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ТА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ.....	87
<i>Дуженков М.В.</i> МЕТОДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ З ДІТЬМИ, ЯКІ ВЧИНИЛИ ПРАВОПОРУШЕННЯ.....	94
<i>Комірчий П.О.</i> СИСТЕМА ЗАГАЛЬНОСЛУЖБОВИХ ПРИНЦИПІВ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ В ПРАВООХОРОННІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ.....	100
<i>Мулявка Д.Г.</i> АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ РИНКУ ДЕТЕКТИВНИХ ПОСЛУГ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ.....	108
<i>Солопенко В.В.</i> НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДУАЛЬНОЇ ФОРМИ ЗДОБУТТЯ ОСВІТИ.....	114
<i>Топольницький В.В.</i> УРЕГУЛЮВАННЯ ПИТАННЯ ПРОХОДУ КОРАБЛІВ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ КЕРЧЕНСЬКУ ПРОТОКУ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ.....	119

**ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА
ТА КРИМІНОЛОГІЇ**

<i>Боровик А.В.</i> СУЧАСНИЙ СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОРУПЦІЙНІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ЗАПОБІГАННЯ ЇМ В УКРАЇНІ.....	130
<i>Кікалішвілі М.В.</i> ПАРАМЕТРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ.....	141
<i>Нуруллаєв Ількін Садагат огли</i> ОСОБЛИВОСТІ КОНВЕНЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В БОРОТБІ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ (НА ПРИКЛАДІ ПРОТИДІЇ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ).....	148
<i>Олійник О.С.</i> СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТОК ПРИНЦИПІВ РАДЯНСЬКОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА.....	156
<i>Шкута О.О., Устюжанінова О.Т.</i> МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ.....	163

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Темніков О.В.

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМНИХ АСПЕКТІВ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СЛІДЧО-СУДОВОЇ ПРАКТИКИ.....	170
---	-----

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

Дідківська Г.В.

ВЗАЄМОДІЯ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ.....	180
--	-----

Гомонай В.В.

КОНСТИТУЦІЙНА КУЛЬТУРА ТА КОНСТИТУЦІЙНА ПРАВОСВІДОМІСТЬ.....	187
---	-----

Шановні автори та читачі журналу!

До вашої уваги представлено десятий випуск науково-практичного видання «Юридичний бюлетень». Згідно з Наказом МОН України від 13 березня 2017 р. № 374 «Юридичний бюлетень» включено до переліку наукових фахових видань України в галузі «юридичні науки». Концепція журналу полягає у створенні можливостей вільного сприйняття, наукового осмислення та практичного запровадження кращих світових, європейських і вітчизняних тенденцій правової науки, критичного обговорення проблем застосування норм матеріального та процесуального права, а також здійснення справедливого та неупередженого правосуддя.

У цьому номері є матеріали, що наповнюють такі рубрики, як «Загальнотеоретичні проблеми держави та права», «Питання цивільного, господарського та трудового права», «Адміністративне право та адміністративна діяльність», «Проблеми кримінального права та кримінології», «Кримінальний процес та криміналістика, оперативно-розшукова діяльність» та «Юридична психологія та юридична освіта».

У цьому випуску представлено розгляд таких актуальних проблем: зловживання правом суб'єктами трудових відносин як правове явище, мирова угода як спеціальний засіб захисту прав та інтересів відповідача, застосування електронних доказів у цивільному процесі, порівняльно-правовий аналіз співвідношення адміністративної та кримінальної відповідальності, нормативно-правове забезпечення дуальної форми здобуття освіти, параметри національної стратегії протидії корупційній злочинності.

Сподіваємося, що наше видання буде провідником у складному юридичному світі, бажаю всім успіху та натхнення у подальших наукових розвідках!

*З повагою
головний редактор журналу
доктор юридичних наук,
доцент
Віра Галунько*

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

УДК 343.102;340.6

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-10.01>

ПРАВОВІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОЧНОЇ СТАВКИ

Великий Віктор Миколайович,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри професійних
та спеціальних дисциплін
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ, м. Херсон, Україна)

Ісичко Сергій Миколайович,
старший радник юстиції,
кафедра професійних та спеціальних
дисциплін
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ, м. Херсон, Україна)

У статті розглянута історія й сучасне розуміння очної ставки як слідчої дії. Зазначено окремі моменти, які мають бути відображені в кримінально-процесуальному законодавстві. Визначено основні недоліки застосування очної ставки слідчими на практиці. Сформульовано низку процесуальних і психологічних практичних рекомендацій, що, на думку авторів, повинні підвищити ефективність проведення очної ставки. Робиться висновок, що у зв'язку зі специфікою очної ставки та її можливостями належного розкриття злочинів доцільно в Кримінальному процесуальному кодексі України виділити її як самостійну слідчу дію, розкрити її процесуальну сутність. Указано на необхідність розкрити порядок проведення очної ставки: підстави, відповідно до яких призначається очна ставка (виявлення й конкретизацію сукупності умов, за яких у процесі розслідування проведення очної ставки є обов'язковим або доцільним), сукупність обставин, що накладають обмеження або повністю виключають можливість проведення очної ставки; права слідчого й допитуваних осіб; безпосередню регламентацію процедури такого допиту (допустимих і заборонених прийомів, участі перекладача), особливості проведення очної ставки з деякими категоріями осіб (неповнолітніми, іноземними громадянами, особами, які мають психічні розлади, й іншими); використання технічних засобів (відео- й аудіозаписів, комп'ютерної графіки, імітаторів і моделей тощо); зміст і порядок оформлення протоколу допиту.

Ключові слова: очна ставка, очна ставка як слідча дія, історія розуміння очної ставки, недоліки проведення очної ставки слідчими, правові та психологічні засади очної ставки.

LEGAL AND PSYCHOLOGICAL PRINCIPLES OF CONFRONTATION

Velykyi Viktor Mykolaiovych,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor

Isychko Serhii Mykolaiovych,
Senior Councillor of Justice,
Department of Professional
and Special Disciplines
(Kherson Faculty of the Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

The history and current conception of confrontation as an investigative act are examined. The particular moments demanding their presence in the criminal-procedural legislation are pointed. The main faults of the confrontation use by investigators in practice are determined. Several practical procedural and psychological recommendations to elevate the confrontation effectiveness are formulated.

The necessity to reveal the procedure of confrontation was formulated:

the grounds on which the eye-rate is assigned (identifying and specifying the set of conditions under which is confrontation mandatory or appropriate in the course of the investigation); the totality of circumstances that impose restrictions or completely exclude the possibility of confrontation; the rights of the investigator and the persons being interrogated; direct regulation of the procedure of such interrogation (admissible and forbidden techniques, participation of an interpreter); peculiarities of the face-to-face rate with certain categories of persons (minors, foreign nationals, persons with mental disorders, etc.); the use of technical means (video and audio, computer graphics, imitators and models, etc.); the content and procedure of the interrogation protocol.

A number of procedural and psychological practical recommendations have been formulated, which, in the opinion of the authors, should improve the efficiency of preparation and direct face-to-face treatment, illustrated with examples from the practice of investigation. The conclusion is made to emphasize confrontation as an independent essence in the criminal-procedural code of Ukraine taking into consideration its specificity and possibilities of appropriate crime detection.

Key words: confrontation, confrontation as investigative act, history of confrontation conception, faults of confrontation use by investigators, legal and psychological grounds of confrontation, grounds for assigning confrontation for conducting confrontation, regulating the procedure for confrontation, tactical psychological techniques for conducting confrontation.

У системі слідчих (розшукових) дій очна ставка посідає одне з чільних місць, однак проблема розроблення технологій проведення очної ставки з метою отримання або перевірки інформації від осіб, обізнаних з обставинами кримінального правопорушення, незалежно від процесуального становища особи не втрачає актуальності й сьогодні.

У досить великій кількості наукових досліджень прямо або опосередковано аналізуються окремі аспекти правової регламентації та обґрунтування тактики очної ставки, залежно від виду злочину, від умов його проведення, від часових меж проведення останнього, від кількості криміналістично-значимої інформації, від мети

очної ставки (отримання доказової інформації, викриття брехні, з метою запобігання наступним правопорушенням тощо), від статі або віку особи, від соціального статусу, від психічного стану, від національної та соціальної належності тощо. Процесуальні, тактичні та психологічні засади проведення очної ставки досліджено в працях багатьох відомих учених. Цьому питанню присвячено низку досліджень В.Є. Коновалової, С.М. Лозової, О.Я. Переверзи, Д.М. Піскуна та ін. [3; 4; 6; 7]. Безперечно, вони мають значну практичну й теоретичну цінність, однак проблемні питання такої складної слідчої (розшукової) дії сьогодні остаточно не розкрито, під час проведення очної ставки неповною мірою використовуються здобутки криміналістики й психологічної науки.

Метою статті є аналіз історії та стану очної ставки як слідчої дії, розроблення правових і психологічних базових засад використання очної ставки в слідчій практиці.

Установленню правової природи очної ставки на теренах України може сприяти вивчення історії розвитку кримінально-процесуального законодавства та криміналістичної науки.

Сама назва слідчої дії, що розглядається нами, походить від староруського виразу «очі на очі». Прообраз очної ставки як самостійний правовий інститут зафіксовано вже в XI–XII ст. в Руській Правді – правовому першоджерелі Київської Русі. У Руській Правді встановлювався процес судочинства, який іменувався «судовим». Він починався зі звернення до феодалу («наклепу») зацікавленої особи у зв'язку з нанесенням останньому майнової або моральної шкоди («образи»), із затримання злодія чи іншого порушника на місці вчинення злочину або з його явки з повинною. Тут можна углядіти зародження змагальності в суперечці між сторонами – заявником і «кривдником». Процес розгляду «татьби» (злочину) поділявся на кілька етапів: «гоніння сліду» – переслідування запідозреного або розшукуваного зловмисника, «закличе» – оголошення в людному місці про вчинений злочин тощо. Найбільш близькою за змістом до сучасної очної ставки була дія, що називалося «звід». Сенс його полягав у тому, що якщо виявлявся утримувач, наприклад, викраденого майна, який указував на людину, у якої він його придбав, то їх «зводили» разом, якщо попередній власник теж на когось указував, знову здійснювався «звід» і так далі: до тих пір, поки не буде знайдений дійсний викрадач речі.

Елементи використання очної ставки можна знайти у зводі документів часів Козаччини й Гетьманщини XVII–XVIII ст. «Права, за якими судиться малоросійський народ» [7].

Одну ж із перших спроб дати визначення та сформулювати правила проведення очної ставки зробив у 1881 році професор Харківського університету Л.Є. Володимиров у посібнику «Учение об уголовных доказательствах».

Близьке до сучасного розуміння визначення розглянутої слідчої дії міститься в енциклопедичному словнику Брокгауза й Ефрона 1897 р.: «Очна ставка – одночасний допит двох осіб за одним і тим самим питанням» [8].

В одному з перших радянських підручників із криміналістики під редакцією А.Я. Вишинського очна ставка розуміється як «одночасний допит двох (або більше) осіб у присутності один одного, застосований з метою усунення суперечностей у показаннях цих осіб, даних під час роздільних допитів» [9].

У Кримінально-процесуальному кодексі Української РСР від 28 грудня 1960 року в главі 15 «Очна ставка, пред'явлення для впізнання» в ст. 172 вказується, що слідчий вправі провести очну ставку між двома раніше допитуваними особами, у показаннях яких є суперечності, а в ст. 173 розкривався порядок проведення очної ставки. На початку очної ставки встановлюється, чи знають особи, що викликані на очну ставку, один одного й у яких стосунках вони перебувають між собою. Свідки попе-

реджаються про кримінальну відповідальність за відмову від дачі показань і за дачу завідомо неправдивих показань, а потерпілі – за дачу завідомо неправдивих показань. Викликаним на очну ставку особам по черзі пропонується дати показання про ті обставини справи, для з'ясування яких призначена очна ставка. Після цього слідчий ставить запитання. Особи, викликані на очну ставку, з дозволу слідчого можуть ставити запитання одна одній. Оголошення показань, даних учасниками очної ставки на попередніх допитах, дозволяється лише після дачі ними показань на очній ставці та запису їх до протоколу. Слідчий пред'являє протокол очної ставки особам, яких допитано, для прочитання або за їхнім проханням прочитує їм цей протокол. Допитані особи мають право вимагати доповнення протоколу й унесення до нього поправок. Ці доповнення або поправки підлягають обов'язковому занесенню в протокол. Протокол очної ставки підписує кожна з допитаних осіб і слідчий [1].

У чинному Кримінальному процесуальному кодексі України очна ставка не виокремлюється як самостійна слідча дія: у главі 20 «Слідчі (розшукові) дії» в ст. 224 «Допит» лише стисло зазначається: «Слідчий, прокурор має право провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях». При цьому дуже побіжно визначається сам порядок проведення очної ставки: «На початку такого допиту встановлюється, чи знають викликані особи одна одну і в яких стосунках вони перебувають між собою. Свідки попереджаються про кримінальну відповідальність за відмову від давання показань і за давання завідомо неправдивих показань, а потерпілі – за давання завідомо неправдивих показань. Викликаним особам по черзі пропонується дати показання про ті обставини кримінального провадження, для з'ясування яких проводиться допит, після чого слідчим, прокурором можуть бути поставлені запитання. Особи, які беруть участь у допиті, їх захисники чи представники мають право ставити одна одній запитання, що стосуються предмета допиту» [2].

Отже, кримінально-процесуальне законодавство розглядає очну ставку як різновид допиту, така ж думка стверджується в багатьох наукових коментарях і підручниках. Ми ж схильні підтримати позицію академіка Академії правових наук України В.Є. Коновалової щодо очної ставки як самостійної слідчої дії, яка має передбачати свої специфічні логічні та психологічні засади [3, с. 123].

На нашу думку, проблема регламентування очної ставки включає в себе два складники: правову й психологічну.

У свою чергу, правовий аспект очної ставки передбачає вирішення таких питань:

1. Виявлення та конкретизацію сукупності умов, за яких у процесі розслідування проведення очної ставки є обов'язковим або доцільним. Це можуть бути:

- певні тактичні міркування, метою яких є досягнення бажаних змін у поведінці, показах, співпраці учасників процесу зі слідством;
- необхідність усунути в показах учасників процесу протиріччя, які можуть заважати досягненню об'єктивності або повноті розслідування обставин правопорушення, визначенню ролі окремих осіб.

2. Виявлення та конкретизацію сукупності обставин, які накладають обмеження або повністю виключають можливість проведення очної ставки. Гіпотетично до таких обставин можна зарахувати:

- загрозу безпеці одному або обом учасникам процесу. Наприклад, гр. Г. разом із 4 співучасниками заволодів у відкритому морі буксирним катером, вийшов на ньому в Середземне море, де в одній із країн придбав вогнепальну зброю, на зворотному шляху до порту N, у країні яка перебувала на шляху плавання, придбав ще 50 кг наркотиків. Під час прибуття до порту N затримати гр. Г. не вдалося, у нічний

час весь вантаж було перевантажено на човни, а буксир покинуто. Після затримання всіх учасників групи двоє пояснили, що на очній ставці вони не вимовлять жодного слова, пояснюючи це тим, що гр. Г. – дуже жорстока, рішуча й непередбачувана в діях людина, отже, може їм за це помститися. Під час очної ставки слідчий міг би зачитати їхні первинні свідчення замість їхніх показань, але це могло б призвести до того, що вони відмовляться й від тих показань, що давали раніше. Тому прийнято рішення відмовитися від проведення очної ставки;

- психічний стан або вік допитуваних осіб, які унеможлиблюють проведення очної ставки. Наприклад, на одному з островів річки, на місці масового відпочинку людей, було звалтовано двох неповнолітніх дівчат. Зловмисники тільки на другий день відпустили їх, висадивши з човна у воду на міському пляжі. Батьки неповнолітніх дівчат вимагали покарання злочинців. Зловмисники не заперечували факту статевих зносин, але запевняли, що все відбулося на добровільних засадах. Щойно під час слідства поставало питання про проведення очної ставки, потерпілі починали плакати, тому стало зрозуміло, що очна ставка буде зірвана й не дасть бажаних результатів. Тому слідство вирішило спиратися у звинуваченнях на інші докази: пошкодження нижньої білизни, забруднений верхній одяг, тілесні ушкодження на кінцівках і тілі потерпілих, піднігтьовий уміст, освідувані подряпин на тілах зловмисників, огляду їхнього пошкодженого верхнього одягу, про що стало відомо завдяки дуже ретельному допиту потерпілих, який проведено після того, як стало зрозуміло про неможливість очної ставки;

- усну або письмову відмову від участі в очній ставці.

3. Конкретизацію визначення самих понять «протиріччя», «розбіжність», «неузгодженість» у показах і критеріїв їх оцінювання.

4. Доповнення ст. 224 Кримінального процесуального України, адже, наприклад, крім з'ясування причин розбіжностей у свідченнях допитуваних, завданням очної ставки може бути й отримання нової інформації по справі.

5. Загальної регламентації процедури очної ставки: допустимих і недопустимих прийомів її проведення.

6. Особливості проведення очної ставки з іноземними громадянами за участі перекладача.

На жаль, можна констатувати певні проблеми, які мають місце під час проведення очної ставки в практиці правоохоронних органів. Серед них можна виділити такі:

- уникнення слідчими проведення очної ставки у зв'язку з потребою серйозної підготовки до неї;

- побоювання слідчих, що результати очної ставки можуть зруйнувати раніше зібрану доказову базу;

- невміння слідчих забезпечувати необхідну морально-емоційну «партитуру» очної ставки;

- помилки у виборі тактик проведення очної ставки, невинуватих їх одноманітність.

З огляду на вище наведене, не менш важливим є розроблення психологічних аспектів технології проведення очної ставки. До них варто зарахувати розроблення на основі проведених досліджень рекомендацій щодо загальних і варіативних тактик підвищення ефективності проведення очної ставки. Наприклад, щодо:

- використання сучасних технічних засобів: відео- й аудіозаписів, комп'ютерної графіки, імітаторів і моделей тощо;

- особливостей очної ставки з участю неповнолітніх осіб, які мають певні психічні розлади;

– рекомендації стосовно проведення очної ставки безпосередньо на місці події, якщо суперечливі покази учасників безпосередньо пов'язані з місцем події та є вірогідність, що допитувані по-різному сприймають обставини, не можуть точно відтворити певні деталі, щодо усунення впливу сторонніх осіб.

Психологічним обґрунтуванням потреби в проведенні очної ставки, крім необхідності усунути протиріччя, що створюються недобросовісним допитуваним, можуть бути такі моменти:

- виявлення помилок у показах добросовісного допитуваного;
- допомога одному з допитуваних у пригадуванні окремих деталей, щодо відтворення яких він має труднощі;
- виявлення психологічних особливостей учасників очної ставки, їхні стосунки та взаємозалежність;
- потреба зруйнувати кругову поруку серед підозрюваних;
- можливість за допомоги добросовісного допитуваного спонукати іншого з учасників очної ставки до щирих правдивих зізнань;
- підтримка добросовісного допитуваного в його прагненні бути щирим у своїх свідченнях, сприяння його активної позиції в допомозі слідству;
- необхідність викриття інсценувань і фальсифікацій;
- з'ясування причин істотних протиріч у показах допитуваних;
- з метою отримання нової додаткової інформації по справі.

Потребує свого психологічного обґрунтування й процедура підготовки та проведення очної ставки, яка включає в себе:

- прийняття слідчим на основі попередньо зібраних даних рішення про необхідність проведення очної ставки;
- психологічний аналіз особи допитуваного, залученого до очної ставки (його особистісні риси: спрямованість, темперамент, характер, здібності, досвід, емоційний стан тощо), прогнозування його можливої поведінки та вибір особи, якій першій буде запропоновано давати відповіді;
- виявлення особи, зацікавленої в наданні слідству об'єктивної інформації по справі;
- планування логічно побудованої системи питань, які будуть поставлені на очній ставці, ці питання повинні взаємодоповнювати одне одного, бути за своєю формою переважно відкритими (такими, що унеможливають однозначні відповіді типу «так», «ні», «згоден» тощо), включати в перелік питання-фільтри та питання-пастки; залежно від психологічних особливостей особи допитуваного й бажаного результату вибір логічного порядку наростання викривальної сили, з початкового, із самого вагомого вирішального доказу, усієї сукупності доказів водночас;
- підбір матеріальних доказів і планування обставин їх пред'явлення з метою провокування асоціативних реакцій, перевірки причетності допитуваних до розслідуваної справи;
- передбачення відхилень і варіативних програм проведення очної ставки залежно від поведінки допитуваних;
- попереднє формування психологічної готовності особи до активної позиції, що йде на очну ставку, яка б забезпечила бажану спрямованість її дій у процесі очної ставки;
- прийняття заходів щодо усунення можливого негативного впливу й тиску на допитуваних;
- вибір сприятливого часу та місця проведення очної ставки;
- передбачення заходів управління можливими конфліктами в процесі очної ставки: провокування конфлікту між допитуваними або його врегулювання залежно

від обставин і потреби досягнення мети слідства. Так, наприклад, у деяких випадках під час проведення очної ставки з метою досягнення однозначно об'єктивного результату можливе провокування мікроконфлікту, поставивши обом сторонам, таке запитання: «Так хто з вас каже неправду?». І це запитання спрямовувати саме добросовісному учаснику провадження, даючи йому зрозуміти, що слідчий засумнівався в тому, що він каже правду. Або прямо запитати добросовісного учасника: «То може це Ви дасте неправдиві свідчення?» У цьому разі добросовісний учасник провадження, намагаючись довести слідчому, що саме він добросовісний допитуваний, може так психічно вплинути на опонента, висловлюючи йому всі подробиці спірних обставин, що останній вимушений буде дати правдиві свідчення;

– вибір темпу проведення очної ставки: форсований завершений, із наростаючим темпом, дискретний – розділений на окремі повторні або взаємодоповнюючі допити тощо;

– тактичний вибір логічної послідовності очної ставки. Як приклад можна навести вдало обрану слідчим тактику допиту по такій справі: гр. Л. і син його кращого друга гр. Т. викрали з АТП №... двигун з автомобіля «КАМАЗ», а допоміг їм у вчиненні цього злочину сторож АТП гр. У., який пропустив їх на територію АТП, згодом допомагав вантажити двигун у кузов машини, на якій приїхали гр. Л. і гр. Т. На допиті сторож гр. У. зізнався в допомозі та пояснив, що злочин учинили гр. Л. і гр. Т. Останні свою причетність до злочину заперечували, а місце знаходження викраденого двигуна слідством встановлено не було (переховуванням двигуна займався сам гр. Т., причому гр. Л. не знав місце його знаходження). Після допиту родичів і членів сім'ї гр. Л. і гр. Т. слідчим стало зрозуміло, що для гр. Т. друг його батька – гр. Л. – є авторитетною особою, тому він нізащо не буде свідчити проти нього. Тобто поки гр. Л. не зізнається в учиненні злочину, гр. Т. також буде заперечувати факт учинення злочину. Тактично першу очну ставку необхідно було провести між сторожем гр. У. і гр. Л. На очній ставці сторож гр. У. (будучи підготовленим слідчим) не залишив «каменя на камені» від показань гр. Л., останній вимушений був повністю зізнатися в крадіжці, але не міг пояснити, де приховано двигун. Далі було зроблено так, щоб і гр. Т. також зізнався в учиненні злочину та вказав місце зберігання викраденого. Тут перед слідчим постало питання: між ким проводити другу очну ставку? Між сторожем гр. У. та гр. Т. чи між гр. Л. і сином друга – гр. Т.? Знаючи про зв'язки між гр. Т. та гр. Л., вирішили провести очну ставку між ними, і це дало бажаний результат. Молодший за віком гр. Т. побачив, що авторитетний у його очах гр. Л. сам зізнався в учиненні злочину, ще й запропонував гр. Т. дати правдиві свідчення. Гр. Т. не тільки зізнався в учиненні крадіжки, а й повідомив, де приховано викрадений двигун;

– передбачення можливості фіксування не лише вербальної інформації, а й паралінгвістичної (інтонації, темпу мови, пауз, гучності тощо), кінетичної (жестів, міміки, пантоміміки), характеру візуального контакту, психофізіологічних реакцій (почервоіння або збліднення шкіри обличчя, тремор, потовиділення, ковтання тощо).

Очна ставка є досить складною слідчою дією, що полягає в допиті осіб по черзі в присутності один одного, двох і більше допитаних раніше щодо одних і тих самих обставин справи з метою усунення наявних істотних протиріч і встановлення істини по справі.

У зв'язку зі специфікою очної ставки та її можливостями належного розкриття злочинів доцільно в Кримінальному процесуальному кодексі України її виділити як самостійну слідчу дію, конкретизувати її процесуальну сутність.

Проведення очної ставки може передбачати велику кількість тактичних прийомів, однак має чітко відповідати правовим нормам.

Результативність очної ставки залежить від рівня професійної підготовки слідчого, його вміння використовувати на практиці знання криміналістики, психології й інших суміжних наук.

Список використаних джерел:

1. Коновалова В.Е. Тактика производства очной ставки. *Ученые записки Харьковского юридического института*. Харьков, 1955. Вып. 6. 152 с.
2. Лозова С.М. Тактико-психологічне забезпечення очної ставки : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06 / Національний ун-т внутрішніх справ. Харків, 2004. 207 с.
3. Пашук А.І. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII-XVIII ст. Львів, 1967.
4. Переверза О.Я. Формування неправдивих показань, система тактичних прийомів їх виявлення і подолання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Одеська держ. юридична академія. Одеса, 1999.
5. Піскун Д.М. Очна ставка: тактика і психологічні основи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2009. 20 с.
6. Энциклопедический словарь. Санкт-Петербург : Изд. Ф.А. Брокгауз и И.А. Ефрон, 1897. Т. 22-а. Кн. 44. С. 528.
7. Институт очной ставки: история развития и современное состояние. URL: <https://wiselawyer.ru/poleznoe/24751-institut-ochnoj-stavki-istoriya-razvitiya-sovremennoe-sostoyanie>.

УДК 340.132

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-10.02>

ПРАВОВА ЕКСПЕРТИЗА НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ: СУТНІСТЬ І ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ

Котенко Микола Віталійович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри інтелектуальної
власності
юридичного факультету
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, м. Київ,
Україна)

Стан наукового дослідження та практики здійснення правових експертиз нормативно-правових актів у сфері інтелектуальної власності в Україні є недосконалим, потребує посилення, особливо в частині наукового переосмислення питань її сутності й функціонального призначення, з метою вироблення методичних рекомендацій щодо проведення правової експертизи таких нормативно-правових актів. Указана ситуація зумовлена насамперед доктринальною неоднозначністю розуміння самого феномена інтелектуальної власності, оскільки сьогодні в юридичній науці не надано чіткої відповіді на питання її природи, сутності, змісту, її інституційних складників, співвідношення та взаємодії факторів формування інтелектуальної власності, матеріальних і процесуальних компонентів її утворення, правового забезпечення й реалізації. На нашу думку, важливу роль у сучасних умовах становлення та подальшого розвитку законодавства України у сфері інтелектуальної власності відіграє правова експертиза як чинних нормативно-правових актів, так і їх проектів, що стосуються сфери інтелектуальної власності. З огляду на те що інтелектуальна власність є ціннісним надбанням будь-якого суспільства, зумовлюється його освітнім потенціалом, потребує державно-правової підтримки та забезпечення, варто відзначити, що будь-які правові положення та їх проекти, які стосуються забезпечення інтелектуальної власності, потребують особливого експертного оцінювання з боку представників юридичної науки, практики в межах проведення правової експертизи нормативно-правових актів, якими закріплюються такі положення. Ураховуючи наукову та практичну доцільність вивчення сутності й функціонального призначення правової експертизи нормативно-правових актів у сфері інтелектуальної власності, у роботі: 1) встановлено сутність правової експертизи нормативно-правових актів у сфері інтелектуальної власності; 2) з'ясовано функціональне призначення правової експертизи нормативно-правових актів у сфері інтелектуальної власності.

Ключові слова: інтелектуальна власність, правова експертиза, законотворчість, законодавчий акт, законопроект.

LEGAL EXPERTISE OF REGULATORY ACTS IN THE SPHERE OF INTELLECTUAL PROPERTY: ESSENCE AND FUNCTIONAL PURPOSE

Kotenko Mykola Vitaliiovych,
Candidate of Juridical Sciences, Associate
Professor,
Associate Professor at the Department
of Intellectual Property
of the Faculty of Law
(Taras Shevchenko National University
of Kyiv, Kyiv, Ukraine)

The state of scientific research and practice of legal expertise of normative-legal acts in the field of intellectual property in Ukraine is imperfect. This situation is caused primarily by the doctrinal ambiguity of understanding of the phenomenon of intellectual property, since today in legal science there is no clear answer to the questions of its nature, essence, content, its institutional constituents, correlation and interaction of factors of formation of intellectual property, material components, material components provision and implementation. In our opinion, an important role in the current conditions of formation and further development of the legislation of Ukraine in the field of intellectual property is played by legal expertise of both current regulatory acts and their projects related to the field of intellectual property. Given that intellectual property is a valuable asset of any society, it is conditioned by its educational potential, requires state legal support and support, it should be noted that any legal provisions and their projects related to intellectual property protection require special expert evaluation by the representatives of legal science, practice within the limits of carrying out legal examination of normative legal acts, which fix such provisions. Considering the scientific and practical expediency of studying the nature and functional purpose of legal expertise of normative legal acts in the field of intellectual property, the work was: 1) the essence of legal expertise of normative legal acts in the field of intellectual property was established; 2) clarified the functional purpose of legal expertise of regulations in the field of intellectual property.

Key words: intellectual property, legal expertise, lawmaking, legislative act, law-project.

Доктринальне розуміння поняття «інтелектуальна власність» у вітчизняній юридичній науці є досить неоднозначним і суперечливим, не дає чіткої відповіді на питання її природи, сутності, змісту, її інституційних складників, співвідношення та взаємодії факторів формування інтелектуальної власності, матеріальних і процесуальних компонентів її утворення, правового забезпечення й реалізації. Тому й правове забезпечення відносин у сфері інтелектуальної власності в Україні так само відзначається непослідовністю, високим рівнем суперечності положень актів законодавства України, надмірним характером змінюваності цих положень, відсутністю єдиного концептуального підходу до реформування законодавства України у сфері інтелектуальної власності. Неоднозначність, колізійність і пробільність правового регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності в Україні насамперед негативно відбивається на творчому складнику кожної людини, призводить до розчарування в системі забезпечення прав суб'єктів інтелектуальної власності, нівелює інноваційність їхньої діяльності в частині створення інтелектуального продукту. На нашу думку, важливу роль у сучасних умовах становлення та подальшого розвитку законодавства України у сфері інтелектуальної власності відіграє правова експертиза як чинних нормативно-правових актів, так і їх проектів, що стосуються сфери інтелектуальної власності. Від-

мічаючи поточне підвищення «наукового інтересу» до вивчення інституту правової експертизи юридичних документів, у тому числі й чинних нормативно-правових актів України та законопроектів у сфері інтелектуальної власності, як особливого різновиду правових експертиз за ознакою галузі законодавства на фоні підвищення активності у сфері правотворчої діяльності, варто зазначити, що дослідження будь-якого юридичного явища, в тому числі й питань правової експертизи, потребує аналізу її феноменологічних і функціональних засад, що пов'язується з необхідністю встановлення поняття, природи, сутності та функціонального призначення правової експертизи. У юридичній літературі проблематика правової експертизи вивчалася переважно на рівні загальнотеоретичних юридичних досліджень такими вченими, як С.В. Бобровник, Є.П. Євграфова, А.П. Заєць, А.М. Колодій, Н.М. Оніщенко, О.В. Петришин, О.В. Скрипнюк та ін. Епізодично окремі аспекти правової експертизи нормативно-правових актів галузевого характеру досліджуються представниками галузевих юридичних наук. Зокрема, учені-правознавці галузевих юридичних наук досліджували деякі практичні аспекти проведення правової експертизи нормативно-правових актів, а також усунення помилок і запобігання їм у використанні юридичної техніки, змісту і стилю викладення правотворчих положень в актах конституційного законодавства України (М.О. Баймуратов, О.В. Батанов, О.П. Васильченко, О.В. Марцеляк, Н.А. Мяловицька), адміністративного законодавства України (В.М. Бевзенко, П.В. Діхтєвський, С.О. Мосьондз), кримінального законодавства України (П.П. Андрушко, З.А. Загиней, О.О. Кваша, О.М. Костенко) та ін. Деякі правові аспекти проведення правової експертизи нормативно-правових актів у сфері інтелектуальної власності розкрито в працях таких представників цивільного права, як Т.Е. Абова, Е.Н. Беляєва, Н.О. Гершанова, Е.Л. Головльова, В.В. Голофаєв, В.П. Грибанов, Ю.Т. Гульбін, М.Р. Доронін, Ч. Дьєрдь, Н.А. Радченко, Є.В. Сальникова та ін.

На нашу думку, стан наукового дослідження і практики здійснення правових експертиз нормативно-правових актів у сфері інтелектуальної власності в Україні є недостатнім, потребує посилення, особливо в частині наукового переосмислення питань її сутності й функціонального призначення, з метою вироблення методичних рекомендацій щодо проведення правової експертизи таких нормативно-правових актів.

З огляду на те що інтелектуальна власність є ціннісним надбанням будь-якого суспільства, зумовлюється його освітнім потенціалом, потребує державно-правової підтримки та забезпечення, варто відзначити, що будь-які правові положення та їх проекти, які стосуються забезпечення інтелектуальної власності, потребують особливого ставлення (оцінювання) з боку представників юридичної науки, практики в межах проведення правової експертизи нормативно-правових актів, якими закріплюються такі положення. Важливу роль у питанні проведення правової експертизи нормативно-правових актів у сфері інтелектуальної власності відіграють наукові дослідження питань функціонального призначення такої експертизи, вивчення яких, по-перше, дасть змогу з'ясувати націленість правової експертизи, її мету й завдання проведення; по-друге, матиме методологічне значення, оскільки допоможе націлити діяльність експертів правової експертизи на результат; по-третє, сприятиме посиленню системності правової експертизи нормативно-правових актів загалом, окремим різновидом якої варто вважати експертизу актів у сфері інтелектуальної власності як невід'ємний складник експертизи всієї системи законодавства України. З огляду на наукову та практичну доцільність вивчення функціонального призначення правової експертизи нормативно-правових актів у сфері інтелектуальної власності, вважаємо за доцільне в роботі, по-перше, установити сутність правової експертизи нормативно-правових актів у сфері інтелектуальної власності; по-друге, визначити функціональне

призначення правової експертизи нормативно-правових актів у сфері інтелектуальної власності й розкрити їх зміст.

Особливого значення правова експертиза набуває сьогодні, коли прийняття ефективних, юридично грамотних, працюючих законів, сучасність і точність правотворчих рішень стають у багатьох випадках визначальними факторами економічного, політичного та соціального реформування. Саме наукова експертиза якраз і дає змогу забезпечити належну якість проектів. У процесі становлення й розвитку інституту експертизи все активніше включається наука шляхом роботи експертно-консультативних рад, наукових інститутів тощо [1, с. 16]. Сама правова експертиза, на нашу думку, не є універсальною, вона має бути структурована залежно від профілю діяльності (об'єкту експертування). Як самостійний об'єкт мають виступати питання якості правового забезпечення прав та інтересів суб'єктів права інтелектуальної власності. Продовжуючи зазначену думку, І.І. Ашмарін і Б.Г. Юдін зазначають, що експертне дослідження будь-якого питання суспільного життя здійснюється з метою отримання знань для вирішення тих або інших проблем шляхом застосування спеціальних навиків. Однак загалом загальні засади, принципи, засоби здійснення експертизи майже не визначені, їх необхідно встановити й охарактеризувати. Указане пояснюється тим, що в наявних вітчизняних і зарубіжних літературних джерелах більше декларацій і побажань, ніж конкретних результатів [2, с. 77]. Ця робота насамперед зумовлена тим, що чинні законопроекти відзначаються високим ступенем узагальненості, а також неточністю формулювань самих положень, що призводить до різноманітних тлумачень їх норм, а також до розбіжностей у поглядах учасників законотворчого процесу [3, с. 3].

Цілком слушним та обґрунтованим є твердження С.Г. Михалюк, що законотворчість є одним із важливих напрямів роботи будь-якої держави, що полягає в юридичному оформленні рішень державних органів, які регулюють усі сфери суспільного життя й державного управління, тим самим надаючи діяльності держави легітимного характеру. Актуальність дослідження вказаних проблем визначаються тим, що багато недоліків законотворчості визначаються слабкістю або відсутністю в арсеналі законотворця інструментів, які забезпечують якісну підготовку законопроектів і належну перевірку їх основних положень на відповідність принципам побудови правової держави, стратегічним цілям і пріоритетам державної політики [4, с. 215–216]. Так само й О.Р. Дашковська звертає увагу на необхідність дослідження тих питань, які надають відповідь щодо експертних засад установаження якісних характеристик законодавства, що мають відображати особливості предмета й методу регулювання відносин у тій або іншій сфері правового регулювання [5, с. 219], що ще раз підтверджує необхідність виокремлення та впровадження в механізм нормопроекування й нормотворчої діяльності України комплексу правових експертиз, однією з яких має бути правова експертиза, предметом оцінювання якої мають бути питання дотриманості й непопорушності прав та інтересів суб'єктів у сфері інтелектуальної власності.

Актуальність вивчення інституту правової експертизи зумовлена також і практичними засадами її здійснення. Так, А.П. Заєць обумовлює значення обов'язкової правової експертизи, що проводиться Міністерством юстиції України стосовно проектів нормативно-правових актів, розроблених центральними органами виконавчої влади (на жаль, правова експертиза інших законопроектів Міністерством юстиції України сьогодні не проводиться – прим. авт.), розкриваючи його через той факт, що окремі акти все ж таки мають недостатню редакційну спрацьованість, не враховують вимог нормопроекування, а також є неузгодженими з Конституцією та законами України [6, с. 31]. Отже, на нашу думку, специфіка правової експертизи нормативно-правових актів і законопроектів у сфері інтелектуальної власності:

– по-перше, є специфічною формою діяльності, що полягає в аналітичній роботі з оцінювання якісних характеристик положень нормативно-правового акта чи його проекту, форми, структури й реквізитів, змістом якої є виявлення ризиків колізійності, пробільності, зарегульованості суспільних відносин у частині закріплення прав та інтересів суб'єктів інтелектуальної власності, механізмів їх реалізації й захисту;

– по-друге, здійснюється уповноваженими суб'єктами, котрі мають необхідні знання та досвід у сфері реалізації норм права інтелектуальної власності, її захисту, забезпечення формалізації правових норм;

– по-третє, має власний специфічний об'єкт експертування, що являє собою юридичний документ, положення якого націлені на закріплення й подальше забезпечення прав та інтересів суб'єктів у сфері інтелектуальної власності;

– по-четверте, має науково обґрунтований характер, оскільки, з одного боку, є самостійним засобом забезпечення науковості правотворчого процесу, а з іншого боку, базується на наукових принципах, правилах і методиках, метою яких є досягнення максимального рівня об'єктивності результатів експертизи;

– по-п'яте, здійснюється у формі дослідження, перевірки, аналізу та оцінювання наданого на експертизу об'єкта, з метою надання зауважень на юридичний документ і рекомендацій щодо його вдосконалення;

Питання функціонального призначення правової експертизи нормативно-правових актів у сфері правової експертизи в літературних джерелах отримало епізодичне дослідження, що пов'язано з нечіткістю розуміння феноменологічних засад правової експертизи взагалі. Як правило, функціональне призначення правової експертизи юридичних документів розкривається через питання «ролі та місця правової експертизи в забезпеченні ефективності та якості підготовки законодавчих актів, що безпосередньо визначається рівнем законотворчих помилок, із якими пов'язують недосконалість законів. Саме виявлення законотворчих помилок є одним із основних завдань правової експертизи» [7, с. 77]. Ученими також підкреслюється, що практика сучасної законотворчості й особливо її результатів свідчить про те, що порушення правил законодавчої техніки, офіційної мови та формальної логіки під час підготовки і прийняття закону створює загрозу виникнення законотворчих помилок, у результаті яких виникають прогалини й протиріччя. Такий закон створює неузгодженість у правовому регулюванні, що вимагає адекватного реагування на стадії проведення правової експертизи [8, с. 27].

У юридичній літературі функціональне призначення правової експертизи нормативно-правових актів у сфері інтелектуальної власності переважно аналізується з позиції її цілі, змістом якої є: 1) аналіз юридичного документа шляхом дослідження його тексту на предмет його відповідності правилам юридичної техніки; виявлення питань, котрі можуть виникнути на практиці у зв'язку з прийняттям акта, що готується; проведення комплексного оцінювання проекту юридичного документа на підставі отриманої вищевказаної інформації [1, с. 17]; 2) визначення відповідності законопроекту положенням Конституції, чинним актам законодавства у сфері інтелектуальної власності [9, с. 61]; 3) формулювання обґрунтованого висновку про відповідність законопроекту положенням соціально-економічної політики, цілям і завданням розвитку й функціонування сфери інтелектуальної власності [10, с. 10] тощо.

Отже, відзначаючи відсутність у літературних джерелах єдиного розуміння функціонального призначення правової експертизи нормативно-правових актів у сфері інтелектуальної власності, вважаємо за доцільне його уточнити. Закладаючи в основу розуміння функцій правової експертизи ті положення вчених, що обґрунтовані на сторінках літературних джерел, вважаємо, що під функціями правової експертизи

нормативно-правових актів у сфері інтелектуальної власності доцільно розуміти ті основні напрями діяльності суб'єктів правової експертизи щодо аналізу юридичного документа й надання обґрунтованого експертного висновку на предмет відповідності його положень державній політиці у сфері інтелектуальної власності. Специфіка функцій зазначеної правової експертизи має двоаспектну природу, оскільки вони походять, з одного боку, від системи функцій експертизи, з іншого боку, від системи функцій правотворчості.

Отже, можна підсумувати, що функціональне призначення правової експертизи нормативно-правових актів у сфері інтелектуальної власності визначає її цінність, значення та є елементом функціонального призначення як правотворчості, так й експертної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Пиголкин А.С., Рахманина Т.Н., Абрамова А.И. Законопроекты должны проходить проверку на зрелость. *Журнал российского права*. 1997. № 10. С. 14–18.
2. Ашмарин И.И., Юдин Б.Г. Основы гуманитарной экспертизы. *Человек*. 1997. № 3. С. 76–86.
3. Василевич Г.А. Проблемы законотворческой деятельности Верховного Совета Республики Беларусь : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Минск, 1993. 46 с.
4. Михалюк С.Г. Актуальні проблеми законотворчості в Україні. *Збірник наукових праць Національної академії управління при Президентові України*. 2006. Вип. 6. С. 216–217.
5. Дашковська О.Р. Гендерна експертиза законодавства: методологічні проблеми. *Вісник Академії правових наук*. 2006. № 4. С. 219–225.
6. Заєць А.П. Роль Міністерства юстиції України в законотворчій діяльності. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2003. № 1. С. 31–33.
7. Рагозин В.Ю. Правовая экспертиза законопроектов в Российской Федерации : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Москва, 1998. 166 с.
8. Надеев Р.К. Правовое обеспечение законопроектной деятельности Государственной Думы. Москва : Известия, 1997. 193 с.
9. Муксинов И. Ш. Проблемы соотношения конституций субъектов Российской Федерации и Конституции Российской Федерации. *Вестник Конституционного суда Российской Федерации*. 1997. № 47. С. 60–63.
10. Захарова В. И. Общественная экспертиза законопроектов (социологический анализ) : автореф. дисс. ... канд. социол. наук : 22.00.04. Москва, 2005. 34 с.

УДК 340; 349.6

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-10.03>

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВА НА БЕЗПЕЧНЕ ДЛЯ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ДОВКІЛЛЯ

Полубатко Вікторія Володимирівна,
аспірантка кафедри
адміністративного права
юридичного факультету
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна)

Статтю присвячено визначенню історичного аспекту становлення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Встановлено передумови становлення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля та віднесено до них: визнання суспільством впливу об'єктів довкілля та їх стану на безпеку людей, їх життя, публічні інтереси та його фіксування на нормативному рівні; настання французької буржуазної революції та прийняття Декларації прав людини і громадянина у 1789 р. у Франції, які поклали початок утвердженню верховенства права, проголошення людини і її безпеки високими цінностями, визнання людини носієм прав і свобод та впровадження їх регламентації, вплинула на орієнтацію наукових досліджень та нормативно-правових регулювань, спрямувавши їх на забезпечення прав людини у країнах Європи; суттєве погіршення у ХХ ст. навколишнього середовища та ускладнення життя людини, внаслідок чого вона усвідомила потребу у правовій охороні та бережному ставленні до природи, що оточуюче середовище (загалом, а не лише його окремі об'єкти) чинить безпосередній вплив на людину та її життєдіяльність; визнання людини носієм основоположних прав і свобод на рівні міжнародно-правових актів; закріплення на нормативному рівні правових засад охорони природи, у тому числі обов'язків з її охорони, зв'язку між станом природи і людиною, обґрунтування необхідності її охорони, конкретних заходів, спрямованих на її охорону, тощо; впровадження у правовий обіг поняття «оточуюче середовище» («навколишнє середовище»), або «довкілля», яке прийшло на зміну поняттю «природа» у значенні об'єкта правової охорони; закріплення на нормативному рівні вказівки на вплив оточуючого середовища (природи) на життя і здоров'я людини. З'ясовано, що процес становлення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля розпочався у другій половині ХХ ст. (а точніше – з кінця 1940-х рр.) з першими нормами, які були спрямовані на охорону природи як оточуючого середовища, а не як майна, з чого й розпочався процес становлення названого права. Встановлено, що основними періодами становлення і розвитку цього права є: 1) з кінця 40-х рр. до 1991 р.; 2) з 1991 р. по сьогоднішній день.

Ключові слова: право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, становлення, розвиток, історія, історичний аспект.

HISTORICAL ASPECT OF FORMING THE RIGHT TO SAFE AND HEALTHY ENVIRONMENT

Polubatko Viktoriia Volodymyrivna,
PhD Student of Administrative Law
Department
of the Faculty of Law
(Taras Shevchenko National University
of Kyiv, Kyiv, Ukraine)

The article is focused on defining the historical aspect of forming the right to safe and healthy environment. The author has established the prerequisites for the formation of the right to safe and healthy environment. They include: the society's recognition of the impact of environmental objects and their condition on the safety of people, their lives, public interests and its consolidation at the regulatory level; the French bourgeois revolution and the adoption of the Declaration of Human and National Rights in 1789 in France that initiated the establishment of the rule of law, the proclamation of a human being and his security as high values, the recognition of a human being as the bearer of the rights and freedoms and the introduction of their regulation, influenced the orientation of scientific research, normative and legal regulations aiming them at ensuring human rights in European countries; significant deterioration of the environment and the complexity of human life in the XX century made human beings to understand the need for legal protection and care for nature, that the environment (in general, but not just its certain objects) has a direct impact on human beings and their vital functions; recognizing a human being as a bearer of fundamental rights and freedoms at the level of international legal acts; consolidation of the legal principles of nature protection at the regulatory level, including the duties for its protection, the relationship between the state of nature and a human being, grounding the need for its protection, specific measures aimed at its protection, etc.; the introduction of the concept of "surrounding" or "environment" into legal circulation, which replaced the concept of "nature" in the sense of the object of legal protection; at the regulatory level, consolidation of guidance on the impact of the environment (nature) on human life and health. It has been found out that the process of forming the right to safe and healthy environment began in the second half of the XX century (or more precisely, since the late 1940s) with the first norms that were aimed at protecting nature as an environment rather than as property. It was the moment for beginning of the process of the formation of that right. It has been established that the main periods for the formation and development of that right are: 1) from the late 40's to 1991; 2) from 1991 through present.

Key words: right to safe and healthy environment, formation, development, history, historical aspect.

Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля є одним з основоположних конституційних прав і свобод людини. Тому задля його забезпечення, реалізації та удосконалення нормативно-правової регламентації важливим є його повноцінне розуміння, невіддільною умовою чого мають бути знання про особливості й умови його становлення і розвитку. Однак на цей час відсутні наукові дослідження, у яких було б охарактеризовано процес та особливості становлення цього права. Натомість у наукових працях вивчається історія розвитку публічного управління у сфері охорони довкілля та екологічного законодавства, загальний характер яких дозволяє опосередковано простежити за розвитком права на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Наприклад, йдеться про праці таких вчених, як В.В. Бондаренко, Л.Б. Васильчук,

В.В. Іванюшенко, М.М. Сливка, Н.Л. Тішкова та інших. Проте вчені не дійшли згоди щодо початку відліку історії формування зазначених правових явищ, кількості етапів їх становлення та їх часових рамок.

З огляду на це метою статті є визначення історичного аспекту становлення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Для її досягнення необхідно виконати такі завдання: встановити передумови становлення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля; з'ясувати, з якого моменту розпочався процес становлення названого права; виділити основні періоди становлення і розвитку цього права.

Пристаючи до їх виконання, зазначимо, що у науковій літературі зустрічається переважно три підходи, які можна застосувати по відношенню до характеристики становлення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Представники першого (М.М. Сливка, Н.Л. Тішкова та інші) повертаються у своїх розробках до первіснообщинного ладу та вбачають, на наш погляд, витoki цього права у звичаєвому праві того періоду, як власне і перші зародки регламентації охорони довкілля та публічного адміністрування екологічної сфери життєдіяльності людства [1, с. 64–82; 2, с. 30]. Представники другого (В.В. Бондаренко, В.В. Іванюшенко та інші) – ведуть мову про його виникнення у радянський період [3, с. 6; 4, с. 71], а треті (Л.Б. Васильчук та інші) – розглядають у цьому контексті винятково період незалежності України [5, с. 24–25]. У цілях статті ми зупинимось на аналізі першого з них, оскільки він охоплює найбільший проміжок часу та усі названі історичні періоди.

Так, Н.Л. Тішкова, вивчаючи процес еволюції державного управління охороною навколишнього середовища, наголошує, поділяючи погляди В.К. Матвійчука, на тому, що взаємовідносини «людина – навколишнє середовище» розпочалися 20–30 тисяч років тому, коли природні об'єкти охоронялись за допомогою звичаю [1, с. 64] аж до створення державності [6], яке відбулось із появою Київської Русі у IX ст., чим розпочався перший етап становлення державного управління сферою охорони навколишнього середовища і його нормативної регламентації [1, с. 65]. Посилаючись на історичні пам'ятки права князівської доби, авторка підкреслює, що держава на той час проявляла піклування про охорону природи, а її захист здійснювався через захист власності та майнових прав [1, с. 65–67]. Наприклад, вчена наводить на користь своєї позиції положення Руської Правди, якими встановлювались заборони: руйнування нір бобрів та полювання на них, які перебували у феодалній власності та могли бути об'єктом полювання лише для князів та бояр; порушення і псування знаків власності (зокрема, знаків на деревах, де розміщувались бджолині угіддя, меж земельних ділянок тощо); руйнування бджолиних угідь; пошкодження сітки для вилову птахів та крадіжку птахів; крадіжку меду тощо (ст.ст. 69-73, 75-76, 80-81 Руської Правди у Просторовій редакції [1, с. 65–67; 7]).

Тобто тим самим вчена фактично стверджує, що природні ресурси були об'єктом правової охорони вже у первіснообщинний період існування людства, а державне управління і нормативне регулювання, започатковані у період Київської Русі, були спрямовані (у тому числі) на охорону навколишнього середовища людини. Аналогічної думки дотримується і М.М. Сливка, яка пов'язує перший етап становлення екологічного законодавства з періодом від IX ст. до XV ст. та характеризує положення Руської Правди як такі, якими було започатковано системні підходи до охорони довкілля, посилаючись при цьому на той факт, що згідно з цією пам'яткою права шкода, завдана флорі і фауні, каралась так само, як і негідні вчинки, вчинені щодо людини [2, с. 30].

Але, як можемо побачити, наведені дані свідчать про протилежне, адже автори некоректно, на нашу думку, тлумачать норми Руської Правди і не беруть до уваги особливості правосвідомості і правової культури, життєвих цінностей і світогляду

людей у названі періоди, а також мету і конкретні цілі закріплених правових норм, об'єктів правового регулювання і призначення їх нормативної охорони тощо.

Інакше кажучи, з точки зору історичного підходу до тлумачення правових норм [8, с. 61–62], Н.Л. Тішкова та М.М. Сливка не взяли до уваги або ж некоректно визначили цілі та умови закріплення зазначених правових норм, а тому і причинно-наслідковий зв'язок між положеннями Руської Правди і об'єктом їх правової охорони та намірами законодавця тих часів і призначенням правових норм. Маємо на увазі те, що, по-перше, у добу Київської Русі, а тим більш у період до її заснування, людину не турбувало і не могло турбувати довкілля та його охорона, оскільки не існувало загроз природі та через них – життю і здоров'ю людини.

По-друге, рівень правової культури і культури загалом, моральні цінності і світогляд перебували ще на зародковому етапі, мали місце по суті лише перші спроби захистити правовими засобами те, що належало людині – власність, територію і життя. Тому нормативне урегулювання у цей період розпочалось із найбільш очевидних відносин – власності, шлюбу, влади, данини тощо. Про це свідчить зміст положень Руської Правди [7].

По-третє, характеризуючи цей період, можна говорити лише про певні обриси зародків концепції прав людини, адже, з одного боку, почалась регламентація основних цивільних прав: на власність, на відшкодування шкоди, на самозахист та інше, але з іншого боку, людина та її почуття, її самореалізація і духовний розвиток тощо не були об'єктом правової охорони, про що свідчать не лише положення історичних пам'яток права, а й наявність рабовласництва, соціального розшарування, нерівних прав різних прошарків тогочасного суспільства і дискримінації за ознаками статі, соціального і майнового стану тощо. Відповідно, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля не було першою необхідністю за умови невизнання низки прав, які стосуються людини, її свободи, рівних можливостей розвитку, праці, добробуту тощо. Це своєю чергою мало наслідком те, що цінність людського життя не була вищою за цінність майна, а тому могло мати місце зрівняння покарань за нанесення шкоди людині і майну, про яке говорить М.М. Сливка [2, с. 30].

По-четверте, підкреслимо, що правові норми, на які посилаються Н.Л. Тішкова та М.М. Сливка [1, с. 65–67; 2, с. 30], прямо визначають санкції за порушення права власності на певні об'єкти. Ці норми спрямовані винятково на охорону власності та покарання винних у її пошкодженні, знищенні і крадіжці. Тут не вбачається навіть натяку: на охорону природи заради збереження її цілісності; на забезпечення стану природи на рівні, безпечному для життя і здоров'я довкілля; на можливість впливу стану довкілля на життя і здоров'я; на раціональне використання природних ресурсів з метою попередження їх виснаження та закінчення; на зв'язок між діями людини і шкодою довкіллю; загалом на те, що природі може бути завдана шкода.

З огляду на це наголосимо на тому, що у добу Київської Русі не існувало засад державного управління у сфері охорони природи (натомість існувала охорона власності), не здійснювалось нормативно-правове регулювання охорони навколишнього середовища (здійснювалось правове регулювання охорони майна), не було передумов для охорони природи і для появи права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Наступний період, що виділяється Н.Л. Тішковою та М.М. Сливкою, – козацько-гетьманська доба (XVII ст. – XVIII ст.) [1, с. 69; 2, с. 30], за якої, на думку Н.Л. Тішкіної, охорона навколишнього середовища здійснювалась через охорону власності, а козацьке звичаєве право було правом охорони природи, оскільки наявна була потреба в обороні території і своїх природних багатств, які використовувались,

зокрема, для видобутку їжі – полювання, рибальства, рільництва тощо [1, с. 69–70]. Проте, як на нас, з огляду на вказані вище причини у ті часи здійснювалась тільки охорона власності та організація і раціоналізація використання природних ресурсів, адже перед правовими нормами і посадовими особами органів управління тих часів не стояло ані завдання, ані мети охороняти навколишнє середовище. А оскільки йшлося про власність, то приписувати їм приховане начебто природоохоронне значення вважаємо зайвим.

Крім того, передумовами для розвитку нормативно-правового регулювання відносин користування природними ресурсами були не потреба у підтриманні і збереженні природи у її первозданному вигляді, не високі ідеали щодо поваги до «матінки природи» і не необхідність підтримання природного середовища у стані, безпечному і здоровому для проживання у ньому людини, а інтерес в упорядкуванні цього використання, щоб ресурсів вистачало на тривалий час і на всіх людей, іншими словами, з метою задоволення споживацьких потреб, а також з метою забезпечення обороноздатності [1, с. 71; 9; 10].

Зауважимо, що в цей період ще не йшлося про права людини у їх сучасному розумінні, а усі вольності і права, які надавались, стосувались питань устрою влади, військових чинів, податків, власності (зокрема на землю) тощо, тобто приземлених питань, які не стосувались особистості людини та її розвитку, самовдосконалення, гідних умов життя й добробуту. До того ж все ще зберігалась залежність правових можливостей від становища, звання, чину тощо. Підтвердженням тому слугують положення, зокрема, таких пам'яток права, як «Конституція Пилипа Орлика» від 5 квітня 1710 р. [11], «Права, за якими судиться малоросійський народ» від 1743 р. [12] та ін. Відповідно, жодних підстав для формування засад верховенства права, побудови концепції прав і свобод людини поза майновими та державно-владними питаннями, зокрема для визнання права на безпечне для життя і здоров'я довкілля і впровадження його правового захисту, не було.

З наступним етапом, який виділяє Н.Л. Тішкова та який тривав з XVIII ст. до початку ХХ ст., продовжився розвиток природоресурсного законодавства та державного управління з цього питання [1, с. 72]. Характерні для цього періоду науково-технічна революція, бурхливий розвиток промисловості, підвищений рівень експлуатації природних ресурсів, зростаючі обсяги техногенного навантаження на навколишнє середовище [1, с. 72] не зумовили закріплення екологічних прав людини. Натомість розширилось правове регулювання відносин природокористування та відносин власності, що підтверджується положеннями Зібрання Малоросійських прав від 1807 р. [13], у яких природні ресурси називались речами і майном (дикі звірі, птахи, риба, решта, яка на землі і у воді водиться §110, гл. XVII. «Про вилов звірів», кн. III «Виписка з прав, в Малоросії використовуваних, вчинена за керівництвом на III-є відділення у речах або майні»), та Зводом законів Російської імперії від 1832 р., який регламентував порядок виникнення і зміцнення прав на майно, включаючи ліси, земельні ділянки та ресурси, які видобуваються з-під землі [14].

Водночас підкреслимо й позитивну тенденцію у розвитку нормативно-правового регулювання сфери використання природних ресурсів, а саме – у ст.ст. 712-713 кн. 5 Лісового уставу «Положення про збереження лісів» [15], який входив до Зводу законів Російської імперії від 1832 р., було закріплено норми, які вказували на зв'язок між довкіллям та інтересами і безпекою суспільства, а саме було визначено категорії захисних лісів, збереження яких визнавалось необхідним для державної і суспільної користі [15]. Тобто суспільство у цей період почало визнавати реальний вплив об'єктів довкілля та їх стану на безпеку людей, їх життя, публічні інтереси. На нашу

думку, саме у цьому слід вбачати одну з перших передумов виникнення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, адже задля формування права у ньому має виникнути потреба, а окреслений зв'язок безпосереднім чином впливає на її формування. Але допоки такий вплив ще не пов'язувався із забрудненням навколишнього середовища, оскільки у ці часи воно ще не дійшло рівня, який викликав би занепокоєння у людства.

Стосовно правової концепції прав людини, то у цей період це було ще не властиво для Російської імперії та України у її складі. Визнавались та охоронялись лише окремі цивільні права людини, як і раніше, але вони були закріплені розпорошено, тобто був відсутній єдиний перелік прав і свобод. На противагу вказаному, розвиток окремих європейських держав пішов в іншу сторону, де значно раніше було визнано, що людина має низку природних, невідчужуваних прав, які знаходяться за своїм значенням і змістом, умовно кажучи, над зазначеними цивільними правами, рівнем вищим за них, оскільки забезпечують безпосереднє природне існування людини як істотного члена суспільства та особистості.

У цьому ракурсі зауважимо, що дієвий поштовх у напрямку до утвердження верховенства права, проголошення людини і її безпеки високими цінностями, визнання людини носієм прав і свобод та впровадження їх регламентації здійснила французька буржуазна революція, результатом чого стало прийняття Декларації прав людини і громадянина у 1789 р. [16], якою було закріплено: метою кожного політичного об'єднання є збереження природних і невід'ємних прав людини, якими є свобода, власність, безпека і спротив пригнобленню (ст. 2); люди народжуються і залишаються вільними і рівними у правах (ст. 1) (що було не властиво для тогочасного українського суспільства; права людини і громадянина мають гарантуватися спільною силою: тому ця сила встановлюється в інтересах усіх, а не в інтересах тих, кому вона довірена (ст. 12) [16]; а також інші права, які були розміщені поряд в межах одного документу. Це створило передумови для досліджень прав людини і правових механізмів їх забезпечення у майбутньому, змінило орієнтацію наукових досліджень та нормативно-правових регулювань не лише у Франції, а й в інших країнах. На нашу думку, вказане становить собою другу важливу передумову появи права на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Четвертий етап, який виділяє Н.Л. Тішкова, є радянський період (1917–1991 рр.) [1, с. 75]. У цей час розгортається активна законодавча робота, приймається велика кількість нормативних актів у сфері використання природних ресурсів, зокрема, можна назвати Земельний кодекс УСРР від 1922 р. [17], Лісовий кодекс РСФСР від 1923 р. [18], Гірничі положення СРСР від 1927 р. [19] та інші. Однак жоден з них не закріплював ані право на безпечне довкілля, ані загальний обов'язок із охорони довкілля. Натомість закріплювались засади державного управління у сфері використання природних об'єктів, повноваження суб'єктів державного управління з приводу їх охорони, наприклад, охорони лісів від пожеж, самовільного вирубу та інших пошкоджень, пов'язаних із незаконним використанням (ст.ст. 67, 69 Лісового кодексу РСФСР), а також категорії захисних лісів (ст. 41 Лісового кодексу РСФСР), які підлягають збереженню та охороні [18].

Тим не менш, Н.Л. Тішкова наголошує на тому, що на початку функціонування радянської влади вже відбулось нормативне закріплення обов'язку берегти та охороняти природні об'єкти на рівні Конституції від 1936 р. [1, с. 76]. Проте це не так, адже, як показує аналіз Конституції СРСР від 1936 р. [20] та УРСР від 1937 р. [21], такі норми в Основних законах цих років відсутні, а ст. 135, на яку посилається вчена, взагалі стосується виборчого процесу. Окрім екологічних обов'язків, не набули на той час нор-

мативного закріплення й екологічні права, що підтверджується їх відсутністю у низці Конституцій, які приймалися упродовж першої половини ХХ ст., а саме: Конституції УНР від 1918 р. [22], Конституції УСРР від 1919 р. [23], Конституції СРСР від 1923 р. [24], Конституції УСРР від 1929 р. [25], Конституції УРСР від 1937 р.

Проте у подальшому ситуація докорінно змінилась через війни, насамперед Другу світову війну, ядерну зброю, масові руйнування, посилення діяльності промислових підприємств, наукові відкриття у галузях науки і техніки тощо, які призвели до наслідків, що негативно вплинули на стан довкілля (забруднення водоймищ, земель, радіація, викиди в атмосферне повітря, виснаження природних ресурсів та ін.) та, вочевидь, на життя і здоров'я людей. Це підштовхнуло людство замислитись над проблемами екології та необхідністю дбати про довкілля, що позначилось на активізації видання нормативних актів у сфері охорони довкілля, зокрема, на рівні СРСР та окремих радянських республік. Наприклад, серед них можна назвати такі: постанови Ради міністрів СРСР «Про затвердження положень про державну лісову охорону СРСР» від 22 березня 1950 р. № 1181 [26], «Про державний контроль за охороною підземних вод» від 4 вересня 1959 р. № 1036 [27]; Закон «Про охорону природи у РСФСР» від 27 жовтня 1960 р. [28]; постанову Центрального комітету КПСС і Ради міністрів СРСР «Про посилення охорони природи та покращення використання природних ресурсів» від 29 грудня 1972 р. № 898 [29] та інші.

На відміну від попередніх етапів та періодів, у нормативних актах, прийнятих у другій половині ХХ ст., було впроваджено зовсім інший підхід до розуміння значення довкілля, його ролі та зв'язку з життєдіяльністю людини. Наприклад, у їх межах вже було закріплено: 1) роль природи та її стану у житті людини, зв'язок між ними (див. преамбулу Закону «Про охорону природи у РСФСР», постанову Верховної Ради СРСР «Про заходи з подальшого покращення охорони природи та раціонального використання природних ресурсів» від 20 вересня 1972 р. № 3351-VIII [30]); 2) функції, завдання, обов'язки з охорони природи (див. преамбулу Закону «Про охорону природи у РСФСР», постанову Верховної Ради СРСР «Про заходи з подальшого покращення охорони природи та раціонального використання природних ресурсів» від 20 вересня 1972 р. № 3351-VIII); 3) об'єкти природного світу, які підлягають правовій охороні (преамбула, ст. 1 Закону «Про охорону природи у РСФСР»).

Отже, у другій половині ХХ ст. відбулось суттєве розширення об'єктів правової охорони в екологічній сфері, зміна мети впровадження нормативно-правового регулювання відносин, які виникають щодо природи та природних об'єктів, з'явилась пряма вказівка на зв'язок стану природи із життям і здоров'ям людини. Як наслідок, обов'язок з охорони природи та цілі його виконання було вперше закріплено на рівні Основного закону, а саме – у Конституції УРСР від 1978 р.: «в інтересах нинішнього і майбутніх поколінь в Українській РСР здійснюються необхідні заходи для охорони і науково обґрунтованого, раціонального використання землі та її надр, водних ресурсів, рослинного і тваринного світу, для збереження в чистоті повітря і води, забезпечення відтворення природних багатств і поліпшення середовища, яке оточує людину» (ст. 18); «громадяни Української РСР зобов'язані берегти природу, охороняти її багатства» (ст. 65). З цитованих положень Конституції бачимо, що на відміну від попередніх періодів, розглянутих вище, на рівні закону було закріплено пряму вказівку на те, що правова охорона спрямована саме на середовище, яке оточує людину (нагадаємо, що вчені приписували природоохоронний підтекст, якого не було, нормативним актам минулих історичних періодів, положення яких стосувались власності на природні ресурси), і більш того, було впроваджено поняття «оточуюче середовище», тобто «довкілля».

Отже, у якості проміжного підсумку зазначимо таке. З підходом Н.Л. Тішкової щодо виділення четвертого етапу ми не можемо погодитись, оскільки в його межах, з огляду на розглянуті обставини та відмінності у підходах до охорони довкілля, доцільно виділити два окремі періоди: 1) перший, який тривав, умовно кажучи, першу половину ХХ ст., для якого характерним було: продовження традиції охорони природних об'єктів як майна та об'єкта права власності; відсутність усвідомлення потреб в охороні довкілля та його впливу на життя і здоров'я людини; відсутність нормативно-правових засад охорони природи; 2) другий, який тривав, умовно кажучи, другу половину ХХ ст. аж до проголошення Україною незалежності, для якого властиві прямо протилежні риси: усвідомлення значущості проблем екології, зв'язку стану природи із життям і здоров'ям людини, її життєдіяльністю та добробутом; розуміння необхідності в охороні природи, як оточуючого людину середовища; активізація нормотворчої роботи у напрямку нормативно-правового регулювання охорони природи. Разом з тим підкреслимо, що й у цей період у нормативних актах національного характеру не закріплено право на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Враховуючи це, також вважаємо вдалим підхід М.М. Сливки до виділення третього та четвертого періодів розвитку екологічного законодавства, а саме: 1) 1917 р. – 1939 рр., 2) післявоєнний, який проіснував до здобуття Україною незалежності [2, с. 31].

Поза вказаним маємо відмітити іншу позитивну тенденцію, яка мала місце у ХХ ст. – визнання та нормативна регламентація основоположних прав і свобод людини на міжнародному рівні. Так, у 1948 р. було прийнято Загальну декларацію прав людини [31], у 1950 р. – Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод [32], у 1966 р. – Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [33]. За їх допомогою було здійснено офіційне визнання людини носієм низки основоположних прав і свобод. Це створило, на нашу думку, сприятливі умови, підґрунтя для визнання у подальшому інших належних людині прав (які не увійшли до змісту названих міжнародних документів), включаючи право на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Свідченням тому стало те, що вже у 1972 р. на міжнародному рівні була здійснена перша спроба сформулювати це право та віднести його до основних прав людини, закріпивши у Декларації Конференції ООН з проблем оточуючого людину середовища [34]. А саме, у принципі 1 р. II названої Декларації закріплено, що «людина має основне право на свободу, рівність та сприятливі умови життя в оточуючому середовищі, якість якого дозволяє вести гідне та процвітаюче життя», а також встановлено, що «людина <...> несе відповідальність за охорону та поліпшення оточуючого середовища на благо нинішнього та майбутнього поколінь». До того ж цією Декларацією закріплено перелік природних об'єктів, що підлягають охороні, а також обґрунтовано важливість здійснення охорони навколишнього середовища, її зв'язок із людиною та її життєдіяльністю тощо. Зокрема, з цього приводу зазначено, що: людина є одночасно творінням і творцем свого оточуючого середовища, яке забезпечує її фізичне існування та надає їй можливості для інтелектуального, морального, соціального і духовного розвитку; обидва аспекти оточуючого середовища, як природного, так і створеного людиною, мають вирішальне значення для її добробуту і для здійснення основних прав людини, включаючи право на саме життя [34] (р. I Декларації).

Тобто цим Документом фактично було зроблено великий стрибок до розуміння сутності довкілля для людини, причин його охорони, його впливу на життя, здоров'я і загалом буття людини і найголовніше, до визначення зв'язку між довкіллям та наявністю у людини з приводу нього обов'язків та прав. На нашу думку, цей документ здійснив вагомий вплив на розробку, прийняття та зміст природоохоронних актів у 70-х рр. ХХ ст. у СРСР.

Викладене дає змогу підсумувати, що наступними передумовами виникнення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в українському праві стали: суттєве погіршення навколишнього середовища та ускладнення життя людини, внаслідок чого вона усвідомила потребу у правовій охороні та бережному ставленні до природи, що оточуюче середовище чинить безпосередній вплив на людину та її життєдіяльність; визнання людини носієм основоположних прав і свобод на міжнародному рівні; закріплення на нормативному рівні правових засад охорони природи, у тому числі обов'язків з її охорони, зв'язку між станом природи і людиною, обґрунтування необхідності її охорони, конкретних заходів, спрямованих на її охорону тощо; впровадження у правовий обіг поняття «оточуюче середовище» («навколишнє середовище»), або «довкілля», яке прийшло на зміну поняттю «природа» у значенні об'єкта правової охорони; закріплення на нормативному рівні вказівки на вплив оточуючого середовища (природи) на життя і здоров'я людини.

Наступний етап, який пропонує виділяти Н.Л. Тішкова, – сучасний етап, який триває понині [1, с. 82]. На терені його настання було прийнято важливий з точки зору концепції екологічних прав людини нормативний акт – Закон УРСР «Про охорону навколишнього природного середовища» [35]. Його значення, поміж іншим, вбачаємо у тому, що, по-перше, у ньому було застосовано поняття «навколишнього природного середовища», чим остаточно було підвищено сутність, значення і роль природи, як об'єкта правової охорони в рамках природоохоронного права (тобто йдеться про щось значно більше, аніж об'єкти матеріального світу, які можна охарактеризувати як майно, про те, чим пронизане усе, що оточує людину, про середовище її існування, з яким вона вступає у контакт). І по-друге, що, на наш погляд, найголовніше – ним вперше в Україні було закріплено право на безпечне для життя і здоров'я довкілля (п. «а» ч. 1 ст. 9). Після такої тривалої історії становлення його закріплення було наче логічним результатом сукупності історичних обставин та тривалої роботи над нормативно-правовим регулюванням відносин з охорони природи.

Після набуття нашою державою незалежності право на безпечне для життя і здоров'я довкілля було закріплено на рівні Конституції, було прийнято чимало нормативно-правових актів у сфері охорони довкілля, проведено багато реформ, спрямованих на оптимізацію публічного управління у державі, у тому числі у галузі охорони довкілля.

Таким чином, підсумовуючи викладене у статті, наголосимо на тому, що українське суспільство пройшло тривалий шлях до розуміння необхідності визнання права на безпечне для життя і здоров'я довкілля та потреби в охороні довкілля. Спочатку природні ресурси розглядалися тільки як майно та об'єкт права власності, згодом їх із збільшенням населення, потребами обороноздатності, необхідністю захищати право власності на природні ресурси тощо на нормативному рівні було урегульовано правила їх використання, заборони у цій сфері тощо. Із розвитком інфраструктури міст, науково-технічним прогресом, розвитком виробництва виникла необхідність посилити механізм регулювання процесу використання природних ресурсів, було встановлено необхідність у захисті окремих ресурсів у зв'язку з можливим негативним впливом їх пошкодження на суспільство, їх майно та майнові інтереси, інші природні об'єкти. І лише після глобальних катастроф (а також інших подій), які мали місце у першій половині ХХ ст., сформувалась потреба в охороні довкілля та усвідомлення його значення для життя і здоров'я людини. Саме в цей період і починається процес становлення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, з першими нормами, які були спрямовані на охорону природи, як оточуючого середовища, а не як майна.

Якщо поділяти на періоди процес становлення цього права, то можна, на нашу думку, виділити: 1) період з другої половини ХХ ст. (або з кінця 40-х рр., коли було прийнято Загальну декларацію прав людини) до 1991 р., під час якого на міжнародному рівні відбувається перше закріплення цього права; 2) з 1991 р., коли в Україні відбулось офіційне закріплення права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, по сьогоднішній день. Під час цього періоду відбувається становлення і розвиток українського природоохоронного законодавства та формування механізму реалізації і забезпечення цього права.

Список використаних джерел:

1. Тішкова Н.Л. Реформування державного управління охороною навколишнього середовища в контексті європейської інтеграції України : дис. ... канд. юрид. наук. Спец. 25.00.01. Дніпро, 2018. 265 с.
2. Сливка М.М. Взаємодія суб'єктів охорони навколишнього природного середовища (адміністративно-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук. Спец. 12.00.07. Львів, 2018. 214 с.
3. Іванюшенко В.В. Конституційне право людини і громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля та його забезпечення в системі місцевого самоврядування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Спец. 12.00.02. Київ, 2009. 22 с.
4. Бондаренко В.В. Адміністративно-правове забезпечення реалізації та захисту прав громадян на екологічно безпечне навколишнє середовище : дис. ... д-ра юрид. наук. Спец. 12.00.07. Київ, 2017. 432 с.
5. Васильчук Л.Б. Реалізація права на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Спец. 12.00.02. Ужгород, 2016. 225 с.
6. Матвійчук В.К. Загальнотеоретичні підходи до витоків та класифікації періодів кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища на теренах України. *Юридична наука*. 2012. № 1. С. 83–95.
7. Русская Правда. Пространная редакция : комментарий. *Российское законодательство X–XX веков. В девяти томах. Т. I. Законодательство Древней Руси.* /под общ. ред. О. И. Чистякова; отв. ред. тома В.Л. Янин Москва : Юрид. лит., 1984. С. 80–129.
8. Саміло Г.О. Проблеми тлумачення правових норм : навчально-методичний посібник. *Електронне видання комбінованого використання на DVD-ROM*. Запоріжжя: ЗНТУ, 2017. 144 с. URL: http://eir.zntu.edu.ua/bitstream/123456789/2670/1/Samilo_Problems_of_interpretation.pdf (дата звернення: 26.01.2020).
9. Гапоненко В. Природоохоронні напрями в державницькій політиці українського козацтва. *Наукові записки*. 2001. Т. 6. С. 95–109.
10. Грозовський І.М. Охорона природи в Запорозькій Січі. *Право України*. 1997. № 12. С. 103–105.
11. Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін, затверджені при вільному обранні формальною присягою від того ж Ясновельможного Гетьмана : Підтверджені 5 квітня 1710 року від Різдва Христового. URL: <http://static.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html> (дата звернення: 26.01.2020).
12. Права, за якими судиться малоросійський народ : 1743. / відп. ред. Ю. С. Шемшученко ; упоряд. і авт. Нарису К.А. Вислобоков. Пам'ятки політико-правової культури України / О.М. Мироненко (гол. ред. кол.). Київ, 1997. 548 (603) с.
13. Собрание Малороссийских прав : от 1807 г. Собрание гражданских законов, действующих в Малороссии 1807 г. Выдержка. URL: <https://constituanta.blogspot.com/2011/07/1807.html> (дата звернення: 26.01.2020).

14. Свод Законов Российской Империи : от 1832 г. Том X. URL: <https://civil.consultant.ru/code/> (дата звернення: 26.01.2020).
15. Свод Законов Российской Империи. Том VIII, Часть I. Устав Лесной. Кн. 5. Положение о сбережении лесов. URL: <https://civil.consultant.ru/reprint/books/199/84.html#img85> (дата звернення: 26.01.2020).
16. Декларація прав людини і громадянина : від 1789 р. URL: <https://constituante.livejournal.com/10253.html> (дата звернення: 26.01.2020).
17. Земельный кодекс УССР от 29 ноября 1922 г. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP220002.html (дата звернення: 26.01.2020).
18. Лесной кодекс РСФСР от 7 июля 1923 г. URL: <https://www.booksite.ru/forest/forest/orginize/3.htm> (дата звернення: 26.01.2020).
19. Горное положение Союза ССР от 9 ноября 1927 г. URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=14426#03474197562555894> (дата звернення: 26.01.2020).
20. Конституция (Основной закон) СССР в редакции от 5 декабря 1936 г. URL: http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1936/red_1936/3958676/ (дата звернення: 26.01.2020).
21. Постанова надзвичайного XIV Українського З'їзду Рад про затвердження Конституції (Основного Закону) Української Радянської Соціалістичної Республіки : від 30 січня 1937 р. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html> (дата звернення: 26.01.2020).
22. Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) : від 29 квітня 1918 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18> (дата звернення: 26.01.2020).
23. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки : від 10 березня 1919 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-19> (дата звернення: 26.01.2020).
24. Основной Закон (Конституция) Союза Советских Социалистических Республик. Принят второй сессией ЦИК СССР первого созыва 6 июля 1923 года. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1924.htm> (дата звернення: 26.01.2020).
25. Конституція (основний закон) Української соціалістичної радянської республіки : від 15 травня 1929 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-29/ed19290515> (дата звернення: 26.01.2020).
26. Об утверждении Положения о государственной лесной охране СССР : Постановление Совета министров СССР от 22 марта 1950 г. № 1181. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4779.htm (дата звернення: 26.01.2020).
27. О государственном контроле за охраной подземных вод : Постановление Совета министров СССР от 4 сентября 1959 г. № 1036. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_5442.htm (дата звернення: 26.01.2020).
28. Об охране природы в РСФСР : Закон РСФСР от 27 октября 1960 г. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_5607.htm (дата звернення: 26.01.2020).
29. Об усилении охраны природы и улучшении использования природных ресурсов : Постановление Центрального комитета КПСС и Совета министров СССР от 29 декабря 1972 г. № 898. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_7960.htm (дата звернення: 26.01.2020).
30. О мерах по дальнейшему улучшению охраны природы и рациональному использованию природных ресурсов Е Постановление Верховного Совета СССР от 20 сентября 1972 г. № 3351-VIII. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_7902.htm (дата звернення: 26.01.2020).

31. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 26.01.2020).

32. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : від 4 листопада 1950 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 26.01.2020).

33. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_04 (дата звернення: 26.01.2020).

34. Декларація Конференції Організації Об'єднаних Націй з проблем оточуючого людину середовища : від 6 червня 1972 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_454 (дата звернення: 26.01.2020).

35. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-10.04>

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕРЖАВНОГО ПРИМУСУ В МЕЖАХ ТЕМПОРАЛЬНО-ПРОСТОРОВИХ СКЛАДНИКІВ ПРАВОВІДНОСИН

Сировацький Валерій Іванович,
кандидат юридичних наук,
адвокат
(м. Київ, Україна)

Стаття присвячена філософсько-правовій характеристиці державного примусу в рамках темпорально-просторових складників правовідносин, що уможливила формування авторської думки, відповідно до якої примус як такий більш притаманний сфері публічно-правових відносин, аніж відносинам приватного права. Обґрунтовано, що це за жодних обставин не спростовує можливості імперативної дії права в цивільних і господарських правовідносинах (а така є беззаперечною, позаяк відповідальність у порядку догвірного та зобов'язального права дає вказівку на можливість вступу в силу імперативних норм у формі настання негативних наслідків юридичної відповідальності). На прикладі контрасту обсягу й форми порівняльний аналіз норм публічного та приватного права дає можливість проаналізувати наявний стан речей, а заодно вказує на темпорально-просторові особливості різних видів правовідносин. Окрім того, відзначено, що у сфері публічних правовідносин примус застосовується значно частіше. Він є притаманною ознакою таких правовідносин, позаяк однією зі сторін у них є держава – «орган-монополіст» щодо застосування заходів примусу та сили. Отже, для більшої ілюстративності та слідуючи законам формальної логіки, розглядаючи темпорально-просторові особливості дії примусу в структурі правовідносин, аналізуємо різновиди відносин у сфері публічного права, якими є власне адміністративно-правові відносини, митні й податкові правові відносини, природоресурсні правові відносини, інформаційні правові відносини тощо. Отже, розглядаючи праксеологічний вимір державного примусу через призму його темпорально-просторових особливостей, автор аналізував галузеві види публічно-правових відносин: адміністративного, митного, податкового, природоресурсного (включно з екологічним) та інформаційного права. Урешті, основний інтерес полягав у видовому зрізі проблеми з'ясування превентивного (запобіжного) або ж припиняючого походження й характеру заходів, адже саме цей маркер має найближчий стосунок до тематики наукової розвідки.

Ключові слова: примус, суспільство, держава, громадянин, темпорально-просторові складники, правові цінності, правовідносини, філософія права.

PHILOSOPHICAL-LEGAL CHARACTERISTICS OF STATE COERCION IN THE FRAMEWORK OF TEMPORAL-SPATIAL COMPONENTS

Syrovackyi Valerii Ivanovych,
Candidate of Juridical Sciences,
Lawyer
(Kyiv, Ukraine)

The article is devoted to the philosophical and legal characterization of state coercion within the temporal and spatial components of legal relations, which made it possible to form an author's opinion according to which coercion as such is more inherent in

the sphere of public-legal relations than private law relations. Therefore, it is justified that in no circumstances does it preclude the possibility of an imperative action of law in civil and commercial legal relations (and such is undeniable, since liability in the contractual and binding law gives an indication of the possibility of the entry into force of imperative rules in the form of negative legal consequences responsibility). On the example of the contrast of volume and form, a comparative analysis of the rules of public and private law makes it possible to analyze the existing state of affairs, but at the same time points to the temporal and spatial features of different types of relationships. In addition, it is noted that coercion is used much more frequently in the field of public legal relations. It is an inherent feature of such legal relations, since one of the parties has a state – a “monopoly body” for the use of coercive and force measures. Thus, for greater illustrative purposes and following the laws of formal logic, considering the temporal and spatial peculiarities of coercion in the structure of legal relations, the types of relations in the field of public law are analyzed, which are actually administrative-legal relations, customs and tax legal relations, natural resources legal relations legal relations, etc. Therefore, considering the praxeological dimension of state coercion through the prism of its temporal and spatial peculiarities, the author analyzed branch types of public-legal relations: administrative, customs, tax, natural resources (including environmental) and information law. In the end, the main concern was the specific section of the problem of identifying preventive (preventive) or suspending the origin and nature of the measures, since this marker is closely related to the topic of scientific intelligence.

Key words: coercion, society, state, citizen, temporal and spatial components, legal values, legal relations, philosophy of law.

За критерієм часу дії правовідносини поділяються на довгострокові, термін яких часто не визначений узагалі та пов'язаний із тривалим процесом досягнення мети цих правовідносин, і короткострокові, які обмежені в часі, припиняючись із виконанням своїх обов'язків сторонами. За критерієм індивідуалізації правовідносини поділяються на загальні та конкретні, і публічному праву властиві переважно перші, позаяк для їх виникнення достатньо лише суб'єкта права й закону. За вольовим критерієм правовідносини поділяються на юридичні дії та юридичні події. Останні, позаяк перебувають поза волею людей, характеризуються стихійністю та невизначеністю темпорально-просторових особливостей [1, с. 116]. За видовою розгалуженістю публічні правовідносини варто поділяти на відносини у сфері адміністративного права, фінансового права, податкового, екологічного, земельного, інформаційного права.

Спробуємо розглянути кожен із видів, що є наслідком цієї класифікації.

У межах адміністративного права здійснюється чи не найбільший обсяг примусових заходів, порівняти його можна хіба з кримінальним примусом, проте чисельність останнього, як і кримінальних проваджень порівняно з адміністративними, на щастя, менша [2, с. 200]. Хоча що стосується виду адміністративного примусу, то він існує з метою забезпечення виконання громадянами вимог закону та приписів нормативно-правових актів. Завдяки йому існує можливість притягнення до адміністративної відповідальності. Варіативність адміністративно-правового примусу чи не найширша за своїм обсягом і коливається від особистісного й організаційного до майнового характеру тощо.

Разом із тим необхідність такої класифікації зумовлена такими завданнями: з'ясувати сутність усієї цієї найширшої кількості заходів примусу, завдань і цілей, що стоять перед ними; сформувати підстави для їх максимальної ефективізації; досконало їх вивчити в межах адміністративно-правової, теоретико-правової та філософсько-правової наук.

Мета статті полягає у філософсько-правовій характеристиці державного примусу в рамках темпорально-просторових складників правовідносин.

Різні проблеми реалізації чи задіяння державного примусу в межах полівимірності цього феномена вивчали відомі науковці, такі як В. Бліхар, А. Завальний, Л. Коваленко, А. Кирєєва, Т. Коломоєць, Р. Мельник, В. Настюк, В. Сгупенко, М. Требін, Л. Штраус та ін.

Загалом кажучи, заходи адміністративного примусу часто застосовуються для уникнення й усунення антисоціальних проявів, наприклад, масових заворушень, у які можуть трансформуватися акції громадянської непокори; для припинення адміністративного, а іноді й кримінального правопорушення або ж ліквідації наслідків такого тощо; для притягнення до відповідальності осіб, які вчинили адміністративне правопорушення [3, с. 5]. Широта площини адміністративного права вказує на можливість і необхідність відмежування не лише заходів адміністративного примусу як запобіжного заходу від власне адміністративної відповідальності, а й на поділ у зв'язку із цим на тим, пов'язаний примус із правопорушенням чи ні. Наприклад, якщо масові заворушення безпосередньо пов'язані з порушенням закону та підпадають під категорію примусових заходів, услід за якими має місце настання юридичної відповідальності, то в разі з акціями громадянської непокори, які не є переступом закону, у низці випадків необхідним є вдаватися до запобіжних заходів адміністративного примусу, наприклад, з метою усунення ескалації конфліктів між соціальних груп тощо. Схожа ситуація спостерігається у правових ситуаціях, де має місце настання надзвичайної ситуації природного, техногенного чи військового характеру, в межах чого особи чи певні групи осіб можуть підлягати примусовому виселенню чи залученню до певних видів робіт і виконання повинностей тощо.

Наступним за чисельністю правовідносин і поширеністю застосування заходів примусу є митне право, що пов'язане з особливим режимом діяльності митних органів, основних засад функціонування митних режимів, порушенням митних правил тощо. Більше того, митні правовідносини характеризуються особливою ознакою просторового складника правовідносин. Ця особливість пов'язана з тим, що правовідносини у сфері митного права обов'язково пов'язані з аспектом перетину митного кордону, що передбачає певні правила. Окрім цього, цей тип правовідносин апріорі означає дотичність до іноземного елемента. Як відомо, у сфері митного права взагалі відсутній термін «адміністративний примус», проте на практиці його видовий спектр надзвичайно широкий та об'єднаний однією метою – дотримання правил ведення зовнішньоекономічної діяльності з метою регулярного поповнення державного бюджету. Іншими словами, мова йде про профілактику контрабанди та порушень митних правил за умови використання заходів адміністративного примусу.

Варто зазначити й про певну специфіку заходів державного примусу у сфері податкового права, яка зумовлена насамперед тим, що заходи адміністративного примусу в податковому праві є меншими за своєю кількістю, якщо порівнювати їх із заходами власне адміністративного примусу. Такий стан речей, імовірно, пов'язаний із особливостями сфери свого застосування й поширення, хоча, на думку низки авторів, не зайвим було б розширити перелік заходів адміністративного примусу власне запобіжного характеру, так відходячи від власне каральних посттоталітарних методів.

Особливою сферою правових відносин із погляду їх темпорально-просторових складників є так зване природоресурсне право – галузь, яка, на думку низки вчених, є новітнім узагальненим поняттям щодо поєднаного виокремлення низки галузей, таких як лісове, водне, земельне, повітряне, екологічне право – в єдину галузь, об'єднану одним предметом [4, с. 11]. І хоча на тему доцільності такого групування існують діа-

метрально протилежні точки зору, у ході дослідження зробити це актуально у зв'язку хоча б із тим уже, що для нас важливим є філософсько-правовий аспект проблеми примусу, а не видовий спектр цього типу правовідносин, їх нормативно-правова регламентація тощо. Оскільки сфера природокористування піддається чіткому державному управлінню, то, відповідно до цього, закріпленим є перелік заходів, у ході яких у межах природоресурсного права може бути задіяний державний примус. До переліку таких заходів належать регулювання кордонів адміністративно-територіальних одиниць, формулювання цілей і планів використання земель, надр тощо, питання ведення землеустрою та земельного кадастру, заходи щодо моніторингу й контролю за дотриманням законності в процесі природокористування, упровадження системи стимулів за раціональне природокористування й, навпаки, системи відшкодування зайвих витрат у процесів природокористування тощо.

Особливим у контексті новацій темпорально-просторових особливостей означеної сфери є комплекс правовідносин, що пов'язаний з інформаційним правом. Для нашої держави цей тип відносин є відносно новим у зв'язку з тим, що десятки років соціалістичного ладу та цензури спричинили нерозуміння людьми вимог нової реальності, зокрема, й у сфері грамотного поводження з інформаційними об'єктами.

Натепер уже не постає питання, чи є інформаційне право самостійною галуззю. Але ще декілька років тому вченими різних дисциплін розвивалася думка, є інформаційне право підгалуззю чи конституційного права (оскільки інформація є об'єктом цивільно-правової охорони), чи адміністративного права (у межах державного управління відповідними відносинами, а також гарантування схоронності безпекових правовідносин), або ж цивільного права (у сфері, яка стосується договірних прав, де предметом договору постає певна інформація). У цьому контексті, наприклад, А. Киреева відзначає, що інформаційні правовідносини є своєрідним науковим і нормативно-правовим синтезом, який дає змогу поєднувати в собі імперативність і диспозитивність засад правового регулювання, інтеграцію ринкового типу правовідносин поряд із правовідносинами державного регулювання за переважання першого типу відносин [5, с. 170].

Отже, завдяки інтегративному підходу до права та закону, що став популярним у XXI столітті, вдається відійти від поляризації права й закону між собою та, навпаки, прийти до усвідомлення необхідності наповнення поняття «закон» аксіологічним, ціннісним, натуралістичним сенсом, аналогічно наданню статусу «опозитивації» натуралістичним константам правового універсуму. Такі процеси є необхідними, позаяк без аксіологічного, ціннісного, натуралістичного наповнення право стає утилітарним, етатистичним засобом маніпуляції та силового свавілля, а право без «опозитивації», тобто переходу в нормативну площину, – аксіологічним, ціннісним, натуралістичним, є всього лише благородною, красномовною теорією, проте, на жаль, абсолютно мертвою.

Справді, аби право могло забезпечувати правопорядок і гарантувати громадську безпеку, воно має володіти певним арсеналом примусу. Цей примус неодмінно повинен базуватися на засадах і нормативно-правовому матеріалі, що, у свою чергу, базується на ідеалах природного права, у жодному випадку не переходити його межі [6, с. 88].

Сьогодні концепція праворозуміння скоріше інтегративна, аніж власне природно-правова. Сучасні дослідники права приділяють чільну увагу натуралістичним засадам як таким, що найбільш близькі та справедливі щодо людини, такі, що слугують ідеям невідчужуваності й абсолютності прав людини. Разом зі тим воно дає право протесту людині чи громаді проти несправедливості держави, необмеженого та необґрунтованого примусу. Фактично сучасну концепцію права варто вважати

інтегративною з переважанням природно-правової. Сучасним основним регулятором суспільних відносин є правовий закон – унікальний витвір поєднання природного та позитивного права, або ж конвенційне, нормативне джерело, наповнене аксіологічним, ціннісним змістом. І все ж, звісно, з огляду на інклюзивні тенденції всередині соціального життя, перевага в разі виникнення колізій, суперечностей, конфліктів між правом і законом надається праву.

Зрештою, такий стан речей автоматично детермінував важливість і первинність обов'язків понад правами. Проголосити ж первинність природних прав не можна, не проголосивши, що індивід у всіх відношеннях передує громадянському суспільству: так чи інакше, усі права громадянського суспільства чи держави похідні від прав, що первісно належать тій чи іншій людині. Людина поза її громадянською та соціальною належністю повинна розглядатися як апріорі досконала істота, а її бажання і стремління – основні й фундаментальні. Звісно, міркування про пошуки правильного суспільного ладу неможливі без надання переваг громадянському суспільству, проте це не означає автоматичного надання йому першості.

Правду кажучи, на нашу думку, найбільш наближене до сучасного розуміння поняття правового закону належить Е. Бьорку [7], який констатує свободу людини як найвищу цінність і визнає державу виправданою та доречною тоді, коли вони продукує нормативно-правовий матеріал, який максимально придатний для громадськості. Звісно, винятки були, є і будуть завжди. І до суб'єктів цих винятків цілком закономірно буде застосовувати державний примус.

Самі заходи примусу повинні бути належно регламентовані на законодавчому рівні, а також опиратися на згадані загальноцивілізаційні принципи права, такі як верховенство права, свобода, рівність, справедливість тощо. Якщо весь масив нормативно-правового матеріалу буде просякнутий їх духом, то й заходи примусу та правозастосування загалом будуть виключно правовими.

Підсумовуючи, варто зазначити, що новітнє українське інформаційне право, спрямоване на європейську інтеграцію, дає підстави вважати, що інформаційними правовідносинами є комплексні поліпредметні правові стосунки, що, ураховуючи недавні суспільні реалії, стрімко розвиваються, проте вже станом на сьогодні поєднують публічно-правові та приватноправові методи правового регулювання суспільних відносин у сфері національної інформаційної безпеки. Теоретичний аналіз наявних заходів дає змогу припустити, що вести мову про чіткий поділ розмежування заходів адміністративного примусу на заходи превенції, що настають як попередження внаслідок юридичних подій, і заходи припинення, що настають як протидія на правопорушення внаслідок юридичних дій. Ці заходи, на думку більшості авторів, є дієвими та спільномірними з наявною чи потенційною загрозою, тобто здатні дати адекватну відповідь. Утім можна вести мову й про їх удосконалення. Найпоширенішими серед цих методів є штрафи, відклики ліцензій, призупинення дій, попередження тощо.

Розглядаючи праксеологічний вимір державного примусу через призму його темпорально-просторових особливостей, ми вдалися до аналізу галузевих видів публічно-правових відносин: адміністративного, митного, податкового, природоресурсного (включно з екологічним) та інформаційного права. Базовий інтерес для нас становив видовий зріз проблеми з'ясування превентивного (запобіжного) або ж припиняючого походження й характеру заходів, адже саме цей маркер має найближчий стосунок до тематики дослідження. Характер адміністративного заходу державного примусу давав підстави прослідкувати зв'язок із юридичними подіями або юридичними діями – вольовим фактором, що пов'язаний із правовою природою правовідносин через відмежування впливу обставин від впливу людини.

Список використаних джерел:

1. Завальний А. Юридичні факти: історичні та сучасні аспекти розуміння. *Право України*. 2006. № 1. С. 113–116.
2. Коломоець Т.О. Адміністративний примус у публічному праві: теорія, досвід, практика реалізації : монографія. Запоріжжя : Поліграф, 2004. 404 с.
3. Ступенко В.В. Заходи запобігання та припинення адміністративних правопорушень на транспорті органами Державної автомобільної інспекції МВС України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2002. 17 с.
4. Коваленко Л.П. Адміністративно-правові заходи охорони навколишнього природного середовища : автореф. дис.. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 18 с.
5. Кирєєва А. Інформаційне право: стан та перспективи розвитку в Україні. *Право України*. 2004. № 5. С. 169–171.
6. Штраус Л. Естественное право и история. Москва, 2007. 312 с.
7. Бёрк Є. Правление, политика и общество. Москва : Канон-пресс, 2001. 254 с.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-10.05>

ПРАВОВА СУТНІСТЬ СТВОРЕННЯ ЄДИНОГО МЕДИЧНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ

Сіделковський Олексій Леонович,
кандидат медичних наук, директор
(Клініка «Аксімед», м. Київ, Україна)

Медична діяльність є комплексним поняттям, що охоплює значну кількість суспільних відносин, урегульованих нормами різних галузей права. Провідна роль у вказаних питаннях, а також у питаннях охорони здоров'я загалом належить нормам адміністративного права України.

Відзначається, що «медична конституція», як нерідко називають Основи законодавства України про охорону здоров'я, ставить знак рівності між найтипівішими представниками: державними, комунальними та приватними закладами охорони здоров'я. Усе це, здавалося б, нашоєхує на думку про реальне існування єдиного медичного простору, де на рівних правах існують усі вищеперераховані суб'єкти. Проте на практиці це не так. Приватні заклади мають обмежену можливість конкурувати за, скажімо, бюджетні кошти, що виділяються на лікування пацієнтів

Пропонується визначення, відповідно до якого єдиний медичний простір України – це функціональне об'єднання сил і засобів державної, комунальної, приватної й відомчої медицини з метою якомога повнішої реалізації прав пацієнтів на отримання доступної та якісної медичної допомоги.

Ознаками єдиного медичного простору, які, на думку автора статті, містять адміністративно-правовий смисл, є такі: функціональність об'єднання сил і засобів медичних закладів; спрямованість на забезпечення прав і свобод пацієнтів; намагання поєднати здорову конкуренцію та запобігти дублюванню в наданні тих чи інших послуг; єдина інформаційно-телекомунікаційна мережа, доступ до якої, за принципами збереження конфіденційної інформації, матимуть усі учасники єдиного медичного простору; рівний доступ до державних і комунальних ресурсів, що витрачаються на медичну допомогу.

Зазначається, що одним із проблемних елементів створення єдиного медичного простору є фінансування закладів охорони здоров'я та компенсація витрат на лікування конкретного пацієнта. Можливість вільного конкурування за бюджетні кошти, серед іншого, презюмується вимогами статті 38 Основ законодавства України про охорону здоров'я. Мова йде про вибір лікаря й закладу охорони здоров'я.

Ключові слова: охорона здоров'я, медична діяльність, адміністративне право, єдиний медичний простір, права пацієнтів, медичне право.

THE LEGAL ESSENCE OF CREATING A UNIFIED MEDICAL SPACE IN UKRAINE

Sidelkovskiy Oleksii Leonovych,
Candidate of Medical Sciences, Director
(Clinic "Aksimed", Kyiv, Ukraine)

Medical activity is a complex concept that encompasses a large number of social relations that are governed by the rules of various branches of law. The leading role in these issues, as well as in health matters in general, belongs to the rules of administrative law of Ukraine.

It is noted that the “medical constitution”, as it is often called the Fundamentals of Ukrainian legislation on health care, puts a sign of equality between the most prominent representatives: state, communal and private health care institutions. All this, seemingly, is a suggestion of the real existence of a single medical space, where all the above entities exist on equal rights. However, this is not the case in practice. Private institutions have limited ability to compete for, say, budget funds allocated for the treatment of patients

It is proposed to determine that the only medical space in Ukraine is the functional integration of the forces, means of state, communal, private and departmental medicine in order to fully realize the rights of patients to receive affordable and quality medical care.

Signs of the same medical space, which, from the point of view of the author of the article, have the administrative-legal sense, are the following: functionality of joining forces and facilities of medical institutions; focus on patient rights and freedoms; efforts to combine healthy competition and avoid duplication in the provision of certain services; a single information and telecommunication network, accessible to all participants in the same medical space, according to the principles of confidential information retention; equal access to public and public resources spent on health care.

It is noted that one of the problematic elements of creating a single medical space is the financing of healthcare facilities and the reimbursement of costs for the treatment of a particular patient. The possibility of free competition for budgetary funds is, among other things, outweighed by the requirements of Article 38 of the Fundamentals of the Ukrainian legislation on health care. It's about choosing a doctor and a healthcare facility.

Key words: health care, medical activity, administrative law, common medical space, patients' rights, medical law.

Медична діяльність є комплексним поняттям, що охоплює значну кількість суспільних відносин, урегульованих нормами різних галузей права. Провідна роль у вказаних питаннях, а також у питаннях охорони здоров'я загалом належить нормам адміністративного права України. Стан вітчизняної охорони здоров'я не задовольняє державу, суспільство, пересічного громадянина. Причин такого становища є багато, зазначимо лише ключові дві:

- по-перше, відсутність чіткої державної стратегії розвитку законодавства про охорону здоров'я;
- по-друге, несформованість єдиного медичного простору України, що зумовлює паралельне існування державної, комунальної, приватної, відомчої медицини.

Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 року № 2801-ХІІ містять визначення, відповідно до якого охорона здоров'я – це система заходів, що здійснюються органами державної влади й органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, закладами охорони здоров'я, фізичними особами-підприємцями, які зареєстровані в установленому законом порядку та одержали ліцензію на право провадження господарської діяльності з медичної практики, медичними й фармацевтичними працівниками, громадськими об'єднаннями та громадянами з метою збереження й відновлення фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини за максимальної біологічно можливої індивідуальної тривалості її життя. Стаття 33 цього нормативно-правового акта «Забезпечення надання медичної допомоги» свідчить, що медична допомога надається відповідно до медичних показань професійно підготовленими медичними працівниками, які перебувають у трудових відносинах із закладами охорони здоров'я, що забезпечують надання медичної допомоги згідно з одержаною відповідно до закону ліцензією, і фізичними особами-підприємцями, які зареєстровані й одержали відповідну ліцензію в установленому законом порядку та можуть перебу-

вати з цими закладами в цивільно-правових відносинах. Медична допомога за видами поділяється на екстрену, первинну, вторинну (спеціалізовану), третинну (високоспеціалізовану), паліативну, медичну реабілітацію [1].

Формально кажучи, ми бачимо, що «медична конституція», як нерідко називають Основи законодавства України про охорону здоров'я, ставить знак рівності між найтипівішими представниками: державними, комунальними та приватними закладами охорони здоров'я. Усе це, здавалося б, наптовхує на думку про реальне існування єдиного медичного простору, де на рівних правах існують усі вищеперераховані суб'єкти. Проте на практиці це не так. Приватні заклади мають обмежену можливість конкурувати за, скажімо, бюджетні кошти, що виділяються на лікування пацієнтів. Чи зможе медична реформа, що нині проводиться в Україні, змінити ситуацію?

Схоже на те, як стверджує С.Г. Стеценко, що нинішній етап медичної реформи в Україні має більш системний характер, оскільки він проявляється низкою характерних особливостей, які відрізняють його від попередніх, а саме:

- по-перше, він підкріплений нормативно-правовими змінами чинного законодавства. Причому мова йде не про внесення змін і доповнень до чинних законів, а появу нових законів, положення яких спрямовані на врегулювання суспільних відносин у сфері медичної діяльності;

- по-друге, відбувається фактична спроба розділити обов'язки щодо фінансування медичної допомоги між державою, місцевим самоврядуванням і громадянами України без унесення змін до статті 49 Конституції України [2, с. 57–58].

Варто надати визначення єдиного медичного простору. Створення єдиного медичного простору, на думку В.Ф. Москаленка, сформульовану ще у 2000 році, передбачає функціональне розмежування компетенції різних закладів охорони здоров'я на одній території, що дасть змогу уникнути дублювання видів медичної допомоги в окремих населених пунктах, переважно у великих містах, де поряд із медичними закладами комунальної власності розташовані функціонально подібні державні й відомчі медичні заклади [3].

Як видається, має право на існування розуміння єдиного медичного простору, сформульоване О.О. Грінюк, відповідно до якого під цим явищем розуміється забезпечення рівного доступу в межах усієї країни до фінансованої державою медичної допомоги як за територіальними принципом, так і за економічними показниками, незалежно від місця знаходження, матеріального становища пацієнта чи його роботи [4, с. 93].

На нашу думку, *єдиний медичний простір України – це функціональне об'єднання сил і засобів державної, комунальної, приватної й відомчої медицини з метою якомога повнішої реалізації прав пацієнтів на отримання доступної та якісної медичної допомоги. Правова сутність єдиного медичного простору зводиться до такого:*

- по-перше, це функціональне об'єднання. Не адміністративне, не примусове, не протиприродне, а саме функціональне. Об'єднуючи сили й засоби організації та надання медичної допомоги, маємо можливість потенціювати позитивний ефект;

- по-друге, право власності, проголошене та гарантоване Конституцією нашої держави, залишається однією з базових підвалин побудови взаємовідносин держави, територіальної громади та приватної особи й не зазнає змін під час формування єдиного медичного простору української держави;

- по-третє, права, свободи та законні інтереси фізичних і юридичних осіб – потенційних споживачів медичних послуг – стають більшою мірою захищеними, оскільки можуть бути задоволені незалежно від місця проживання особи, її належності до тієї чи іншої організаційно-правової форми (юридична особа), соціальної групи (фізична особа).

Як стверджує В.О. Жаховський, до чинників єдиного медичного простору варто зарахувати:

- політичний – це реалізація зобов'язань держави перед суспільством і кожною людиною щодо збереження здоров'я;
- соціальний – забезпечення соціальних гарантій і реалізація права кожної людини на охорону здоров'я;
- економічний – формування необхідної та економічно обґрунтованої моделі охорони здоров'я суспільства та кожної людини.

Елементи єдиного медичного простору:

- законодавча та нормативно-правова база охорони здоров'я;
- система закладів охорони здоров'я;
- доступність усіх елементів системи охорони здоров'я для громадян України [5, с. 83].

Один із проблемних елементів створення єдиного медичного простору – фінансування закладів охорони здоров'я та компенсація витрат на лікування конкретного пацієнта. Можливість вільного конкурування за бюджетні кошти, серед іншого, презюмується вимогами статті 38 Основ законодавства України про охорону здоров'я. Мова йде про вибір лікаря й закладу охорони здоров'я. Кожний пацієнт, який досяг чотирнадцяти років і звернувся за наданням йому медичної допомоги, має право на вільний вибір лікаря, якщо останній може запропонувати свої послуги, і вибір методів лікування відповідно до його рекомендацій. Кожний пацієнт має право, коли це виправдано його станом, бути прийнятим у будь-якому закладі охорони здоров'я за своїм вибором, якщо цей заклад має можливість забезпечити відповідне лікування [1].

Також потребує свого вирішення проблема взаємодії та система підпорядкування різних медичних установ у рамках функціонування єдиного медичного простору, адже ніхто не скасовував підпорядкування останніх по вертикалі управління. Досліджуючи адміністративно-правове закріплення розмежування повноважень різних управлінських ланок у системі охорони здоров'я, Н.В. Шевчук стверджує, що це питання перебуває в рамках вирішення двох ключових проблем сучасного українського право та державотворення: адміністративної реформи й реформи правового забезпечення охорони здоров'я [6, с. 22–23].

Своєю чергою, Р.А. Майданик стверджує, що у сфері вітчизняної охорони здоров'я можна виокремити десять основних юридичних викликів (чинників), що зумовлюють правове забезпечення: 1) єдиного медичного простору як ключового стандарту; 2) систематизації законодавства; 3) імплементації й дотримання між-народно-правових норм; 4) справедливого, прозорого та відповідального управління системою охорони здоров'я і впливу громадськості на ухвалення державних рішень; 5) рівноправності доступу й багатоканальності фінансування; 6) необхідної якості медичної допомоги; 7) високої якості й доступності лікарських засобів, вакцин та інших імунобіологічних препаратів, виробів медичного призначення; 8) гідності медичного працівника, його участі у формуванні стандартів медичної професії й контролю за їх дотриманням; 9) захисту права на охорону здоров'я та медичну допомогу відповідно до принципів, визначених конституцією; 10) належного рівня біобезпеки в країні як складника світової системи біобезпеки [7, с. 36–37]. Як бачимо, проблема формування єдиного медичного простору як ключового стандарту посідає чільне місце. І це, як видається, не випадково. Це реалії сьогодення, які потребують від організаторів охорони здоров'я, менеджерів різних управлінських ланок прийняття відповідних рішень. І, без всякого сумніву, все це має відбуватися відповідно до норм чинного законодавства, на засадах вер-

ховенства права й поваги до прав і свобод людини, адже держава має слугувати людині. Це не має бути лише гаслом, воно має реально втілюватися в життя в тому числі й у сфері охорони здоров'я.

На важливість забезпечення якісного електронного документообігу під час створення єдиного медичного простору звертає увагу Б.А. Кобринський. Реалізація єдиного медичного простору в повному обсязі можлива тільки на основі всеосяжного електронного документообігу, який обов'язково включає персональні медичні записи. Віртуальну інтеграцію всіх медичних відомостей людини, які акумулюються протягом життя в численних медичних кабінетах, пов'язаних із системами m Health (включаючи «щоденники здоров'я»), варто розглядати з позицій персоноцентрованої парадигми електронної охорони здоров'я, тобто як пацієнт-фокусовану, пацієнт-активну й пацієнт-довірчу охорону здоров'я. При цьому ризик виникнення низки хронічних захворювань, що визначається на генетичному рівні, може контролюватися на основі регулярного вимірювання певних параметрів організму портативними пристроями в домашніх умовах [8, с. 62].

Ознаками ж єдиного медичного простору, які, на нашу думку, містять адміністративно-правовий смисл, є такі:

- функціональність об'єднання сил і засобів медичних закладів;
- спрямованість на забезпечення прав і свобод пацієнтів;
- намагання поєднати здорову конкуренцію та запобігти дублюванню в наданні тих чи інших послуг;
- єдина інформаційно-телекомунікаційна мережа, доступ до якої, за принципами збереження конфіденційної інформації, матимуть усі учасники єдиного медичного простору;
- рівний доступ до державних і комунальних ресурсів, що витрачаються на медичну допомогу.

Остання з перерахованих ознак належним чином відображена в Розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я» від 30 листопада 2016 р. № 1013-р, де, зокрема, зазначено таке: бюджетні кошти на фінансування медицини розподіляються через новий, сучасний механізм стратегічної закупівлі медичних послуг. Відбувається перехід від фінансування постатейних кошторисів закладів охорони здоров'я – бюджетних установ, розрахованих відповідно до їх наявної інфраструктури (кількості ліжок, персоналу тощо), до оплати результату (тобто фактично пролікованих випадків або приписаного населення) закладам, які перетворюються на автономних постачальників цих послуг, а також аптекам як постачальникам призначених лікарями лікарських засобів. Отже, буде запроваджено принцип «гроші ходять за пацієнтом», а не за інфраструктурою закладів охорони здоров'я та іншими надавачами послуг [9]. Як видно, попри запровадження ринкових механізмів, держава не позбавляється важелів впливу. Такого роду бачення відповідає сутності обов'язкового медичного страхування, адміністративно-правові засади якого ретельно досліджувала В.Ю. Стеценко. Вона, зокрема, стверджує, що система обов'язкового соціального медичного страхування має переважно риси публічно-правового характеру. Насамперед це зумовлено особливою увагою держави до цього виду страхування та, відповідно, істотним публічним і передусім саме адміністративним впливом на побудову й функціонування системи обов'язкового соціального медичного страхування [10, с. 210].

Нині ми є свідками активного етапу здійснення медичної реформи в Україні. Є всі підстави говорити про те, що за певними ознаками це найбільш дієвий варіант її проведено порівняно з іншими спробами реформування вітчизняної системи охорони

здоров'я. Наскільки він є ефективним і суспільно корисним, ми зможемо оцінити пізніше, проте вже зараз можемо констатувати таке:

1) ці зміни відчувають усі: пацієнти, лікарі, суспільство й держава загалом. Перші дві категорії поки що переважно на рівні підсвідомості, проте є й суто реальні кроки, як-то старт із 1 квітня поточного року вибору лікаря первинної ланки надання медичної допомоги;

2) створено абсолютно новий державний орган – Національну службу здоров'я України. За формальними ознаками це центральний орган виконавчої влади, за фактичними – основний «тримач коштів», які держава виділятиме на фінансування надання медичної допомоги;

3) швидкість проведення медичної реформи. Вона є істотною. Поява нового закону, видання низки підзаконних нормативно-правових актів, упровадження нових організаційно-правових механізмів всередині сфери охорони здоров'я – все це відбувається протягом останніх місяців.

Список використаних джерел:

1. Основи законодавства України про охорону здоров'я. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.
2. Стеценко С.Г. Медична реформа в Україні: право, політика, мораль. *Публічне право*. 2017. № 4. С. 57–61.
3. Москаленко В.Ф. Діяльність системи охорони здоров'я за 2000 рік: завдання щодо подальшого її розвитку та підвищення рівня здоров'я населення України (доповідь на підсумковій колегії МОЗ України 12.02.2001 р.) *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2001. № 1. С. 8.
4. Грін О.О. Загальне медичне право : навчальний посібник : альбом схем. Ужгород : ФОП Сабов А.М., 2017. 208 с.
5. Жаховський В.О. Єдиний медичний простір як елемент формування медичного потенціалу держави. *Україна. Здоров'я нації*. 2016. № 4/1. С. 82–86.
6. Шевчук Н. В. Адміністративно-правове регулювання організації охорони здоров'я на регіональному рівні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2015. 200 с.
7. Майданік Р.А. Єдиний медичний простір як ключовий стандарт прав людини і юридичний виклик у сфері охорони здоров'я України. *Медичне право*. 2013. № 1. С. 33–42.
8. Кобринский Б.А. Единое информационное пространство: E-HEALTH и M-HEALTH. *Врач и информационные технологии*. 2016. № 4. С. 57–66.
9. Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 р. № 1013-р. *Офіційний вісник України*. 2017. № 2. Ст. 50.
10. Стеценко В.Ю. Обов'язкове медичне страхування в Україні (адміністративно-правові засади запровадження) : монографія. Київ : Атіка, 2010. 320 с.

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

УДК 347.97/.99

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-10.06>

ПРИНЦИП ГЛАСНОСТІ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Горобчук Ангеліна Ігорівна,

студентка

(Навчально-науковий інститут права
Університету державної фіскальної
служби України, м. Ірпінь, Україна)

Дяченко Сергій Вікторович,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного права
та процесу

(Університет державної фіскальної
служби України, м. Ірпінь, Україна)

Стаття присвячена принципу гласності в цивільному судочинстві, який є одним із основоположних у цивільному процесі. Проте, проаналізувавши всі аспекти цього принципу, можна стверджувати про наявність певних проблеми теоретичного осмислення предмета дослідження та проблем практичного застосування принципу гласності. У статті розглянуто принцип гласності судового процесу як одну з основних засад цивільного судочинства, подано поняття гласності та співвідношення понять, які дають різні науковці. Розмежовано принципи гласності й відкритості судового процесу, які варто розглядати в нерозривному зв'язку, тісно взаємопов'язані між собою, доповнюють один одного, але не є тотожними. Також зазначено про те, що озвучення процесуальних дій, висловлювань учасників судового процесу, рішень суду тощо як складник принципу гласності сприяє більш прозорому розгляду справи, зменшенню ризику прийняття неправомірного рішення, дає суспільству змогу оцінювати роботу судової гілки влади. Крім цього, зазначено зміст принципу гласності судового процесу, що включає в себе усний і відкритий розгляд справи, можливість будь-якої особи бути присутньою у відкритому судовому засіданні, повне фіксування перебігу судового процесу за допомогою відео- та (або) звукозаписувального технічного засобу, використання систем відеоконференцзв'язку і транслявання перебігу судового засідання в мережі Інтернет, використання Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, яка включає в себе підсистему «Електронний суд», що значно спрощує та полегшує роботу суду, тощо. Розглядаючи Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну системи, виділили її позитивні та негативні риси. Одним із ризиків є можливість повного або часткового знищення інформації, яка зберігається в електронній формі, або доступ до такої інформації, в тому числі персональної, третіх осіб. Способи вирішення цих проблем детально зазначено в статті. Також авторами проана-

лізовано судову практику дотримання судами принципу гласності судового процесу в цивільному судочинстві.

Ключові слова: принципи цивільного судочинства, гласність, цивільний процес, публічність, Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система.

PRINCIPLE OF PUBLICITY PROCESS IN CIVIL JUDICIARY

Horobchuk Anhelina Ihorivna,

Student

(Educational and Research Institute
of Law of the University of State Fiscal
Service of Ukraine, Irpin, Ukraine)

Diachenko Serhii Viktorovych,

Candidate of Law Sciences,

Associate Professor of the Department
of Civil Law and Process

(University of State Fiscal Service
of Ukraine, Irpin, Ukraine)

The article deals with the principle of publicity in civil proceedings, which is one of the foundations in the civil process, however, having analyzed all aspects of this principle, we can say that there are certain problems of theoretical understanding of the subject of research and problems of practical application of the principle of publicity. The article considers the principle of publicity of the trial as one of the main principles of civil justice, gives the concept of publicity and the relation of concepts given by different scholars, distinguished the principles of openness and openness of the trial, which should be considered in close connection, which are closely interrelated. They are complementary, but not identical, and it is stated that the voice of procedural actions, statements of participants of court proceedings, court decisions, etc., as a component of the principle of transparency promotes more transparency the case, reducing the risk of unlawful decisions and enables the public to evaluate the work of the judiciary. In addition, the article contains the content of the principle of publicity of the trial, which includes oral and open trial, the possibility of any person to be present in open court, complete recording of the course of the trial by video and / or recording equipment. , the use of video conferencing systems and broadcasting of court proceedings over the Internet, the use of the Unified Court Information and Telecommunication System, which includes the electronic court subsystem, which greatly simplifies and facilitates court work and the like. Considering the article The Single Judicial Information and Telecommunication System highlighted its positive and negative features. One of the risks is the possibility of complete or partial destruction of information stored in electronic form, or access to such information, including personal information, of third parties. Ways to solve these problems are detailed in the article. The authors also analyzed the jurisprudence of the courts to adhere to the principle of publicity in civil proceedings.

Key words: principles of civil justice, publicity, civil process, publicity, Unified judicial information and telecommunication system.

Натепер в українському суспільстві активно відбуваються демократичні процеси. Конституцією України визначено нашу державу як демократичну. Яскравим вираженням демократизації суспільства є можливість осіб, чий права, свободи й інтереси порушені, невизнані або потребують оспорювання, звернутися до суду. Суд, у свою чергу, гарантує справедливе, законне та неупереджене вирішення спірного питання з дотри-

манням усіх принципів судочинства. Принцип гласності судового процесу зазначений у пункті 6 статті 129 Конституції України [2]. Своє бачення принципу гласності судового процесу вчений Є.В. Васьковський пояснює тим, що за особами, які мають право знайомитися з процесуальною діяльністю суду, розрізняють гласність для сторін, якщо це право належить тільки сторонам, гласність у вузькому розумінні слова і гласність загальну, яка розповсюджується на всіх бажаючих чи публічність [3, с. 122]. Тобто нормами Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України конкретно визначено як принцип гласності судового процесу, що стосується кожного учасника справи, а також інших осіб, які не є учасниками, але мають право для ознайомлення із судовим процесом, а також із судовими рішеннями. Також учений К.І. Малишев писав: «Гласність судочинства являє собою такий його устрій, за якого різні акти процесу є доступними для огляду зацікавленими особами та публікою. У поняття гласності входить насамперед зовнішня обстановка процесу, а саме доступність судових засідань для публіки. До поняття публічності суду належить також право друку судових рішень і відомостей про те, що відбувається у відкритому судовому засіданні. Крім цієї зовнішньої публічності суду, тобто доступності різних моментів правосуддя, публіці необхідно також звернути увагу на гласність процесу для осіб, які судяться, тобто на такий його устрій, за якого жоден крок судочинства не залишається таємницею для жодної зі сторін» [4]. Озвучення процесуальних дій, висловлювань учасників судового процесу, рішень суду тощо сприяє більш прозорому розгляду справи, зменшенню ризику прийняття неправомірного рішення, а також дає суспільству змогу оцінювати роботу судової гілки влади.

Крім цього, дуже часто, коли застосовується цей принцип, він звучить саме як гласність і відкритість судового процесу. Постає питання про тотожність цих понять. На думку науковця А.С. Бондарчука, за своєю сутністю відкритість судового процесу означає чіткий і прозорий процес розгляду судової справи, що є зрозумілим для громадськості, а також право громадян бути присутніми під час розгляду судових справ. Гласність судового процесу забезпечує активну участь сторонам та іншим особам, які заінтересовані в результатах вирішення справи: право на доступ до матеріалів справи, право знати про час і місце судового засідання, право бути вислуханими в суді, а також право знати про всі рішення, ухвалені у справі. З огляду на викладене, варто розглядати принципи гласності й відкритості в нерозривному зв'язку, які тісно взаємопов'язані між собою, доповнюють один одного, але не є тотожними. Принципи гласності й відкритості судового процесу відіграють значну роль у підтримці незалежності та неупередженості судів. З одного боку, у процесі їх реалізації здійснюється суспільний контроль за діяльністю суду, підвищуючи так рівень відповідальності судів під час вирішення ними судових справ. З іншого боку, принципи гласності й відкритості судового процесу є складниками законності судового процесу, що зобов'язує суб'єктів суспільних відносин дотримуватися письмових вимог судів [5].

Доволі часто принцип гласності ототожнюється з принципом публічності судового процесу. Проте, вивчивши правову природу принципу публічності, можемо стверджувати, що він притаманний більше кримінальному процесу, що означає, що органи державної влади, а саме суд, прокуратура, поліція тощо під час здійснення своїх функцій керуються публічними інтересами, незалежно від певної заінтересованості конкретних осіб. Науковець М.Й. Штефан стверджує, що принцип публічності є державно-правовим принципом, який означає, що суд, органи прокуратури, органи державного управління як органи держави здійснюють процесуальну діяльність у цивільному судочинстві в публічних, державних інтересах, на захист прав, свобод та охоронюваних інтересів громадян незалежно від волевиявлення сторін по справі, а сутність принципу гласності цивільного судочинства вбачає в тому, що розгляд справ у всіх судах є відкритим [6].

Аналізуючи норми ЦПК України, можемо стверджувати про певні обмеження щодо принципу гласності судового засідання. Ці обмеження стосуються розгляду справи в закритому судовому засіданні. Такий розгляд проводиться у випадках, коли відкритий судовий розгляд може мати наслідком розголошення таємної чи іншої інформації, що охороняється законом, або за клопотанням учасників справи з метою забезпечення таємниці усиновлення, запобігання розголошенню відомостей про інтимні чи інші особисті сторони життя учасників справи або відомостей, що принижують їхню честь і гідність, а також в інших випадках, установлених законом. Особисті папери, листи, записи телефонних розмов, телеграми та інші види кореспонденції можуть бути оголошені в судовому засіданні лише за згодою осіб, визначених Цивільним кодексом України. Це правило застосовується під час дослідженні звуко- й відеозаписів такого самого характеру. Про розгляд справи в закритому судовому засіданні постановляється ухвала [1]. Такі обмеження щодо принципу гласності судового засідання є доцільними та спрямовані на захист конституційних прав учасників судового засідання. Наприклад, право особи на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції встановлено статтею 31 Конституції України [2].

Відповідно до ЦПК України, повне фіксування перебігу судового процесу за допомогою відео- та (або) звукозаписувального технічного засобу судом під час розгляду справи в судовому засіданні є складником принципу гласності судового процесу. Офіційним записом судового засідання є лише технічний запис, здійснений судом. Згідно зі статтею 247 ЦПК України, повне фіксування судового засідання здійснюється в порядку, передбаченому Положенням про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему (яке сьогодні направлено Державній судовій адміністрації України на доопрацювання). Фіксування судового засідання технічним засобом здійснює секретар судового засідання. Технічний запис судового засідання є додатком до протоколу судового засідання, після закінчення судового засідання приєднується до матеріалів справи. Учасник справи має право отримати копію технічного запису судового процесу [1]. Проте проблема щодо повного фіксування судового засідання полягає в такому. Під час установлення вищезазначених норм не враховано, що не всі наявні суди в Україні мають на балансі достатньо технічних засобів для виконання вимог законодавства. Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система була спочатку запущена в тестовому режимі, який уже певною мірою показав певні недоліки Єдиної судової системи. Від судів надходять нарікання на те, що нині не завершено облаштування робочих місць суддів у залах судових засідань (персональні комп'ютери або ноутбуки/планшети, а також засоби повного фіксування судового процесу), сертифіковані навчання суддів із роботи в підсистемі «Електронний суд» не проведені; нормативні документи щодо умов праці суддів і працівників апарату судів не приведені у відповідність до вимог безпеки та захисту здоров'я працівників під час роботи з екранними пристроями [7]. Вирішенню цієї проблеми посприє збільшення фінансування судів для можливості закупівлі якісного й нового технічного оснащення, адже беззаперечним є те, що інформаційні технології не лише дають змогу прискорити судовий процес, а й мають серйозний ресурс для того, щоб здійснення судочинства не перетворювалося на таємне дійство за участю заздалегідь визначених акторів. Упровадження он-лайн судочинства не вирішить саме по собі проблему перевантаженості, оскільки це потребує комплексного, теоретичного та практичного підходу. Проте електронний суд має право на існування як один із регуляторів здобутків передових інформаційно-комунікаційних технологій. віртуалізація судочинства сприятиме швидкості розгляду справ судам, якості судових рішень та економії судових витрат [8, с. 113].

Щодо здійснення принципу гласності судового розгляду в цивільному судочинстві, що включає впровадження Єдиної судової системи, є також низка інших загроз для здійснення судочинства. Одним із ризиків є можливість повного або часткового знищення інформації, яка зберігається в електронній формі, або доступ до такої інформації, в тому числі персональної, третіх осіб. Це свідчить про недостатню захищеність баз даних Єдиної судової системи та неспроможність держави забезпечити безпеку здійснення правосуддя в електронному форматі. Цю проблему варто вирішувати шляхом залучення кваліфікованих спеціалістів ІТ сфери до роботи з Єдиною судовою системою та використання новітніх і більш ефективних способів захисту інформації. Разом із цим, на нашу думку, необхідно також дублювати інформацію в паперовому вигляді та на додаткових серверах, які можуть слугувати в разі знищення інформації з метою її відновлення.

Крім цього, принцип гласності судового процесу, відповідно до норм ЦПК України, передбачає можливість будь-якої особи бути присутньою у відкритому судовому засіданні. Згідно з частиною 3 статті 7 ЦПК України, суд може видалити із зали судових засідань осіб, які перешкоджають веденню судового засідання, здійсненню прав або виконанню обов'язків учасників судового процесу або судді, порушують порядок у залі суду. Як тоді співвіднести цей принцип із тим, що особою, яка перешкоджає веденню судового засідання, є учасник судового процесу – сторона (позивач або відповідач)? Адже така особа не може повною мірою здійснювати свої процесуальні права й користуватися принципом гласності судового засідання, якщо вона буде видалена із зали судового засідання. Видалення із зали судового засідання є заходом процесуального примусу. Відповідно до статті 145 ЦПК України, до учасників судового процесу та інших осіб, присутніх у судовому засіданні, за порушення порядку під час судового засідання або невиконання ними розпоряджень головуючого застосовується попередження, а в разі повторного вчинення зазначених дій – видалення із зали судового засідання [1]. Установлені в суді правила включають загальні правила поведінки в суді та спеціальні правила поведінки учасників процесу й інших осіб, присутніх у судовому засіданні, та обов'язковість розпоряджень головуючого в судовому засіданні. Під розпорядженнями головуючого розуміють усні веління, накази головуючого судді учасникам процесу та іншим особам, які присутні в залі судового засідання, спрямовані на забезпечення порядку в судовому засіданні й проведення самого судового засідання в установленому законом і судом порядку. Не всі особи, які є учасниками судового процесу або присутніми під час розгляду справи, знають правила поведінки в суді. У жодному нормативно-правовому акті не прописано, як особа має бути вдягнена, яку мати зачіску та макіяж, коли можна говорити в суді, а коли – ні. Для когось ненормативна лексика є прийнятною, тому цілком можливо, що така особа може її вживати під час судового засідання. Суд сам установлює правила поведінки в суді, тому особа може бути й не бути ознайомлена з ними чи неоднозначно сприймати розпорядження головуючого. А застосування судом заходу процесуального примусу у вигляді видалення учасника із зали судового засідання буде суперечити принципу гласності судового засідання та іншим принципам цивільного судочинства, включаючи право на захист в суді. Ураховуючи можливість затягування цивільного процесу, пов'язану з відкладенням розгляду справи у зв'язку з видаленням із залу судового засідання учасників цивільного процесу, як альтернативу застосуванню видалення із залу судового засідання, варто розглянути можливість забезпечення належної поведінки присутніх у залі судового засідання осіб шляхом накладення штрафу [9, с. 20–22].

Проаналізувавши судову практику застосування суддями принципу гласності судового процесу, можемо стверджувати про неухильне дотримання цього принципу. Сак-

саганським районним судом міста Кривого Рогу Дніпропетровської області винесено ухвалу від 06.09.2017 по справі № 214/2502/17, де представника позивача просить здійснювати судові засідання по справі в режимі он-лайн трансляції, на що представник відповідача заперечує. Суд вважає, що вказане клопотання підлягає задоволенню, виходячи з такого. Відповідно до статті 6 ЦПК України, одним із принципів цивільного судочинства є гласність і відкритість. Ураховуючи суспільну значимість цієї справи, суд вважає, що розгляд цієї справи в режимі он-лайн трансляції буде відповідати принципу гласності й відкритості [10]. Схожа позиція міститься в ухвалі Радивилівського районного суду Рівненської області від 01.11.2017 № 568/1403/15-ц, де відповідачка по справі звернулася до суду з клопотанням про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції. Суд вирішив, що відеоконференцз'язок варто проводити з приміщення Рівненського районного суду, який найближче знаходиться до місця перебування відповідачки [11].

Порушення принципу гласності суддею під час розгляду справи, відповідно до судової практики, може стати причиною заявлення відводу судді. Так, у судовому засіданні відповідач заявив відвід головному у справі з мотивів сумніву в об'єктивності й неупередженості судді, оскільки, на його думку, суддя порушив принцип гласності та відкритості судового розгляду. Ухвалою Дніпровського районного суду міста Херсона у справі від 19.03.2013 № 2110/7293/12, заслухавши думку сторін, які беруть участь у справі, суд не вбачає підстав про необхідність задоволення заяви про відвід із таких міркувань. Підстави для відводу судді визначені статтями 20, 21 ЦПК України. У заяві відповідача не зазначається жодна з підстав, передбачених законом, однак зазначається, що є інші обставини, які викликають сумнів в об'єктивності й неупередженості судді. Інших обставин, які б викликали сумнів в об'єктивності й неупередженості судді, не виявлено [12]. Аналогічна підстава для відводу судді була заявлена в заяві заінтересованої особи, яка обґрунтована тим, що суддя А.Ю. Бойчук проявив неповагу, нечемність, упередженість до представника територіальної громади в особі Одеської міської ради, принизив його честь і гідність, висловлювався нецензурною лайкою та допустив порушення принципу гласності судового процесу, проявивши зневагу до закону й підірвавши авторитет до правосуддя. У задоволенні відводу було відмовлено [13].

Отже, якщо особа не доведе порушення принципу гласності судового процесу суддею, що викликає сумнів у його неупередженості або об'єктивності, то відвід судді вважатиметься безпідставним. Така сама позиція визначена ухвалою Дергачівського районного суду Харківської області у справі від 02.07.2016 № 619/1425/16-ц [13]. Проте в цій же справі № 619/1425/16-ц ухвалою Дергачівського районного суду Харківської області від 12.07.2016 суддя все ж таки заявила самовідвід [15].

Вищезазначена судова практика свідчить про те, що недотримання принципу гласності часто застосовується учасниками справи як підстава для заявлення відводу судді. Проте судді не вважають, що недотримання цього принципу може свідчити про неупередженість і необ'єктивність судді, що, відповідно до пункту 5 частини 1 статті 36 ЦПК, України є підставою для відводу (самовідводу) судді. Такі дії з боку учасників можуть вважатися зловживанням цивільними процесуальними правами. Саме тому вважаємо, що дотримання принципу гласності не має суперечити принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами [16, с. 104].

Отже, принцип гласності судового процесу є «наскрізною ниткою», що простягається в усьому процесуальному законодавстві України, починаючи з його конституційного закріплення та закінчуючи іншими нормативно-правовими актами. Крім цього, порушення цього принципу тягне за собою наслідки у вигляді визнання судових рішень, прийнятих із порушенням цивільного процесуального законодавства. Також цей принцип закріплений у міжнародних договорах, які ратифікувала Верховна Рада України, і висвітлюється в рішеннях Європейського суду з прав людини,

які є обов'язковими для виконання Україною. Отже, цей принцип є основоположним у цивільному та інших видах судочинства, обов'язковим до виконання та сприяє справедливому, законному й неупередженому рішенню суду.

Список використаних джерел:

1. Цивільний процесуальний кодекс : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 19.10.2019).
2. Конституція України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 19.10.2019).
3. Васьковський Е.В. Учебник гражданского процесса. Киев : Зерцало, 2003. 464 с.
4. Мальшев К.И. Курс гражданского судопроизводства. Санкт-Петербург, 1876. Т. 1.
5. Бондарчук С.А. Гласність та відкритість судового процесу як гарантії доступу до правосуддя. *Вісник ХНУВС*. 2010. № 4 (51). Ч. 2.
6. Цивільне-процесуальне право України: Академічний курс. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. 622 с.
7. Рада суддів України затвердила консультативний висновок про Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему від 26.02.2019. *Офіційний веб-сайт Ради суддів України*. URL: <http://rsu.gov.ua/en/news/rada-suddiv-ukraini-zatverdila-konsultativnij-visnovok-pro-edinu-sudovu-informacijno-telekomunikacijnu-sistemu> (дата звернення: 02.11.2019).
8. Цісар Г.І., Дяченко С.В. Реалізація принципу верховенства права через призму електронного судочинства: теоретичні та практичні підходи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 6. Том 1. С. 111–114. URL: http://apnl.dnu.in.ua/6_2018/tom_1/tom_1_2018.pdf#page=111 (дата звернення: 02.11.2019).
9. Куцик К. Заходи процесуального примусу, які застосовуються до порушників порядку в залі судового засідання. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 19–23. URL: <http://pgr-journal.kiev.ua/archive/2017/4/5.pdf> (дата звернення: 02.11.2019).
10. Судове рішення по справі від 06.09.2017 № 214/2502/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/68703409> (дата звернення: 02.11.2019).
11. Судове рішення по справі від 01.11.2017 № 568/1403/15-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69966148> (дата звернення: 02.11.2019).
12. Судове рішення по справі від 19.03.2013 № 2110/7293/12. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/49949103> (дата звернення: 02.11.2019).
13. Судове рішення по справі від 31.10.2018 № 522/11272/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77513437> (дата звернення: 02.11.2019).
14. Судове рішення по справі від 02.07.2016 № 619/1425/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58706564> (дата звернення: 02.11.2019).
15. Судове рішення по справі від 12.07.2016 № 619/1425/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58908367> (дата звернення: 02.11.2019).
16. Ковтунович Т.О., Дяченко С.В. Неприпустимість зловживання цивільними процесуальними правами як новела цивільного процесу. *Юридичний науковий електронний журнал юридичного факультету Запорізького національного університету*. 2018. № 6. С. 103–106. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2018/26.pdf (дата звернення: 02.11.2019).

УДК 347.92

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-10.07>

СПЛАТА СУДОВОГО ЗБОРУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Горова Софія Віталіївна,
студентка 4 курсу
(Навчально-науковий інститут права
Університету державної фіскальної
служби України, м. Ірпінь, Україна)

Дяченко Сергій Вікторович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права
та процесу
(Університет державної фіскальної
служби України, м. Ірпінь, Україна)

Статтю присвячено сплаті судового збору в цивільному судочинстві, подано визначення судового збору, його призначення, з'ясовано правову природу, порядок сплати, відстрочення та розстрочки платежів, особливості повернення судового збору. У статті також зазначено, хто може бути платником судового збору та які пільги передбачено законодавством для платників. Детально проаналізовано теоретичні та практичні проблеми, які виникають під час сплати судового збору, що полягають у такому. Співвідношення принципу доступу до правосуддя з обов'язковою сплатою судового збору під час звернення до суду, що зумовлено фінансовою неможливістю малозабезпечених верств населення сплачувати судовий збір. У зв'язку з цим постає питання стосовно доцільності скасування сплати судового збору, що детально обґрунтовано в статті. Наступною проблемою є недосконалість законодавства щодо встановлення пільг для населення, що унеможливорює звернення деяких категорій населення до суду, користуючись пільгами. Ще однією вагомою причиною виникнення непорозумінь і неточностей під час звернення до суду є неможливість суду перевіряти своєчасність сплати судового збору. Проблема полягає в тому, що під час звернення до суду з будь-яким документом, за подання якого встановлено сплату судового збору, є обов'язок суду перевіряти зарахування судового збору до спеціального фонду Державного бюджету України перед відкриттям (порушенням) провадження у справі, прийняттям до розгляду заяв (скарг). Так як зарахування коштів може здійснитися на наступний день, то на момент звернення особи до суду такі кошти можуть ще не зарахуватися, а це є підставою для повернення процесуального документа як такого, що не відповідає встановленим вимогам, незважаючи на те що особа все ж таки сплатила судовий збір. Також застосовано міжнародні норми щодо захисту прав людини та проаналізовано судову практику.

Ключові слова: судовий збір, доступ до правосуддя, квитанція про сплату судового збору, відстрочення та розстрочка платежів, пільги, повернення судового збору.

**THE PAYMENT OF THE COURT OF JURISDICTION IN CIVIL JUDICIARY:
THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS**

Horova Sofiia Vitaliivna,
4th year Student
(Educational and Research Institute
of Law of the University of State Fiscal
Service of Ukraine, Irpin, Ukraine)

Diachenko Serhii Viktorovich,
Candidate of Law Sciences,
Associate Professor of the Department
of Civil Law and Process
(University of State Fiscal Service
of Ukraine, Irpin, Ukraine)

The article deals with the payment of court fees in civil proceedings, defines the court fee, its purpose, the legal nature, the procedure for payment, deferral and installment payments, features of the return of court fees. The article also outlines who can be the payer of the court fee and what benefits are provided by law for the payers. The article analyzes in detail the theoretical and practical problems that arise when paying the court fee, which are as follows. The ratio of the principle of access to justice with the mandatory payment of court fees when applying to court, due to the financial inability of low income groups to pay court fees. The question arises as to the expediency of the cancellation of the payment of the court fees in detail in the article. Another problem is the imperfection of the legislation on establishing privileges for the population, which makes it impossible to apply certain categories of the population to court using the privileges. Another major reason for misunderstandings and inaccuracies in applying to the court is the inability of the court to verify the timeliness of payment of the court fee. The problem is that when applying to the court for any document for which the payment of the court fee is established, it is the duty of the court to check the enrollment of the court fee in the special fund of the State Budget of Ukraine before opening (initiating) the proceedings in the case, admission to consideration of complaints. Since the transfer of funds may take place the next day, at the time of the person's application to the court, such funds may not yet be credited, which is the basis for the return of the procedural document as not meeting the requirements, despite the fact that the person is all still paid the court fee. The article also applied international human rights standards and analyzed case law.

Key words: court fee, access to justice, receipt for payment of court fees, deferral and installment of payments, benefits, refund of court fees.

Кожна особа, чий права, свободи та інтереси порушені, невизнані або оспорювані, може звернутися до суду. Це право визначено в статті 55 Конституції України, а також у статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) [1; 2]. Основним підґрунтям звернення осіб до суду за захистом законних прав та інтересів є такий принцип цивільного судочинства, як доступ до правосуддя. ЦПК України передбачена спеціальна процедура звернення до суду в порядку цивільного судочинства. Однією з умов визначеної законом процедури є сплата судового збору. На практиці не завжди зрозуміло значення судового збору та певні його особливості. Тому питання сплати судового збору є актуальною темою для дослідження.

Сплата судового збору врегульована спеціальним Законом України «Про судовий збір» від 8 липня 2011 року. Відповідно до цього Закону, судовий збір – це збір,

що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень. Судовий збір включається до складу судових витрат [3]. Судовий збір утворений у 2011 році з прийняттям вищезазначеного Закону. До цього особи, які зверталися до суду, сплачували державне мито, яке регулювалося відповідним законом. Судовий збір, який замінив державне мито, незважаючи на свою назву, не передбачений у Податковому кодексі України [4], проте містить усі ознаки збору. Він є цільовим, умовним, публічним, законним, несистематичним і сплачується в бюджетні цільові фонди. Судовий збір сплачується до спеціального фонду Державного бюджету України. На відміну від судового збору, державне мито сплачувалося спочатку відповідно до Закону України «Про систему оподаткування», а потім Податкового кодексу України.

Судовий збір сплачується під час подання процесуальних документів, але така сплата відбувається не безпосередньо в приміщенні суду, а саме в канцелярії, куди подаються документи, а через банківську установу на визначені судом реквізити. Судовий збір перераховується в безготівковій або готівковій формі, у тому числі з використанням електронного платіжного засобу або за допомогою платіжних пристроїв. Разом із процесуальними документами подається квитанція про сплату судового збору. Несплата судового збору є підставою прийняття ухвали про залишення позовної заяви без руху, відмови у видачі судового наказу. Суд перед відкриттям (порушенням) провадження у справі, прийняттям до розгляду заяв (скарг) перевіряє зарахування судового збору до спеціального фонду Державного бюджету України [3].

Платниками судового збору є громадяни України, іноземці, особи без громадянства, підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні) та фізичні особи-підприємці, які звертаються до суду чи стосовно яких ухвалене судове рішення [3]. Отже, не існує жодних обмежень щодо звернення до суду за майновим станом, соціальним походженням, національною, релігійною, расовою, мовною та іншими ознаками. Також громадянство іншої держави не перешкоджає зверненню особи до судів України. Основними ознаками платників судового збору є наявність цивільної процесуальної правоздатності й порушеного, невизнаного чи оспореного права, свободи чи інтересу.

Судовий збір справляється за подання до суду позовної заяви та іншої заяви, передбаченої процесуальним законодавством, за подання до суду апеляційної й касаційної скарги на судові рішення, заяви про перегляд судового рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами, заяви про скасування рішення третейського суду, заяви про видачу виконавчого документа на примусове виконання рішення третейського суду та заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України, за видачу судами документів, у разі ухвалення судового рішення. Законодавством також передбачено перелік процесуальних документів, за подання яких судових збір не сплачується. Законодавець урахував такі винятки з метою захисту прав, свобод та інтересів мало захищених верств населення (наприклад, судовий збір не сплачується за подання заяви, апеляційної та касаційної скарги про захист прав малолітніх чи неповнолітніх осіб) та інших осіб (наприклад, клопотання про визнання й виконання рішення іноземного суду відповідно до міжнародного договору України, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України та яким не передбачено плату під час звернення до суду, подання апеляційної й касаційної скарги у таких справах) [3].

Варто зазначити про співвідношення принципу доступу до правосуддя та обов'язку сплати судового збору під час звернення до суду. Як уже раніше наголошувалося, кожна особа має право звернутися до суду. Незважаючи на це право, доступ до правосуддя визначається не лише матеріально-правовими можливостями особи, а й фінан-

совими. Отже, державою хоча й проголошується доступ до правосуддя абсолютно кожному, проте фактично не всі через власний фінансовий стан можуть заплатити судовий збір, який ще й постійно підвищується. Постійне підвищення судового збору пов'язане з його вирахуванням. Відповідно до статті 4 Закону, судовий збір справляється у відповідному розмірі від прожиткового мінімуму для працездатних осіб, установленого законом на 1 січня календарного року, у якому відповідна заява або скарга подається до суду, – у відсотковому співвідношенні до ціни позову та у фіксованому розмірі [3]. Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод визначено, що особі має бути забезпечена можливість звернутися до суду з метою вирішення того чи іншого питання, на цьому шляху не повинні чинитися перешкоди юридичного чи практичного характеру [5]. Судовий збір у цьому контексті і є тією перешкодою звернення до суду. Проте в жодній європейській країні судовий збір не скасовано і справно сплачується особами, які звертаються до суду. Європейське право окремих країн дає можливість особі сплатити судовий збір авансом, тобто певною частиною на початку, або взагалі після винесення судового рішення, відповідно до якого винна сторона зобов'язується сплатити судовий збір. Так, наприклад, відбувається у Франції – сторона, яка програла, крім покладених на неї зобов'язань судом, ще сплачує судовий збір [6]. Такі способи полегшують сплату такого збору, проте не скасовують його. На нашу думку, скасування в Україні судового збору не є доцільно. Наша судова система натепер перебуває в стані реформування, у судах катастрофічно не вистачає суддів, багато ще проходять перекваліфікацію. Судді фізично не встигають якісно здійснювати правосуддя. Скасування судового збору призведе до того, що особи з будь-якого питання будуть звертатися до суду, навіть не намагаючись якимось урегулювати спір у досудовому порядку.

Варто також зазначити, що проявом дотримання співвідношення принципу доступу до правосуддя й обов'язку сплати судового збору під час звернення до суду є можливість особи повернути сплачену суму судового збору. Відповідно до частини 1 статті 7 Закону України «Про судовий збір», сплачена сума судового збору повертається за клопотанням особи, яка його сплатила за ухвалою суду, в разі: 1) зменшення розміру позовних вимог або внесення судового збору в більшому розмірі, ніж установлено законом; 2) повернення заяви або скарги; 3) відмови у відкритті провадження у справі в суді першої інстанції, апеляційного та касаційного провадження у справі; 4) залишення заяви або скарги без розгляду (крім випадків, якщо такі заяви або скарги залишені без розгляду у зв'язку з повторним неприбуттям або залишенням позивачем судового засідання без поважних причин і неподання заяви про розгляд справи за його відсутності, або неподання позивачем витребуваних судом матеріалів, або за його заявою (клопотанням)); 5) закриття (припинення) провадження у справі (крім випадків, якщо провадження у справі закрито у зв'язку з відмовою позивача від позову й така відмова визнана судом) у тому числі в апеляційній і касаційній інстанціях [3]. Суддя Тербовлянського районного суду Тернопільської області у справі від 11.07.2016 № 606/1204/16-ц ухвалив повернути судовий збір особам, які звернулися на підставі статті 7 Закону України «Про судовий збір» [7].

Судовий збір може також бути повернутий у разі, якщо особа помилково сплатила судовий збір у сумі, що перевищує встановлену державою. Так, ухвалою суду у справі від 17.10.2017 № 489/4165/17 Ленінським районним судом міста Миколаєва про встановлення факту смерті особи на тимчасово окупованій території України вказано, що заявницею сплачено судовий збір по справі в розмірі 640 грн. 00 коп., коли вона мала сплатити 320 грн. 00 коп. Отже, заявницею зайво сплачено судовий збір у розмірі 320 грн. 00 коп. Суд ухвалив повернути заявниці зайво сплачену суму судового збору

в розмірі 320 грн. 00 коп. [8]. Аналогічна позиція міститься в ухвалі суду у справі від 18.10.2018 № 630/425/18 про повернення надлишково сплаченого судового збору [9].

Українським законодавцем передбачено встановлення пільг для певних категорій справ і категорій населення. У визначених випадках особа звільняється від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях. Наприклад, судовий збір не сплачують позивачі – у справах про відшкодування шкоди, заподіяної каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я, а також смертю фізичної особи, позивачі – у справах про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів чи зміну способу їх стягнення, а також заявники в разі подання заяви щодо видачі судового наказу про стягнення аліментів тощо. Весь перелік пільг передбачено в статті 5 Закону [3]. Так, у справі № 483/1996/19 Очаківським міськрайонним судом Миколаївської області видано судовий наказ від 21.11.2019 про стягнення з боржника аліментів на утримання доньки в розмірі 1/4 частини заробітку (доходу) платника аліментів щомісячно, але не більше ніж десять прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку та не менше ніж 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, починаючи з 8 листопада 2019 року й до досягнення дитиною повноліття, а також про стягнення з боржника на користь держави судовий збір у сумі 192 (сто дев'яносто дві) грн. 10 коп. [10].

Щодо застосування пільг під час сплати судового збору в Законі України «Про судовий збір» існує прогалина, яка полягає в такому. Пільги у справах про стягнення заробітної плати або аліментів поширюється лише в разі подання позовної заяви до суду, а не заяви про видачу судового наказу, адже в наказному провадженні відсутній спір про право, на відміну від позовного. Отже, особи позбавлені можливості користуватися пільгою, якщо справа підлягає розгляду в порядку наказного провадження, що, на нашу думку, є несправедливим і не відповідає принципу рівності. Пропонуємо ввести цю пільгу не тільки для позивачів, а й для заявників.

Відповідно до пункту 1 частини 1 статті 165 ЦПК України, несплата судового збору, а саме неподання підтверджувального документа, є підставою для відмови у видачі судового наказу. Пунктом 1 частини 3 статті 163 ЦПК України визначено, що до заяви про видачу судового наказу додається документ, що підтверджує сплату судового збору. У позовному провадженні позивач під час подання позову зобов'язаний подати документи, що підтверджують сплату судового збору в установлених порядку й розмірі, або документи, що підтверджують підстави звільнення від сплати судового збору відповідно до закону [2]. Таким документом є квитанція платіжного терміналу, чек банкомата, сліп або інший документ за операціями з використанням електронних платіжних засобів у паперовій або електронній формі [3]. Верховний Суд України у справі від 21.11.2019 № 138/2503/17, вирішуючи питання про відкриття касаційного провадження за касаційною скаргою, ухвалив залишити таку скаргу без руху й установив десятиденний строк для усунення недоліків касаційної скарги. Судом визначено, що натепер касаційне провадження не може бути відкрито, а касаційна скарга підлягає залишенню без руху, оскільки заявником у порушення вимог пункту 3 частини 4 статті 392 ЦПК України до касаційної скарги не додано оригінал документа, що підтверджує сплату судового збору [11].

Основною проблемою під час звернення до суду з будь-яким документом, за подання якого встановлено сплату судового збору, є обов'язок суду перевіряти зарахування судового збору до спеціального фонду Державного бюджету України перед відкриттям (порушенням) провадження у справі, прийняттям до розгляду заяв (скарг). Зокрема, встановлено необхідність судів перевіряти зарахування судового збору до

спеціального фонду Державного бюджету України, використовуючи способи, передбачені ЦПК України, і в разі необхідності отримувати таку інформацію з Державної казначейської служби України, що забезпечує казначейське обслуговування цього фонду. Однак нормативно не передбачено проставлення на розрахункових документах на переказ коштів спеціальної відмітки про зарахування судового збору до спеціального фонду Державного бюджету України [12, с. 151].

Отже, обов'язок перевірки факту зарахування судового збору покладається на суд, неподання стороною вказаних судом виписок не може бути підставою для повернення процесуального документа як такого, що не відповідає встановленим вимогам. Більше того, необхідно враховувати правову позицію Великої Палати Верховного Суду у справі № 800/473/17 (ЄДРСРУ № 72525464), викладену в Постанові від 28.02.2018, щодо відсутності обов'язку заявника надавати суду оригінал платіжного доручення про сплату судового збору, оскільки суд самостійно повинен виявляти зарахування відповідної суми судового збору до спеціального фонду державного бюджету [13].

Як наслідок, виникають складності в заявника або позивача щодо доведення дійсності перерахування коштів за сплату судового збору, адже якщо така особа сплачує судовий збір через банк, то така банківська установа може не одразу перерахувати кошти. Або наявність певних форс-мажорів, які затримують перерахування судового збору, може стати причиною відмови у видачі судового наказу або залишення позовної заяви без руху, незважаючи на те що позивач або заявник усе ж таки сплатив необхідну суму коштів.

Також ще однією проблемою сплати судового збору є його неможливість унаслідок скрутного матеріального становища. Ця проблема існує поряд із принципом доступу до правосуддя, який гарантує судовий захист особам, чії права, свободи та інтереси порушені, невизнані або оспорювані, незалежно від матеріального становища особи. Дотримуючись цього принципу, суд, ураховуючи майновий стан сторони, може своєю ухвалою відстрочити або розстрочити сплату судового збору на визначений строк у порядку, передбаченому законом, але не більше як до ухвалення судового рішення у справі. Якщо в установлений судом строк судові витрати не будуть сплачені, заява, відповідно до статті 257 ЦПК України, залишається без розгляду або витрати стягуються за судовим рішенням у справі, коли сплата судових витрат відстрочена або розстрочена до ухвалення цього рішення [2]. Проте, незважаючи на вищезазначене, ця норма повною мірою не захищає малозабезпечену особу, яка не має коштів сплатити судовий збір, адже ця норма є правом суду, а не його обов'язком. Особа зобов'язана довести необхідність відстрочення або розстрочення судового збору й той факт, що вона перебуває в скрутному становищі. А суд уже на власний розсуд приймає рішення про відстрочення чи розстрочення сплати судового збору.

Отже, судовий збір є обов'язковою умовою звернення до суду особою, чії права, свободи та інтереси порушені, невизнані або оспорені, за винятками, передбаченими в ЦПК України та Законі України «Про судовий збір». Такий збір є доцільним, наповнює спеціальний фонд Державного бюджету України та є певним способом зменшити навантаження на суд дріб'язковими справами, ціна яких є меншою за суму судового збору. Також збір має цільове спрямування. Кошти судового збору спрямовуються на забезпечення здійснення судочинства та функціонування органів судової влади, на забезпечення архітектурної доступності приміщень судів, доступності інформації, що розміщується в суді, для осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення. Сплата судового збору, незважаючи на доволі детальне законодавче регулювання, усе ж таки має певні проблеми на практиці. Беззаперечним є те, що його необхідно сплачувати під час подання заяв чи позовів до суду, проте необхідно врахувати сьогодніш-

ній економічний добробут населення України під час визначення ставок і можливості вирішення питання про розстрочку чи відстрочення платежу, а судова практика свідчить про те, що українські суди дотримуються норми законодавства про судовий збір, а також ураховують усі особливості задля забезпечення дотримання принципу доступу до правосуддя щодо всіх осіб, які звертаються до суду. Вирішення вищезазначених проблем стане фундаментом для побудови якісної судової системи України.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV, станом на 04.11.2018. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.
3. Про судовий збір : Закон України від 08.07.2011 № 3674-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 14. Ст. 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17>.
4. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI, станом на 20.10.2019. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
5. Європейська конвенція з прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950, ратифікована Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
6. Новый Гражданский процессуальный кодекс Франции / пер. с фр. В. Захватаев ; предисл. А. Довгерт, В. Захватаева ; отв. ред. А. Довгерт. Киев : Истина, 2004. С. 167–168.
7. Судове рішення у справі від 11.07.2016 № 606/1204/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71066212>.
8. Судове рішення у справі від 17.10.2017 № 489/4165/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/69539539>.
9. Судове рішення у справі від 18.10.2018 № 630/425/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77321638>.
10. Судове рішення у справі від 21.11.2019 № 483/1996/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85779943>.
11. Судове рішення у справі від 21.11.2019 № 138/2503/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85804995>.
12. Притченко Р.С. Сплата судового збору: проблеми та реалії законодавчого забезпечення. *Правова держава*. 2016. № 21. С. 149–152. URL: <http://liber.onu.edu.ua:8080/bitstream/handle/123456789/8447/149-152.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
13. Правова позиція Великої Палати Верховного Суду у справі № 800/473/17 (ЄДРСРУ 72525464) : Постанова від 28.02.2018. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72525464>.

УДК 349.2 (477)

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-10.08>

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ СУБ'ЄКТАМИ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН ЯК ПРАВОВЕ ЯВИЩЕ

Дума Олександр Олегович,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри трудового права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна)

Івах Діана Вікторівна,
студентка 3 курсу
(Слідчо-криміналістичний інститут
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого,
м. Харків, Україна)

Зловживання правом є неоднозначною категорією. У статті підкреслюється, що на сучасному етапі розвитку трудового законодавства немає легального визначення конструкції «зловживання трудовим правом». Саме цей факт створює труднощі щодо розуміння цього правового явища, кваліфікації дій, що становлять зловживання правом, а також виникають проблеми в установленні правових наслідків за таке явище. У зв'язку із цим розглянуто наявні погляди науковців стосовно сутності і правової природи зловживання трудовим правом, на підставі чого виділено його ознаки й наведено власне визначення цього наукового поняття. На підставі аналізу судової практики досліджено деякі види зловживань трудовим правом, зокрема Державною службою України з питань праці, оскільки їх суб'єктами можуть бути не тільки працівник і роботодавець, а й інші учасники трудових відносин. Зосереджується увага на тому, що брак закріплення норм щодо заборони зловживання правом у КЗпП України створює можливість для суб'єктів трудових правовідносин користуватися недосконалістю закону у своїх інтересах і практично безкарно порушувати права й законні інтереси інших осіб. Уносяться деякі пропозиції з удосконалення положень законодавства в частині законодавчого встановлення єдиного визначення правової конструкції «зловживання трудовими правами», закріплення правового принципу неприпустимості такого зловживання суб'єктами трудових правовідносин з метою недопущення або мінімізації кількості випадків зловживань ними своїми правами з прямим умислом завдати шкоди або без такого наміру, а також щодо чіткої регламентації правових наслідків зазначених зловживань незалежно від того, який саме суб'єкт зловживав трудовими правами. Отже, запропоновані норми можуть стати підґрунтям появи якісно нових, основаних на взаємній повазі й дотримання прав відносин у сфері праці.

Ключові слова: принцип добросовісності, принцип неприпустимості зловживання правом, зловживання правом працівником і роботодавцем, моральна шкода, трудові правовідносини, ознаки зловживання правом.

ABUSE OF THE RIGHT OF PARTICIPANTS IN LABOUR RELATIONS AS A LEGAL PHENOMENON

Duma Oleksandr Olehovych,
Candidate of Law Science,
Assistant of the Department of Labor Law
(Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine)

Ivakh Diana Viktorivna,
3rd year Student
(Investigation and Criminalistics Institute
of Yaroslav Mudryi National Law
University, Kharkiv, Ukraine)

Abuse of the right is an ambiguous category. The article implies that at the current stage of the evolution of the labour law there is no legal definition for the construction of the abuse of Labour law. It is this fact causes difficulties in understanding this legal phenomenon, legal treatments of set of actions which embody abuse of rights; in addition the problems of defining legal consequence effects of this phenomenon arise. In connection with this, the current scientific views concerning the essents and legal nature of the abuse of Labour law are concerned; On this evidence its features are defined and the author's own definition of this scientific notion is given. Basing on the analisys of judicial practice a number of cases of the abuse of Labour Law are explored. The National Labour Service of Ukraine as entity, it's subjects may be not only an employer and employee, but also others participants of labour relationships. Special attention is given to the fact that, the norms to ben the abuse of right Labour Code in Ukraine's Labour Code aren't reinforced, enables subjects of Labour relationship to take advantages go unpunished breaking the law and of imperfection of the law and literally break the law and legal interest of other bodies. A number of suggestions to improve the regulation of the legislation in the part of legal definition of the unique legal definition of the legal construction "the abuse of labour rights" consolidation of the legal principle of inadmissibility of such abuse of the subjects of labour relationships aiming at the inadmissibility or minimization of the number of cases of the abuse with direct intent to cause norm or without such intent; as well as at the presise reglamentation of legal consequences of the above mentioned abuse regardless of the subject misusing labour rights. Thus, the proposed regulation can become the basis for the whole new rights, based on mutual respects and abiding the rights in labour relationships.

Key words: duty of good faith, principles of admissibility of the abuse of right, abuse of right by employee and an employeers, moral damage, labour relationships, indications of the abuse the rights.

Зловживання правом, яке сьогодні має місце, є однією з найважливіших проблем не тільки трудового права, а й інших правових галузей. Термін «зловживання правом» – самостійне явище, що можна розглядати з різних аспектів. Багато вчених трактує його як поведінку суб'єктів, яка суперечить завданням і принципам чинного трудового законодавства України.

Станом на сьогодні у вітчизняному законодавстві про працю так і не знайшли належного відображення ані принцип недопустимості зловживання правом, ані взаємопов'язаний із ним принцип добросовісності, а також їх критерії, у зв'язку з чим різниться розуміння того, яка ж поведінка є добросовісною, а яка недобросовісною [1, с. 262].

Категорія «зловживання правом» є, так би мовити, зворотною стороною принципу добросовісності суб'єктів відносин у трудовому праві й сумнівом про чесне та сумлінне виконання своїх обов'язків сторонами трудових правовідносин та іншими суб'єктами трудового права під час здійснення ними встановлених трудовим законодавством прав і свобод без порушення прав і свобод інших осіб. Розглядуване поняття має значення не тільки для побудови відносин між працівником і роботодавцем, адже в разі виникнення трудового спору воно може бути орієнтиром для суду під час подолання ситуації правової невизначеності.

Як убачається, для належного розкриття наукової категорії «зловживання трудовим правом» як правового явища необхідно розглянути деякі наявні в правовій доктрині погляди на неї. Так, Н. Максименко зловживання трудовим правом сторонами трудових відносин тлумачить як особливу, несумлінну поведінку суб'єкта, пов'язану з навмисним виходом фізичної особи (під час найму на роботу) або роботодавця (в ситуації правової невизначеності) за внутрішні межі, і призначення трудового права з погляду критеріїв справедливості, розумності й сумлінності для досягнення своєї прихованої незаконної мети з використанням, як правило, дефектів трудового чи іншого законодавства (прогалин, колізій, оціночних категорій тощо) [2, с. 92].

На думку С. Вавженчука й В. Довгопола, зловживання правом у трудових відносинах у вузькому значенні варто розуміти як таке використання права суб'єктом трудових відносин незалежно від мотивів і в деяких випадках без умислу, яке суперечить його соціальному призначенню й завдає шкоди іншим учасникам цих відносин. У широкому сенсі зловживання правом у трудових відносинах варто трактувати як визначений судом особливий вид правомірної поведінки їх суб'єктів, яка посягає на основоположні засади трудового законодавства, незалежно від наявності помилкового уявлення про них, перешкоджає належному здійсненню права іншою особою або хоча фактично й не спричиняє шкоди, однак має на меті використати в майбутньому певне право для порушення прав учасників цих відносин [3, с. 17].

Досить обґрунтованою і правильною є думка Г. Гончарової, що завдання теорії і правозастосовної практики полягає в установленні всіх випадків зловживання правом і в боротьбі з ним. Особливо це важливо у сфері трудових відносин. Зловживання правом, на думку вченої, виявляється в діях, юридично не заборонених; вони дозволені, але не схвалюються ні в моральному, ні в будь-якому іншому плані [4, с. 61].

На думку О. Кучми, основними причинами, що спонукають особу зловживати правом у будь-якій правовій галузі, є недосконалість законодавства (правовий складник) і правової культури окремо взятої особи (моральний складник) [5, с. 130].

Розглянувши погляди науковців-правників на сутність зловживання правом суб'єктами трудових правовідносин, пропонуємо авторську дефініцію «зловживання трудовим правом». *Зловживання трудовим правом* можна визначити як недобросовісну поведінку суб'єктів трудових відносин, які, діючи формально в рамках права, користуються недосконалістю трудового законодавства і штучно створюють ситуації, за яких реалізація їхніх суб'єктивних прав переходить у зловживання цими самими правами, і які, навмисно діючи всупереч цілям і завданням, установленим нормативно-правовими актами, посягають своїми діями на права й законні інтереси інших учасників трудових відносин.

Як свідчить практика, доволі часто під час реалізації прийнятого судового рішення про поновлення працівника на роботі мають місце певні зловживання з боку суб'єктів трудового спору, що переростають у досить серйозну проблему. Практично ж винним у цьому може бути не лише роботодавець, а й особа, поновлювана на попередньому місці своєї роботи, яка нехтуючи власними правами, нерідко зовсім не поспішає з'яв-

лятися на роботі. Справа в тому, що рішення суду про поновлення працівника надає йому право (а не обов'язок) стати до роботи, а вже реалізувати це право чи ні, вирішує він сам. Інакше кажучи, в багатьох випадках захисту прав і законних інтересів від зловживань потребують не тільки працівники, а й роботодавці [6, с. 132–136].

Працівник, створюючи ілюзію дотримання наданих йому законодавством трудових прав, має на увазі іншу мету – неправомірну, яка може виражатися в його бажанні як змусити роботодавця нести більший матеріальний збиток, так і створювати знервовану обстановку навколо суперечки, що виникла. Інколи працівник, як сторона спору, хоча й не має на меті заподіяння матеріальної шкоди роботодавцеві, діє виключно, так би мовити, на зло, що, у свою чергу, призводить до значної втрати робочого часу, моральних сил з боку роботодавця тощо.

Особлива властивість зловживання правом у трудових правовідносинах – це наявний брак у трудовому законодавстві законодавчої регламентації такої поведінки уповноваженого суб'єкта або ж недостатня її регламентація [7, с. 217].

Звернімося до прикладу зловживання трудовим правом з боку Державної служби України з питань праці, для чого розглянемо наведену нижче судову справу.

Дарницьким районним судом м. Києва винесено постанову від 21 листопада 2018 р. № 3/753/370/19 по справі № 753/24878/18 за позовом Державної служби України з питань праці Головного управління Держпраці в Київській області про притягнення до адміністративної відповідальності за ч. 3 ст. 41 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) фізичної особи-підприємця (далі – ФОП). Державна служба України з питань констатувала, що, відповідно до протоколу від 21 листопада 2018 р. № KB1685/60/AB/П/ПТ, ФОП учинила адміністративне правопорушення, передбачене ч. 3 ст. 41 КУпАП, а саме: у порушення вимог ч. 3 ст. 24 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) допустила до роботи працівницю без укладення з нею трудового договору, оформленого наказом чи розпорядженням власника або уповноваженого ним органу, і без повідомлення центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування про прийняття працівницю на роботу в установленому Кабінетом Міністрів України порядку. На засіданні суду представник відповідача позовної вимоги не визнав і пояснив, що на момент проведення інспекційного відвідування між ФОП і працівницею було укладено трудовий договір і подано до органів Державної фіскальної служби повідомлення про прийняття її на роботу, однак у силу певних життєвих обставин, а саме відрядження й поганого самопочуття ФОП, сформоване 20 листопада 2018 р. через сервіс iFin.ua повідомлення про прийняття на роботу було направлено 21 листопада 2018 р.

Суд, дослідивши матеріали справи про адміністративне правопорушення, вислухавши пояснення й дослідивши надані докази, дійшов таких висновків.

Згідно з ч. 3 ст. 41 КУпАП та абз. 2 ч. 2 ст. 265 КЗпП України, юридичні та фізичні особи-підприємці, які використовують найману працю, в разі фактичного допуску працівника до роботи без оформлення трудового договору (контракту) чи оформлення працівника на неповний робочий час у разі фактичного виконання роботи повний робочий день, установлений на підприємстві, і виплати заробітної плати (винагороди) без нарахування і сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування й податків несуть відповідальність у виді штрафу, що дорівнює тридцятикратному розміру мінімальної заробітної плати, установлені законом на момент виявлення порушення, за кожного працівника, щодо якого вчинено одне з указаних порушень.

Разом із цим указані вище нормативні положення КУпАП і КЗпП України не передбачають застосування штрафу до суб'єкта господарювання, якщо немає повідомлення центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування про прийняття працівника на роботу.

З урахуванням указанного суд доходить висновку, що брак повідомлення центрального органу виконавчої влади з питань забезпечення формування та реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування про прийняття працівника на роботу не свідчить про те, що між працівником і роботодавцем не оформлено трудового договору, оскільки законодавець не пов'язує чинність трудового договору з наявністю відповідного повідомлення.

У розглядуваному випадку суд, оцінивши докази у справі за своїм внутрішнім переконанням і з погляду належності, допустимості й достатності для висновку про вчинення особою адміністративного правопорушення та врахувавши, що цей протокол було складено за ч. 3 ст. 41 КУпАП щодо фактичного допуску працівника до роботи без оформлення трудового договору (контракту), а також те, що ФОП було укладено трудовий договір із працівницею (тобто трудові відносини були оформлені належним чином), а доказів на підтвердження протилежного надано не було, вважає доведеним факт відсутності в діях ФОП складу адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 41 КУпАП, а тому провадження у справі підлягає закриттю, у зв'язку з тим що складу адміністративного правопорушення немає [8].

Проаналізувавши зазначену справу, можемо повністю погодитися з рішенням суду й дійти висновку, що Держпраця зловживала своїм правом, намагаючись застосувати ч. 3 ст. 41 КУпАП у випадку, коли роботодавець не повідомляє про прийняття працівника на роботу в установленому Кабінетом Міністрів України (далі – КМУ) порядку, навіть за наявності укладеного договору, хоча в цій нормі прямої вказівки на це немає.

На підставі наведеного зробимо висновок: застосовуючи ч. 3 ст. 41 КУпАП у випадку, коли роботодавець не повідомляє про прийняття працівника на роботу в установленому КМУ порядку, навіть за наявності укладеного договору (хоча, повторимось, у цій нормі прямої вказівки на це немає), Держпраця зловживає своїм правом. Абзац 1 ч. 2 ст. 265 КЗпП України також не містить прямої вказівки на відповідальність роботодавця за неподання повідомлення центральному органу виконавчої влади з питань забезпечення формування й реалізації державної політики з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування про прийняття працівника на роботу. Водночас положення про настання відповідальності за порушення інших вимог трудового законодавства, крім передбачених абзацами другим – сьомим частини другої, у розмірі мінімальної заробітної плати містить абз. 7 ч. 2 ст. 265 цього Кодексу. Тому в цьому випадку доцільніше було б застосувати абз. 7 ч. 2 ст. 265 КЗпП України, адже відповідальність за порушення Порядку повідомлення ДФС та її територіальних органів про прийняття на роботу працівника все ж таки є, хоча штраф і не становить тридцяти мінімальних заробітних плат. Проаналізувавши судову практику з досліджуваного питання, можемо стверджувати, що випадки зловживання правом з боку Держпраці не є поодинокими й суди по-різному вирішують такі спори, а відбувається це через нечіткість, незрозумілість і розмитість трудового законодавства.

Причинами зловживання трудовими правами може бути не тільки недосконалість чинного законодавства про працю, його протиріччя, проблемність, а й причини, зумовлені певною гнучкістю в правовому регулюванні трудових відносин.

Під час зловживання правом особи вчиняють не протиправні дії, суб'єкт діє, так би мовити, у правовому полі, не тільки не порушуючи закон, а й учиняючи діяння, що відповідають положенням законодавства. У цьому сенсі юридична відповідальність за зловживання правом супроводжує такі дії лише в разі прямого його передбачення в трудовому законодавстві [2, с. 90].

Отже, можна виділити характерні ознаки зловживання правом, а саме: поведінка суб'єктів трудових відносин є несумлінною, зневажливою, недобросовісною щодо інтересів інших осіб; суб'єкти діють з умисною формою вини (прямий або непрямий намір); ця поведінка здійснюється з метою завдання шкоди, отримання певної вигоди чи необґрунтованих переваг тощо; при цьому не існує прямої протиправності, оскільки ситуація не конкретизується в нормативно-правових актах, як наслідок, караності немає.

Розглянувши специфіку прояву зловживання правом у трудових правовідносинах, варто охарактеризувати також правові наслідки зловживання правом сторонами цих відносин.

Чинні нормативно-правові акти про працю не містять жодних положень щодо наслідків такого зловживання, а КЗпП України категорія «зловживання трудовим правом» не використовується. А це, у свою чергу, створює для суб'єктів трудових відносин можливість користуватися недосконалістю закону у своїх інтересах і практично безкарно порушувати права інших осіб. На необхідність закріплення норм про заборону зловживання правом у законодавстві про працю вказують учені-трудовики. Такі нормативні положення можуть стати підґрунтям для появи якісно нових правових зв'язків між суб'єктами трудових відносин, основаних на повазі й дотриманні їхніх прав.

Як уважає А. Сидоренко, у разі зловживання правом працівником як суб'єктом трудових правовідносин настають певні негативні наслідки, що полягають у відмові працівникові в поновленні на роботі, у задоволенні позовних вимог і захисті конкретного права [9, с. 168]. Разом із тим у разі зловживання правом роботодавцем наслідками є відновлення порушеного права працівника й відшкодування грошових збитків. Кваліфікацію дій чи бездіяльності як зловживання правом має вирішувати суд або інший юрисдикційний орган, що розглядає трудовий спір [2, с. 93].

Варто погодитися з думкою А. Слюсаря щодо питання зловживання правом. Учений особливу увагу звернув на те, що в законодавстві про працю існують положення, які в тому чи іншому контексті стосуються регулювання зазначеної проблеми, однак серед правознавців і досі бракує системної єдності поглядів на неї. Науковець доходить висновку, що наслідком такого діяння є невинуваті перешкоди в забезпеченні балансу інтересів учасників трудових відносин, а отже, і реального зв'язку їхніх прав та обов'язків. Своїми рішеннями й діями суб'єкти трудових відносин порушують рівновагу і збалансованість інституційної системи в державі чи в її окремих сферах (у тому числі й у правовій царині), залишаючись при цьому в межах чинного законодавства [10, с. 23, 24].

Недоліки законодавчих актів, що регулюють трудові правовідносини, насамперед полягають у прогалинах і колізіях, аналізуючи які можна дійти висновку, що законодавець сам створює можливості для зловживання правом. З урахуванням того, що передбачити всі можливості зловживань правами в трудовій сфері об'єктивно неможливо через різноманіття життєвих ситуацій і так звану винахідливість осіб, які намагаються обійти закон чи для уникнення відповідальності, чи з метою отримання для себе певної вигоди шляхом завдання шкоди іншим суб'єктам відповідних трудових відносин, протидія зловживанню правом у цій царині, як наголошує Л. Тихонович, повинна брати свій початок із законодавчого закріплення галузевого принципу

неприпустимості зловживання правом із відповідними специфікаціями щодо трудових норм [11, с. 24].

Сьогодні однією з найважливіших цілей України має бути розвиток трудового законодавства. Саме оновлення його правової бази сприятиме вдосконаленню системи трудових правовідносин між їх суб'єктами. У зв'язку з тим що станом на кінець листопада 2019 р. у владних інстанціях актуальною є позиція, що Трудовий кодекс України має бути затверджений найближчим часом, уважаємо, що необхідно якомога детальніше дослідити норми законодавства про працю. Запобігання несприятливим наслідкам, що можуть виникнути внаслідок зловживання трудовим правом, можна досягти шляхом здійснення одного з таких заходів:

- можливо, наводити дефініцію конструкції «зловживання трудовим правом» і непотрібно, однак з метою недопущення або мінімізації кількості випадків такого зловживання варто закріпити в проекті Трудового кодексу України принцип неприпустимості зловживання правом суб'єктами трудових правовідносин. Необхідно чітко регламентувати правові наслідки таких діянь, незалежно від того який із суб'єктів трудових відносин допустив зловживання трудовими правами;

- унести до глави I «Загальні положення» проекту Трудового кодексу України статтю під назвою «Межі здійснення прав суб'єктами трудових правовідносин» і закріпити в ній окремі проблеми неприпустимості зловживання правом суб'єктами цих відносин у сфері праці (наприклад, зловживання правом з боку роботодавця під час прийняття на роботу, профспілки, Державної служби України з питань праці, зловживання правом з боку працівника під час реалізації прийнятого судового рішення про поновлення його на роботі тощо).

По кожній із наведених проблем можна навести масу прикладів із правозастосовної практики, наявність яких свідчить про нагальну потребу внесення відповідних змін до трудового законодавства.

Сучасна практика теж потребує закріплення нових правил щодо зловживання правом, спрямованих на створення ефективного правового захисту прав і законних інтересів суб'єктів трудових відносин з боку держави. Для уникнення можливих суттєвих помилок у результаті невважених дій у процесі нормотворчості необхідно діяти з усією відповідальністю.

Список використаних джерел:

1. Сімутіна Я.В. Добросовісність та недопустимість зловживання правом як принцип недобросовісності профспілок. *Напрями розвитку науки трудового права та права соціального забезпечення* : матер. VI Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 3 листопада 2017 р.). Харків : Вид-во нац. ун-т внутр. справ, 2017. С. 262–264.
2. Максименко Н.О. Зловживання правом сторонами трудових правовідносин. *Підпр-во, госп-во і право*. 2018. Вип. 10. С. 89–93.
3. Вавженчук С.Я., Довгопол В. Зловживання правом у трудових правовідносинах: сучасний стан і тенденції правового регулювання. *Цивільне право*. 2012. № 4. С. 14–17.
4. Гончарова Г.С. Зловживання правом у трудових правовідносинах. *Радянське право*. 1988. № 12. С. 61–65.
5. Кучма О.Л. Зловживання правом у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування: теоретико-практичний аспект. *Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2016. № 1. С. 128–134.
6. Дума О.О. Розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця у зв'язку з поновленням на роботі працівника, який раніше виконував цю роботу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 181 с.

7. Бакаєв Д.С. Окремі аспекти концепції зловживання правом в трудовому праві України. *Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2013. № 1 (2). С. 215–220.

8. Постанова Дарницького районного суду м. Києва від 21.02.2019 р. № 753/24878/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80044439> (дата звернення: 05.09.2019).

9. Сидоренко А.С. Зловживання правом суб'єктами трудових правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків, 2012. 246 с.

10. Слюсар А.М. Суб'єкти трудового права України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.05 / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків, 2011. 407 с.

11. Тихонович Л.А. Зловживання правом у сфері трудових відносин як моральна проблема. *Збірник наукових праць Харків. нац. пед. університету ім. Г.С. Сковороди. Серія «Право»*. 2012. Вип. 18. С. 19–27.

УДК 347.91/.95

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-10.09>

МИРОВА УГОДА ЯК СПЕЦІАЛЬНИЙ ЗАСІБ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ВІДПОВІДАЧА

Лабань Олена Олексіївна,
головний спеціаліст відділу розгляду
звернень та надання публічної
інформації
(Секретаріат Касаційного
адміністративного суду у складі
Верховного Суду, м. Київ, Україна)

У статті визначено особливості захисту прав та інтересів відповідача шляхом затвердження мирової угоди.

Автор доходить висновку, що мирову угоду доцільно розглядати як судовий і позасудовий спосіб вирішення спору, а також особливий засіб захисту відповідача в судовому порядку. Мирову угоду потрібно відрізнити за правовими процесуальними наслідками від такого засобу захисту відповідача, як визнання позову. На відміну від визнання відповідачем позову, у разі мирової угоди суд не постановляє рішення про задоволення вимог позивача, а здійснює фактичне оформлення цивільно-правового волевиявлення учасників спору в установленому судовому порядку шляхом укладення мирової угоди, за якої позивач може відмовитися від частини своїх матеріально-правових вимог, може зменшити розмір цих вимог, замінити свою вимогу іншими вимогами, а відповідач може визнати зменшені або змінені вимоги позивача, узяти на себе нові зобов'язання, за взаємною згодою сторін можуть уточнюватися окремі умови правовідносин або між ними може виникнути нове зобов'язання.

Автором запропоновано визначати мирову угоду як спеціальний засіб захисту відповідача від позову, що виключає можливість застосування інших засобів захисту щодо предмета спору, укладену в добровільному порядку шляхом взаємних поступок з метою вирішення спору, який виник між сторонами, затверджується судом.

У статті визначено спеціальні ознаки мирової угоди як засобу захисту відповідача: пов'язаність її сторін певними суб'єктивними правами й обов'язками щодо одна до одної; передумовою укладення мирової угоди є звернення до суду з позовними вимогами; метою врегулювання спору в змісті мирової угоди є закріплення результатів досягнутого компромісу у вигляді цивільно-правової угоди; неможливість застосування відповідачем інших засобів захисту щодо предмета спору; взаємність поступок сторін мирової угоди; особлива форма погодження мирової угоди; можливість примусового виконання ухвали про затвердження мирової угоди.

Серед іншого в дослідженні визначено ознаки мирової угоди, вимоги щодо її форми й особливості затвердження.

Ключові слова: мирова угода, відповідач, позов, позовні вимоги, захист прав та інтересів відповідача.

AMICABLE SETTLEMENT AS A SPECIAL DEFENSE OF THE RESPONSE'S RIGHTS AND INTERESTS

Laban Olena Oleksiivna,
Chief Specialist of Review Department
Appeals and Provision
of Public Information
(Secretariat of the Administrative
Cassation Court within the Supreme
Court, Kyiv, Ukraine)

The article defines the peculiarities of protection of the rights and interests of the defendant through the approval of a settlement agreement.

The author concludes that it is expedient to consider the amicable settlement as a judicial and extrajudicial way of settling the dispute, as well as a special remedy for the defendant in court.

Among other things, the study identifies the features of a settlement agreement, the requirements for its form, and the specifics of its approval.

The author concludes that the amicable settlement is a procedural remedy of the defendant and is endowed with a number of special features that distinguishes it from other remedies of the defendant in the civil process: the connection of its parties with certain subjective rights and obligations in relation to one another. one; the prerequisite for concluding a settlement agreement is to go to court with claims; the purpose of settling a dispute in the content of an amicable settlement is to consolidate the results of the compromise reached in the form of a civil legal agreement; the inability of the defendant to apply other remedies to the subject matter of the dispute; reciprocity of concessions of the parties to the settlement agreement; a special form of peace settlement agreement; the possibility of enforcing a settlement agreement.

In contrast to the rejection of the claim, with the conclusion of a settlement agreement the substantive legal relationship in all cases is terminated and transformed into another legal relationship or is changed. Such a legal act is, in essence, fully within the boundaries of civil law institutions for the conclusion, termination and modification of contracts, but taking into account the peculiarities of approving such a contract. Unlike the defendant's recognition of the claim, in the case of a settlement agreement, the court does not make a decision on satisfaction of the plaintiff's claims, but carries out the actual registration of the civil will of the parties to the dispute in the established court order by concluding a settlement agreement, in which the plaintiff may waive part of his substantive legal requirements, may reduce the size of these requirements, replace their requirement with other requirements.

The author proposes to define the amicable settlement as a special means of defense of the defendant against the claim, which excludes the possibility of using other means of defense on the subject of the dispute, concluded on a voluntary basis by mutual concessions in order to settle the dispute that arose between the parties, approved by the court.

Key words: amicable settlement, defendant, lawsuit, claims, protection of defendant's rights and interests.

Незважаючи на змагальність цивільного судочинства, відповідач завжди перебуває в оборонній позиції й лише може захищатися від позову, зверненого до нього позивачем. Відповідач, незважаючи на презумпцію невинуватості, наділений обмеженим обсягом засобів захисту, що можуть бути лише відповіддю на дії позивача, що зумовлює необхідність такого законодавчого врегулювання вказаних правовідносин, щоб урівноважити права й інтереси позивача та відповідача в цивільному судочинстві.

Тривалий час мирова угода розглядалася лише як договірна чи процесуальна дія позивача та відповідача, спрямована на вирішення спору, що розглядається в судовому порядку.

У зв'язку із цим важливим є вироблення ефективних механізмів захисту відповідача в цивільному процесі. Однак, зважаючи на те що ініціатором мирової угоди можуть бути обидві сторони процесу й наслідки мирової угоди для сторін, варто її розглядати як ефективний засіб захисту відповідача проти позову.

Проблематику захисту прав сторін загалом і відповідача зокрема в тому числі через інститут мирової угоди тією чи іншою мірою досліджували такі процесуалісти, як С. Бичкова, Н. Васильченко, Р. Гукасян, М. Гурвич, А. Єлістратова, В. Комаров, С. Лазарев, І. П'ятилетов, А. Синякіна, Н. Трашкова, В. Тертишніков, В. Ярков та ін.

Мета статті – на основі дослідження національної судової практики, теоретичних досліджень виявити проблеми застосування мирової угоди як способу захисту відповідача та запропонувати шляхи їх вирішення.

Мирова угода як правовий інститут має специфічну природу, що пов'язано з її специфічним характером, на який неодноразово вказували вчені у межах як цивільного права, так і цивільного процесуального права. Так, наукові позиції про досліджуваний правовий інститут мають декілька спрямувань. За першою позицією, мирову угоду визнають договором, що має матеріально-правову (цивільну) природу; друга наукова позиція визначає мирову угоду як процесуальну дію; відповідно, третя – вкладає в зміст мирової угоди комплексний матеріальний і процесуальний характер [1].

Л. Фединяк зазначає, що мировою є угода, яка укладається сторонами та затверджується судом, за змістом якої позивач і відповідач шляхом взаємних уступок припиняють цивільно-правовий спір, що має місце. На думку автора, мирова угода є розпорядчим документом сторін як процесуального, так і матеріального права, оскільки, укладаючи мирову угоду, сторони розпоряджаються своїм процесуальним, а також суб'єктивним матеріальним правом та охоронюваним законом інтересом [2]. Ю. Білоусов указує, що мировою угодою є укладена між сторонами та визнана судом домовленість (договір) про припинення спору між сторонами шляхом взаємних поступок, яка стосується їхніх прав, обов'язків і предмета позову [3, с. 138].

Варто погодитися з позицією О. Святогора, що існують відмінності між мировою угодою, укладеною до винесення рішення судом, і мировою угодою, що укладається в процесі виконавчого провадження [4, с. 79]. Ці відмінності лежать не лише в площині мети і змісту мирової угоди, а й порядку укладення та затвердження. Тому цілком можливим є затвердження різних видів мирових угод різними посадовими особами, зокрема суддею, державним виконавцем тощо. Зокрема, Е. Стара досліджує особливості дії інституту мирової угоди в рамках процедури неспроможності [5, с. 9], а С. Коссак – мирову угоду в третейському розгляді, звертаючи увагу, що умови мирової угоди відображаються в рішенні третейського суду [6, с.73]. Отже, як уважає Є. Ятченко, можливий поділ мирової угоди як правочину, відмінного від договору, на види [7].

На думку Р. Гукасяна, вагоме значення для інтересів відповідача має власне не сама мирова угода, а її затвердження ухвалою суду, оскільки, по суті, сам факт узгодження умов мирової угоди та розпорядження матеріальними правами за нею не мають жодного значення без постановлення ухвали про її затвердження. Тому автор переконаний, що через мирову угоди сторони розпоряджаються виключно своїми процесуальними правами [8, с. 45].

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ у Листі від 5 грудня 2011 р. вказував на необґрунтованість висновків суду, що «мирова

угода, затверджена судом, не може вважатися зобов'язанням у цивільно-правовому розумінні, оскільки її укладення, затвердження і виконання регламентовано положеннями процесуального законодавства та Закону України «Про виконавче провадження» і до зобов'язання (мирової угоди) можуть бути застосовані «Правові наслідки його порушення» (ст. 611 ЦК України)».

Іншої позиції притримується Касаційний господарський суд у складі Верховного Суду. Ще у 2009 році Вищий господарський суд України в Інформаційному листі від 9 квітня 2009 р. вказав, що «мирову угоду неможна розглядати як договір в цивільно-правовому розумінні і визнавати недійсною в позовному провадженні, оскільки порядок її укладення і затвердження регламентований відповідними положеннями Господарського процесуального кодексу України». Аналогічна позиція викладена в Постанові Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду у справі № 908/1604/17.

На нашу думку, така позиція та думка Р. Гукасяна є дещо невинуватими, зважаючи на таке. Цивільне законодавство залишає за сторонами правовідносин можливість за допомогою укладення договорів брати на себе зобов'язання на власний розсуд вносити зміни в чинні зобов'язання або припиняти їх, замінювати наявні зобов'язання іншими зобов'язаннями, оновлювати їх і низку інших можливостей. Якщо спір про суб'єктивні права припиняється, що відбувається також у випадку, коли відповідач погоджується на примирення, по суті, приймаючи правомірність вимог позивача з деякими застереженнями, зникає також спірність таких суб'єктивних прав і правовідносин. Однак, на відміну від визнання відповідачем позову, у разі мирової угоди суд не постановляє рішення про задоволення вимог позивача, а здійснює фактичне оформлення цивільно-правового волевиявлення учасників спору в установленому судовому порядку шляхом укладення мирової угоди, за якої позивач може відмовитися від частини своїх матеріально-правових вимог, може зменшити розмір цих вимог, замінити свою вимогу іншими вимогами, а відповідач, у свою чергу, може визнати зменшені або змінені вимоги позивача, узяти на себе нові зобов'язання, за взаємною згодою сторін можуть уточнюватися окремі умови правовідносин або між ними може виникнути нове зобов'язання. Відповідно до змісту ст. 207 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України, за умови затвердження судом мирової угоди сторін провадження у справі припиняється і сторони позбавляються права повторного звернення до суду з тотожним позовом.

Важливо в цьому аспекті також додати питання щодо форми мирової угоди. Стаття 207 ЦПК України не встановлює вимоги щодо її форми, вказуючи лише, що сторони повинні повідомити про неї суд, зробивши спільну письмову заяву. Тобто ймовірним є випадок, коли суд не ознайомлюється з повним текстом мирової угоди, оскільки можливими можуть будуть викладені в її змісті комерційні таємниці контрагентів або ж інші умови, що не мають стосунку до спору, тому сторони не зобов'язані про них повідомляти суд.

По суті, це вказує на те, що для закриття провадження у справі на підставі укладення мирової угоди достатньо повідомити суд про укладення мирової угоди шляхом подання спільної письмової заяви. Указане, на наш погляд, підтверджує цивільно-правовий характер мирової угоди.

До викладеного вище варто також додати, що, на відміну від відмови від позову, з укладенням мирової угоди спірне матеріальне правовідношення в усіх випадках припиняється та перетворюється в інше правовідношення або ж змінюється. Такий юридичний акт, по суті, повністю вкладається в межі цивільно-правових інститутів укладення, розірвання та зміни договорів, але з урахуванням особливості затвердження такого договору.

У зв'язку із цим варто зазначити, що мирова угода є результатом двостороннього або багатостороннього волевиявлення. Як процесуальна дія вона спрямована на вирішення спору, що перебуває в провадженні суду його учасниками, а не судом. У зв'язку з укладенням такої угоди сторони фактично відмовляються від перспективи вирішення судом справи по суті й результат вирішення спору у формі угоди сторін і рішення суду може істотно відрізнитися один від одного. Разом із тим процесуальний складник мирової угоди має вагоме значення, оскільки тільки її затвердження судом припиняє розгляд спору по суті й попередні спірні відносини. Тому варто стверджувати, що мирова угода є тим процесуальним засобом, який дає змогу здійснювати в суді в межах розгляду справи такі дії, що мають матеріально-правове значення, з умовою, що вони водночас повинні бути спрямовані на припинення розгляду справи, на припинення провадження, порушеного у зв'язку з конкретним спором.

Визнаючи мирову угоду засобом захисту, частина авторів розглядала питання, чи йде мова про захист позивача, відповідача або ж обох, адже мирова угода є результатом досягнення компромісу обох учасників спору, тому можна припустити, що вона слугує на захист інтересів у тому числі й позивача. Як зазначає С. Лазарєв, у процесуальному плані під час укладення мирової угоди відбувається взаємна відмова від процесуального права на винесення судового рішення, яке мають як позивач, так і відповідач [9, с. 12–13].

Як зауважила М. Плюхіна, значення мирової угоди як процесуально-забезпечувального заходу полягає також і в тому, що під час її укладання права осіб, які беруть участь у справі, виявляються захищеними подвійно (учасники мирової угоди отримують не тільки судовий захист суб'єктивних прав, при цьому досягається й певна економія їхніх коштів, часу тощо) [10, с. 20].

Г. Молева наголошує, що мирова угода є передусім дієвим засобом захисту прав та інтересів відповідача [11, с. 6]. Отже, питання полягає в тому, чому укладення мирової угоди може бути включено насамперед у систему захисних заходів саме відповідача. Очевидно, справа не тільки в тому, що ініціаторами укладання мирових угод у більшості випадків, як свідчить судова практика, є відповідачі.

На переконання Г. Риндзюньського, насамперед для відповідача важливим є питання можливості й доцільності оспорювати вимоги, викладені в позовній заяві, й у разі, коли таке оспорення не принесе бажаного результату, для відповідача важливо мінімізувати негативні наслідки за результатами задоволення позовних вимог, і таким способом мінімізації може стати саме мирова угода, що завжди дає завжди певні переваги, зважаючи на те що вона поєднана з компромісом обох сторін процесу [12, с. 53].

Мирова угода має вагоме значення для реалізації принципу диспозитивності цивільного процесу. На нашу думку, сама сутність мирової угоди, що полягає у зваженій позиції обох сторін і їхніх взаємних поступок, що є її важливою ознакою, зумовлює можливість зарахування мирової угоди до засобів захисту відповідача проти позову. Однак низка дослідників не вважає взаємні поступки обов'язковим елементом поняття мирової угоди, і ця точка зору набула певної популярності [8, с. 123; 13; 14, с. 12].

Як зазначає Є. Русинова, ознака наявності взаємних поступок не є необхідною з таких мотивів: а) без поступок мирова угода не втрачає свого призначення бути засобом урегулювання спору між сторонами; б) така ознака не відрізняє мирову угоду від відмови від позову або визнання позову, оскільки відрізняються вказані дії від мирової угоди однобічністю волевиявлення й відсутністю узгоджувального механізму; в) у разі визнання поступок обов'язковою ознакою мирової угоди зменшується можливість автономного вирішення спору сторонами на підставі точного застосування закону до спірної ситуації без будь-яких поступок. Ознака ж зміни в разі укладення мирової угоди чинних правовідносин на нові або зміна змісту чинних також не є обов'язковими в мировій угоді [14, с. 9].

Варто не погодитися з такою точкою зору, зважаючи на те що відмова від позову або ж його визнання не передбачають взаємних поступок, оскільки є реальною односторонньою дією позивача або ж відповідача, щоб суд міг затвердити мирову угоду, потрібне волевиявлення обох сторін. Сутність досягнення змісту мирової угоди полягає саме у здійсненні взаємних дій, що передбачають певні поступки, інші ж погляди можуть ґрунтуватися тільки на тому, як саме пояснюється зміст поняття поступок. Так, у літературі іноді визнання фактів зараховують до взаємної поступки в мировій угоді [15, с. 153]. Як уважає Д. Давиденко, поступки сторін не зводяться до простого компромісу [16, с. 24]. На думку О. Чернікова, мирова угода є домовленістю сторін про припинення спору на основі взаємних поступок. Взаємні поступки обов'язково повинні фігурувати в мировій угоді, оскільки під час її укладання позивач відмовляється від своїх окремих вимог (або змінює їх), а відповідач, у свою чергу, визнає вимоги позивача повністю або частково [17, с. 16].

С. Лазарев також зазначає, що мирова угода є способом урегулювання спору на узгоджених сторонами умовах шляхом взаємних поступок, вона є договором, який укладається на основі взаємних поступок [9, с. 12]. За відсутності ж таких немає самого мирової угоди, а є відмова від позову або визнання позову. На думку С. Лазарева, взаємні поступки є визначальною ознакою мирової угоди. Їх сутність полягає в тому, що сторони розпоряджаються своїми матеріальними правами, в процесуальному плані взаємно відмовляються від вимог повністю або в частині чи видозмінюють їх [9, с. 14]. При цьому варто говорити, що в поняття поступки варто вкладати будь-яку видозміну вимог: їх зменшення, збільшення, заміну іншими, прийняття додаткових обов'язків, зміну способу задоволення своїх вимог, зменшення вимог, видову зміну вимог.

Отже, сутність мирової угоди як засобу захисту відповідача проти позову зі взаємними поступками зумовлюється тим, що з процесуального погляду поступка відповідача завжди полягає у відмові від інших засобів захисту.

По суті, якщо за результатами мирової угоди розмір відповідальності відповідача зменшується, функція захисту виконана. Якщо ж початкова вимога мировою угодою замінена іншою (новація), то виконання функції захисту від початкової вимоги також має місце, оскільки первісна вимога відкидається самим позивачем і замінюється новою, що є більш вигідною відповідачу.

При цьому, як зазначає Д. Луспенник, умови мирової угоди мають бути сформульовані так, щоб у майбутньому в сторін із цього приводу не виникало розбіжностей, щоб вони були спроможні виконати умови мирової угоди, а також щоб вона не суперечила закону та не порушувала законні інтереси інших осіб [18, с. 310]. За наявності зазначених недоліків мирової угоди суд має винести ухвалу про відмову в затвердженні мирової угоди із зазначенням причин такої відмови. Після усунення причин відмови мирова угода в зміненому вигляді може бути подана на повторний розгляд суду.

Аналізуючи мирову угоду, важливо виявляти не тільки традиційне проведення певних паралелей між процесуальним і матеріальним правом, а й усередині процесуального права, тобто те, з якими процесуальними інститутами має справу інститут мирової угоди в цивільному процесі.

Підсумовуючи, варто зазначити, що мирова угода є процесуальним засобом захисту відповідача й наділена низкою спеціальних ознак, що відрізняє її від інших засобів захисту відповідача в цивільному процесі: пов'язаність її сторін певними суб'єктивними правами й обов'язками щодо одна до одної; передумовою укладення мирової угоди є звернення до суду з позовними вимогами; метою врегулювання спору в змісті мирової угоди є закріплення результатів досягнутого компромісу у вигляді цивільно-правової угоди; неможливість застосування відповідачем інших засобів захисту щодо предмета

спору; взаємність поступок сторін мирової угоди; особлива форма погодження мирової угоди; можливість примусового виконання ухвали про затвердження мирової угоди.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що мирова угода є спеціальним засобом захисту відповідача від позову, що виключає можливість застосування інших засобів захисту щодо предмета спору, укладена в добровільному порядку шляхом взаємних поступок з метою вирішення спору, який виник між сторонами, затверджується судом.

Список використаних джерел:

1. Верба О.Б. Особливості визнання судом мирової угоди на стадії виконавчого провадження. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2008. № 3. URL: http://lvduvs.edu.ua/nauk/visnyky/nvsy/03_2008/08vobsvp.pdf (дата звернення: 23.10.2019).
2. Фединяк Л. Мирова угода як спосіб врегулювання цивільно-правових спорів: окремі питання. *Право України*. 2003. № 4. URL: <http://pravoznavec.com.ua/period/chapter/2/25/881> (дата звернення: 23.10.2019).
3. Цивільний процес : навчальний посібник / А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, та ін. ; за ред. Ю.В. Білоусова. Київ : Прецедент, 2005. 293 с.
4. Святогор О. Застосування мирової угоди в господарському процесі та виконавчому провадженні: окремі аспекти. *Право України*. 2003. № 1. С. 78–83.
5. Стара Е.В. Використання інституту мирової угоди у процедурі банкрутства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Донецьк, 2005. 21 с.
6. Коссак С. Мирова угода в третейському розгляді. *Перспективи застосування альтернативних способів вирішення спорів в Україні* : матеріали другого Львівського міжнародного форуму. Львів, 2009. С. 73–76.
7. Ятченко Є.О. Укладення мирової угоди під час здійснення судочинства та у виконавчому провадженні. *Судова апеляція*. 2015. № 4. С. 41–48.
8. Гукасян Р.Е. Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве. Саратов, 1970. 143 с.
9. Лазарев С.В. Мировое соглашение в гражданском судопроизводстве : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Екатеринбург, 2006. 22 с.
10. Плюхина М.А. Процессуальные средства обеспечения эффективности судопроизводства по гражданским делам : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Екатеринбург, 2002. С. 22 с.
11. Молева Г.В. Право на судебную защиту ответчика : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Саратов, 1993. 147 с.
12. Рынзюнский Г. Техника гражданского процесса. Применительно к Гражданскому процессуальному кодексу РСФСР. Москва : Юридическое изд-во Н.К.Ю., 1924. 371 с.
13. Синякина А.М. Мировое соглашение в делах о несостоятельности (банкротстве). *Арбитражный и гражданский процесс*. 2003. № 5. С. 26–29.
14. Русинова Е.Р. Распорядительные права сторон в гражданском процессе : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Екатеринбург, 2003. 19 с.
15. Елистратова А.Н. Теоретические и практические аспекты защиты ответчика против иска : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Саратов, 2014. 197 с.
16. Давыденко Д.Л. Мировое соглашение как средство внесудебного урегулирования частноправовых споров (по праву России и некоторых зарубежных стран) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Москва, 2004. 29 с.
17. Черникова О.С. Мировое соглашение как процедура в арбитражном процессе : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Саратов, 2006. 26 с.
18. Позовне провадження : монографія / В.В. Комаров, Д.Д. Луспеник, П.І. Радченко та ін. ; за ред. В.В. Комарова. Харків : Право, 2011. 552 с.

УДК 349.2: 331.2 (477)

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-10.10>

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ НАУКОВОЇ ОБГРУНТОВАНOSTІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ СТАНДАРТІВ У КОНТЕКСТІ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ В УКРАЇНІ

Малюга Леся Юріївна,

кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
юридичного факультету
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна)

Глоба Анастасія Олександрівна,

студентка 3 курсу юридичного
факультету
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна)

У науковій статті досліджуються проблеми реалізації принципу наукової обґрунтованості формування соціальних стандартів в Україні в контексті права на соціальний захист. Визначено й охарактеризовано юридичну природу понять «державні соціальні стандарти» та «державні соціальні гарантії».

Аналіз нормативно-правових у сфері соціальних стандартів в Україні показує, що їх положення не завжди є науково обґрунтованими. Унаслідок цього окремі інститути права соціального захисту не відповідають сучасним вимогам суспільства та не забезпечують вирішення економічних і соціальних завдань його розвитку, що утворює проблемну ситуацію. Варто акцентувати увагу на тому, що державні соціальні стандарти й нормативи передусім устанавлюються з метою визначення механізму реалізації соціальних прав і державних соціальних гарантій громадян, визначених Конституцією України, а також визначення пріоритетів державної соціальної політики щодо забезпечення потреб людини в матеріальних благах і послугах і фінансових ресурсів для їх реалізації.

З огляду на євроінтеграційні процеси в Україні, авторами визначається відповідність устанавленого прожиткового мінімуму як базового соціального стандарту реальним потребам населення. Обґрунтовується необхідність перегляду чинної законодавчої бази регулювання соціальних стандартів, норм і нормативів в Україні й приведення її у відповідність до європейських стандартів.

Зроблено висновки, що встановлення основних державних соціальних гарантій, зокрема мінімальної заробітної плати, на основі рівня прожиткового мінімуму відбувається в умовах штучного його заниження. Незважаючи на закріплення принципу наукової обґрунтованості соціальних норм і нормативів, на сучасному етапі розвитку цей принцип є певною мірою декларативним, оскільки на практиці існує значний розрив між визначеними та вирахованими на основі норм права й закріпленими в законах показниками та фактичними даними.

Ключові слова: право на соціальний захист, соціальний стандарт, прожитковий мінімум, євроінтеграція, принцип наукової обґрунтованості.

**IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF SCIENTIFIC VALIDITY
IN THE FORMATION OF SOCIAL STANDARDS WITHIN THE RIGHT
TO SOCIAL PROTECTION IN UKRAINE**

Maliuha Lesia Yuriivna,
PhD in Law,
Senior Research Assistant
of the Law faculty
(Taras Shevchenko National University
of Kyiv, Kyiv, Ukraine)

Hloba Anastasiia Oleksandrivna,
3rd year Student of the Law Faculty
(Taras Shevchenko National University
of Kyiv, Kyiv, Ukraine)

Current scientific article examines problems that might arise with implementation of scientific validity in the establishment of social standards in Ukraine. Particularly, aforesaid is done within special regard to the right to social protection. Therefore, the discussion sheds light on peculiar features of the concepts of “state social standards” and “state social guarantees”.

Analysis of legal acts in the field of social standards in Ukraine has shown that their provisions are not always scientifically substantiated. As a result, some legal institutions of social protection do not meet the modern requirements of society, thus they are incapable to provide solutions to the economic and social problems of their development. It is also emphasized that state social standards and norms are primarily established with the aim to determine the mechanism for the implementation of social rights and state social guarantees of citizens. Furthermore, among their crucial tasks is the identification of state social policy priorities, which, in their turn, are vital to ensure human needs for material goods and services, as well as financial resources for their implementation.

Taking into account the European integration processes in Ukraine, the authors determine the compliance of the established cost of living as a basic social standard with the real needs of the population. The necessity of revising the current legislative framework for regulating social standards, norms and standards in Ukraine and bringing it into line with European standards has been justified.

It is concluded that the establishment of basic state social guarantees, in particular, the minimum wage (on the basis of the subsistence level) occurs in conditions of its artificial underestimation. Despite the consolidation of the principle of scientific validity of social norms and standards, at this stage of development, aforesaid principle is to a certain extent declarative, since in practice there is a significant gap between the indicators and actual data stipulated in the laws.

Key words: the right to social protection, social standard, minimum living wage, European integration, the principle of scientific validity.

Державні соціальні нормативи, стандарти й гарантії є важливим складником права на соціальний захист в Україні. На них покладене важливе завдання – забезпечувати життя людей на належному рівні. Саме соціальні стандарти, нормативи й гарантії визначають рівень доходів населення, від якого безпосередньо залежить якість його життя. Питання соціальних стандартів і нормативів врегульовано численними нормативно-правовими актами, як національними, так і міжнародно-правовими.

На думку О.О. Євсєєва, яку ми поділяємо, розроблення науково обґрунтованої стратегії управління соціальною сферою та соціальними процесами допоможе забезпечити вирішення економічних і соціальних завдань розвитку суспільства, а стратегія має базуватися на чітких функціональних орієнтирах, якими для соціальної сфери є соціальні стандарти [1]. З огляду на євроінтеграційні процеси в Україні, розглянута в статті наукова проблематика є актуальною та практично значущою.

Дослідження окремих аспектів застосування соціальних стандартів і соціальних гарантій висвітлено в працях провідних учених, таких як В.М. Андріїв, Н.Б. Болотіна, В.Л. Костюк, О.Л. Кучма, М.І. Іншин, П.Д. Пилипенко, С.М. Прилишко, О.І. Процевський, І.С. Сахарук, С.М. Синчук, Д.І. Сіроха, Б.І. Сташків, О.В. Тищенко, Н.М. Хуторян, О.Г. Чутчева, М.М. Шумило, О.М. Ярошенко та інші. У працях цих учених розглядаються положення щодо рівня та якості життя населення, соціальної політики, політики у сфері доходів населення, використання соціальних стандартів і гарантій в Україні. Незважаючи на значний доробок науковців, вищезазначена тематика потребує подальшого дослідження й розвитку, з огляду на її важливу роль в умовах сьогодення в Україні.

Метою дослідження є встановлення в контексті права на соціальний захист основних функцій і завдань, які покладаються на окремі соціальні стандарти й нормативи у сфері доходів населення, і визначення вимог, що встановлюються для визначення розмірів таких стандартів, а також аналіз ефективності реалізації принципу їх наукової та економічної обґрунтованості.

Важливим принципом права соціального забезпечення є принцип наукової обґрунтованості соціальних стандартів і нормативів, норм споживання та забезпечення, який пов'язаний із застосуванням наукового інструментарію та глибокого вивчення досягнень вітчизняної й закордонної практики реалізації соціальних стандартів. На думку Н.Б. Болотіної, він полягає в тому, що соціальні виплати, їх розмір мають відповідати потребам людини й задовольняти їх [2]. Цей принцип закріплений на нормативному рівні, а саме в статті 3 Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [3].

Звертаючись до юридичної природи понять «соціальні стандарти» та «соціальні гарантії», варто зазначити, що законодавець визначає «державні соціальні стандарти» як установлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми й нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій [3]. Теоретики права розглядають соціальний стандарт, з одного боку, як цільовий орієнтир, на досягнення якого спрямована соціальна політика, з іншого – як засіб, за допомогою якого може визначатися обсяг ресурсів, необхідних для досягнення певного рівня забезпеченості й задоволення потреб населення [4, с. 213]. Аналізуючи наукову літературу, варто констатувати, що соціальні стандарти є нормами, що висуваються до розвитку соціальної сфери, якості життя, які встановлюються й гарантуються державою.

У юридичній літературі державні соціальні стандарти визначаються як установлені законами, іншими нормативно-правовими актами фактори та основні вимоги до якості й рівня життя населення, що гарантуються Конституцією країни та базуються на системі науково-обґрунтованих норм і нормативів і показників їх виміру. Існування соціальних стандартів, що відображають якість життя, дає змогу здійснювати ефективну соціальну політику, закладаючи необхідні для виконання умови в бюджет. Соціальна політика є ефективною тільки тоді, коли базується на дієвій системі стандартів, відповідальності за їх виконання, проведенні аналізу причини тих чи інших явищ, диспропорцій [5, с. 13]. Варто акцентувати увагу, що державні соці-

альні стандарти й нормативи передусім установлюються з метою визначення механізму реалізації соціальних прав і державних соціальних гарантій громадян, визначених Конституцією України, а також пріоритетів державної соціальної політики щодо забезпечення потреб людини в матеріальних благах і послугах і фінансових ресурсів для їх реалізації.

У соціальному законодавстві України дається таке визначення поняття «державні соціальні гарантії»: мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, установлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму [3]. Розміри основних соціальних гарантій – мінімальних розмірів заробітної плати та пенсії за віком, інших видів соціальних виплат і допомоги, визначаються на основі соціальних стандартів.

Базовим державним соціальним стандартом в Україні є прожитковий мінімум, установлений законом, на основі якого визначаються державні соціальні гарантії у сферах доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, охорони здоров'я та освіти [3]. Його величина використовується для розрахунку більшості показників соціального блоку бюджету, саме тому привертає до себе найбільшу увагу науковців і практиків [6]. Основним нормативно-правовим актом, який регулює питання щодо цього соціального стандарту, є Закон України «Про прожитковий мінімум» [7]. Згідно зі статтею 1 цього Закону, прожитковий мінімум визначається як вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів і мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. Прожитковий мінімум визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто належить до основних соціальних і демографічних груп населення: дітей віком до 6 років, дітей віком від 6 до 18 років, працездатних осіб, осіб, які втратили працездатність.

Методика вирахування прожиткового мінімуму затверджується окремим нормативно-правовим актом. Варто зазначити, що нову методику затверджено відносно нещодавно спільним Наказом Міністерства соціальної політики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Державної служби статистики України від 03.02.2017 [8], у якому окремо визначається перелік позицій продуктів харчування, групи непродовольчих товарів (предмети гардеробу, текстильна білизна; предмети першої потреби, санітарії та ліки, товари культурно-побутового й господарського призначення), а також вартість набору послуг (житлово-комунальних і зв'язку, побутових, транспортних, послуг закладів культури), на основі яких вираховується вартість споживання чи використання кожного із цих благ на місяць.

Вищезазначені позиції утворюють таке поняття, як «споживчий кошик», визначення якого міститься в Законі України «Про мінімальний споживчий бюджет» [9], який передбачає включення до споживчих кошиків науково обґрунтованих, збалансованих за потребою стандартних наборів товарів і послуг, заснованих на мінімальних нормах і нормативах споживання, що розробляються науковими установами й організаціями відповідного профілю. На основі системи споживчих кошиків формується мінімальний споживчий бюджет – набір продовольчих і непродовольчих товарів і послуг у натуральному й вартісному вираженні, що забезпечує задоволення основних фізіологічних і соціально-культурних потреб людини.

З огляду на вищезазначене, на нашу думку, нормативно-правові акти у сфері соціального забезпечення оперують принципом наукової обґрунтованості соціальних

нормативів і стандартів і встановлюють чітко визначену методику вирахування прожиткового мінімуму. Зокрема, визначається, що цей показник має бути достатнім для задоволення основних потреб людини та забезпечити її нормальне фізіологічне й соціальне існування. Для цього відповідні наукові установи та організації на основі фактичних даних вираховують необхідний для середньостатистичної людини обсяг товарів і послуг, який має задовольнити її базові потреби. У свою чергу, ці дані потім використовуються для обчислення соціальних гарантій, у тому числі й мінімальної заробітної плати. Саме тому дуже важливим є відповідність таких даних реаліям життя, а також їх дійсна спроможність виконувати покладені на них функції.

Але на практиці постає питання щодо ефективності реалізації принципу наукової та економічної обґрунтованості соціальних стандартів і нормативів, а також відповідності нормативно закріплених методів вирахування прожиткового мінімуму цьому принципу. Існування цієї проблеми підтверджується тим фактом, що в Україні на практиці виникає ситуація, за якої паралельно існує два показники: визначений у нормах права й окремо «фактичний» прожитковий мінімум. Зокрема, Закон України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» установлює прожитковий мінімум у розмірі 1853 гривень на 1 січня 2019 року, а з 1 липня 2019 року – 1936 гривень. Ці цифри вираховуються шляхом використання вищезазначеної Методики визначення прожиткового мінімуму з урахуванням цін на товари і послуги, які включаються до «споживчого кошику».

Водночас Міністерство соціальної політики України публікує іншу інформацію: фактичний розмір прожиткового мінімуму в цінах лютого 2019 року в розрахунку на місяць на одну особу становив 3 553 грн. [10]. Ця цифра є майже вдвічі більшою, ніж визначена в Законі. Отже, існують розбіжності у вирахуванні розміру прожиткового мінімуму й питання щодо причин такої різниці залишається відкритим.

Один із державних стандартів у сфері доходів населення, розмір якого безпосередньо залежить від розміру прожиткового мінімуму, – це мінімальна заробітна плата. У статті 9 Закону України «Про оплату праці» вказано умови визначення розміру мінімальної заробітної плати. Зокрема, встановлено, що розмір мінімальної заробітної плати визначається з урахуванням потреб працівників і їхніх сімей, вартісної величини достатнього для забезпечення нормального функціонування організму працездатної людини, збереження її здоров'я набору продуктів харчування, мінімального набору непродовольчих товарів і мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості, а також загального рівня середньої заробітної плати, продуктивності праці та рівня зайнятості. Мінімальна заробітна плата встановлюється в розмірі не нижчому від розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб [11].

Такий підхід є віддзеркаленням міжнародно-правових актів, зокрема Конвенції Міжнародної організації праці № 131 про встановлення мінімальної заробітної плати з особливим урахуванням країн, що розвиваються, що ратифікована Україною 19 жовтня 2005 року. Саме ця Конвенція зобов'язує враховувати всі вищезгадані чинники під час вирахування мінімальної заробітної плати, встановлення якої «повинно бути одним із елементів політики, яка спрямована на боротьбу з бідністю та забезпечення задоволення потреб усіх працівників і їхніх сімей». Також Конвенція встановлює необхідність урахування вимог економічного розвитку, рівня продуктивності й бажаності досягнення та підтримання високого рівня зайнятості, «урахування змін вартості життя й інших економічних умов» [12].

Аналізуючи законодавчо встановлений розмір мінімальної заробітної плати в різні роки незалежності України, варто звернути увагу, що протягом 2001–2009 років він значно відставав від прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Як зазначають науковці,

співвідношення мінімальної заробітної плати та прожиткового мінімуму у 2001 році становило понад 35%, у 2004 році – майже 56%, у 2007 році – близько 80% і тільки в грудні 2009 року воно досягло 100%, у наступні роки воно також становило 100% [13]. Згідно з міжнародними нормативно-правовими актами, відповідно до вимог Європейської соціальної хартії, яка ратифікована Україною у 2006 році, мінімальна заробітна плата має бути у 2–2,5 рази більшою за розмір прожиткового мінімуму. Натепер розмір середньої заробітної плати перевищує прожитковий мінімум у 2,25 рази, що, безсумнівно, свідчить про позитивні зміни в цьому напрямі порівняно з попередніми роками.

Але варто взяти до уваги той факт, що натепер існує великий розрив між фактичним і нормативно визначеним прожитковим мінімумом. Це свідчить про те, що прожитковий мінімум не відповідає фактичним потребам людини, а оскільки мінімальна заробітна плата вираховується на основі цього показника, то й вона не відповідає їм, а також вимогам міжнародних нормативно-правових актів, зокрема вимогам, установленим Європейською соціальною хартією. Якщо взяти співвідношення «реального» прожиткового мінімуму, а саме 3553 грн., та мінімальної заробітної плати, що становить 4173 грн., то остання перевищує прожитковий мінімум не в 2–2,5 рази, як вимагає Хартія, а в 1,2 рази, тобто майже дорівнює їй.

На нашу думку, так відбувається штучне заниження розміру прожиткового мінімуму, адже Україна, ратифікувавши міжнародні нормативно-правові акти, зокрема і Європейську соціальну хартію, зобов'язалася дотримуватися її. Тому, якщо врахувати лише визначені в законах показники, співвідношення мінімальної заробітної плати і прожиткового мінімуму відповідає встановленим Хартією вимогам. Але, беручи до уваги існування значного розриву з фактичними показниками, можна зробити висновок про невідповідність таких показників міжнародним стандартам.

Досліджуючи досвід інших країн, варто згадати, що існує інший метод вирахування мінімальної заробітної плати – її порівняння із середньою заробітною платою (індекс Кейтса) [14, с. 121]. Такий підхід можна знайти в міжнародних правових актах, зокрема в Резолюції Європейського Парламенту від 20 жовтня 2010 року [15]. У ній указано, що для того, щоб задовольнити на достатньому рівні потреби людини, мінімальна заробітна плата має становити мінімум 60% від середньої заробітної плати в країні.

Наприклад, у Нідерландах, Данії, Германії та Бельгії мінімальна заробітна плата становить близько 50% середньої заробітної плати, у Франції – 60%, в Італії та Норвегії – понад 60%. Закон України «Про Державний бюджет України на 2019 рік» установлює мінімальну заробітну плату в розмірі 4173 грн. За даними Міністерства фінансів України, середня заробітна плата по Україні за січень 2019 рік становила 9223 грн., а в м. Києві – 13721 грн. [16]. Відповідно, якщо брати співвідношення мінімальної та середньої заробітної плати, то перша становить близько 45% від другої, а це на 15% менше за рекомендоване співвідношення. А в м. Києві ситуація ще гірша: мінімальна заробітна плата становить лише 30% від середньої. Порівняно з минулими роками останнім часом спостерігається покращення ситуації, розрив між мінімальною та середньою заробітною платою зменшується. Наприклад, у 2015 році в Україні індекс Кейтса становив 30,9%. Однак, як ми бачимо, розрив між рекомендованим і реальним співвідношенням зарплат досі існує і є досить великим.

Отже, зазначимо, що встановлення основних державних соціальних гарантій, зокрема мінімальної заробітної плати, на основі рівня прожиткового мінімуму відбувається в умовах штучного його заниження. Незважаючи на закріплення принципу наукової обґрунтованості соціальних норм і нормативів, які лежать в основі встановлення соціальних стандартів і гарантій, а також аналіз реалізації цього принципу на прикладі окремих із них, ми можемо стверджувати, що на сучасному етапі розвитку

цей принцип є певною мірою декларативним, оскільки на практиці існує значний розрив між визначеними та вирахованими на основі норм права й закріпленими в законах показниками та фактичними даними.

У таких умовах можна стверджувати, що соціальні нормативи, стандарти й гарантії, які встановлюються в законодавстві, не можуть належним чином виконувати покладені на них функції: на достатньому рівні забезпечити фізіологічне та соціально-культурне існування осіб, на задоволення потреб яких вони спрямовані. У такому разі насамперед варто переглянути чинну систему вирахування прожиткового мінімуму, на основі чого відбуватимуться подальші зміни – підвищення розміру заробітної плати, а також інших соціальних гарантій, які вираховуються на основі цього показника.

Список використаних джерел:

1. Євсеева О.О Соціальні стандарти як функціональні орієнтири розвитку соціальної сфери. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2011. № 34. С. 375–378.
2. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні : монографія. Київ : Знання, 2005. 324 с.
3. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 05.10.2000 № 2017-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14>.
4. Волгин Н.А., Грищенко Н.Н., Шарков Ф.И. Социальное государство : учебник. Москва, 2003. 414 с.
5. Тищенко О.В. Соціальні стандарти в Україні: проблеми євроінтеграції. *Соціальне право*. 2017. № 1. С. 172–183.
6. Жуковська А.Ю. Соціальні стандарти у сфері доходів населення та проблематика їх запровадження в Україні. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 11. С. 181–189.
7. Про прожитковий мінімум : Закон України від 15.07.1999 № 966-XIV. URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=966-14>.
8. Про затвердження Методики визначення прожиткового мінімуму : Наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Державної служби статистики України від 03.02.2017 № 178/147/31. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0281-17>.
9. Про мінімальний споживчий бюджет : Закон України від 03.07.1991 № 1284-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1284-12>.
10. Інформація щодо фактичного розміру прожиткового мінімуму за лютий 2019 року. *Офіційний веб-портал Міністерства соціальної політики України*. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/16853.html>.
11. Про оплату праці : Закон України від 24.03.1995 № 108/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80>.
12. Мінімальна заробітна плата: світовий досвід та українські реалії : інформаційна записка. *Офіційний веб-портал Федерації професійних спілок України*. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/16853.html>.
13. Новосільська Т.В. Прожитковий мінімум як базовий державний соціальний стандарт. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. № 3. С. 175–181.
14. Кривцова М. Система державних соціальних стандартів та гарантій в Україні: вплив на доходи населення та шляхи вдосконалення. *Науковий вісник Одеського національного економічного університету*. 2016. № 6. С. 108–131.
15. European Parliament. Social and employment policy. European Parliament. European Union. 2018. URL: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/PERI/2017/600416/IPOL_PERI\(2017\)600416_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/PERI/2017/600416/IPOL_PERI(2017)600416_EN.pdf).
16. Міністерство фінансів України. Середня заробітна плата. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/average/>.

УДК 347.941

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-10.11>

ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Марчак Альона Тарасівна,
студентка
(Університет державної фіскальної
служби України, м. Ірпінь, Україна)

Дяченко Сергій Вікторович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права
та процесу
(Університет державної фіскальної
служби України, м. Ірпінь, Україна)

У статті розглянуто теоретичні засади застосування електронних доказів у цивільному процесі. Визначено методи та засоби, за допомогою яких здійснено дослідження. Зазначено визначення поняття «електронні докази» та здійснено порівняння понять, що запропоновані різними джерелами. Проаналізовано найдоречніше визначення електронних доказів у цивільному процесі. Підкреслено, який електронний доказ є недоречним для подання до суду. Досліджено на основі порівняння, що може належати до електронних доказів. Проаналізовано оригінал електронного доказу, а також його електронну копію. Обґрунтовано існування електронних речових доказів і таких, що належать до них. Зазначено класифікацію електронних доказів і визначено, яким загальним засадам цивільного судочинства відповідає можливість застосування в цивільному процесі електронних доказів. Розглянуто нормативні недоліки, що формують відповідну судову статистику. Також здійснено аналіз судових рішень на основі єдиного державного реєстру судових рішень. Визначено випадки залишення позовної заяви без руху або залишення позову без розгляду у зв'язку з поданням електронних доказів. Визначено, яким принципам цивільного процесу відповідають електронні докази. У результаті дослідження розроблена можливість унесення таких поправок до деяких законодавчих актів, у них обґрунтовувалося рішення проблем, що виникають у правоохоронних органах. Визначено недостатнє правове регулювання щодо порядку заповнення електронних копій електронних доказів. Також розглянуто недосконале визначення в законодавстві термінів щодо електронних доказів. Проаналізовано, що потрібно для вирішення проблеми фальсифікації електронних доказів. Проаналізовано електронне доказування в іноземних країнах. Розглянуто нормативно-правову базу на практичних випадках застосування електронних доказів у цивільному процесі, а також розглянуто міжнародний досвід цивільного судочинства використання електронних доказів. Зазначено практику іноземних судів щодо застосування електронних доказів, а саме практику Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: електронні докази, цивільний процес, електронний цифровий підпис, доказування.

THE APPLICATION OF ELECTRONIC EVIDENCE IN A CIVIL PROCESS

Marchak Alona Tarasivna,
Student
(University of State Fiscal Service
of Ukraine, Irpin, Ukraine)

Diachenko Serhii Viktorovich,
Candidate of Law Sciences,
Associate Professor of the Department
of Civil Law and Process
(University of State Fiscal Service
of Ukraine, Irpin, Ukraine)

The article deals with the theoretical principles of the use of electronic evidence in the civil process. The methods and means by which the research was conducted were identified. The definition of the term “electronic evidence” is indicated and the concepts offered by different sources are compared. The most relevant determination of electronic evidence in the civil process is analyzed. It is emphasized which electronic evidence is inappropriate for filing in court. Investigated on the basis of comparisons that may relate to electronic evidence. The original electronic proof as well as its electronic copy were analyzed. The existence of and related to electronic evidence is substantiated. The article also outlines the classification of electronic evidence and identifies which general principles of civil justice are appropriate for the use of electronic evidence in the civil process. Regulatory shortcomings that form the relevant judicial statistics are considered. Also, the analysis of court decisions was carried out on the basis of a single state register of court decisions. Cases of dismissal of a claim without motion or abandonment of a claim have been identified in connection with the submission of electronic evidence. The principles of the civil process are determined by the electronic evidence. As a result of the study, the possibility of introducing such amendments to some legislative acts was developed, and they justified the solution of problems that arise in law enforcement agencies. There is insufficient legal regulation regarding the order of filling in electronic copies of electronic evidence. The imperfect definition of electronic evidence terms is also considered. Analyzed what is needed to resolve the issue of falsifying electronic evidence. Electronic proofing in foreign countries is analyzed. The legal base on practical cases of the use of electronic evidence in the civil process is considered, as well as the international experience of civil litigation on the use of electronic evidence is considered. The article also outlines the practice of foreign courts in the use of electronic evidence, namely the case law of the European Court of Human Rights.

Key words: digital evidence, civil process, electronic digital signature, proving.

У результаті стрімкої електроніфікації нашого щоденного побуту й запровадження практичною сферою різноманітних досягнень наукової думки виникли такі порівняно нові правові явища, як електронний документ (у тому числі електронні докази) та електронний цифровий підпис. Електронні докази визнані незалежним засобом докази як у цивільних, так і в комерційних та адміністративних процесах. Однак, незважаючи на правове регулювання використання електронних засобів доказування, Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК) до сих пір недостатньо регулює порядок та особливості розслідування й оцінювання таких доказів судом.

Відносна новизна вищезгаданих інститутів, а також багатоплановість їх використання призводять до дисгармонії юридичних дефініцій, підходів і методів правового

регулювання. Недостатня теоретична обґрунтованість, недосконалість процесів використання та недостатнє застосування міжнародного досвіду у сфері використання електронних доказів у цивільному процесі зумовлюють актуальність означеної теми.

Метою статті є розгляд теоретичних і практичних засад застосування в цивільному процесі електронних доказів, а також розгляд міжнародного досвіду їх практичної імплементації в цивільний процес.

Останнім часом науковці почали все більше приділяти увагу дослідженню питання, що є об'єктом наукового пошуку в роботі. Проблемам розуміння поняття електронних доказів і їх практичному застосуванню присвячували праці А. Балашов, Н. Блажівська, О. Боннер, К. Брановицький, Р. Бурганов, О. Вершинін, С. Ворожбіт, М. Горелов, А. Каламайко, Д. Луспеник, М. Мітрофанова, Т. Руда, Р. Тертишніков, С. Фурса, Ж. Хацук та інші.

Під час дослідження цього питання авторами застосовувалися діалектичний метод, який дає змогу теоретично осмислити предмет дослідження; порівняльний метод, за допомогою якого порівнюються думки різних учених щодо визначення змісту й сутності електронних доказів у цивільному судочинстві; метод критичного аналізу, який допомагає на прикладі судових рішень визначати практику застосування судами електронних доказів.

Юридична природа й концепція електронних доказів неможлива без зазначення їх типів і проведення класифікації. У законодавстві немає чіткої відповіді на цю проблему. Хоча в теорії можна знайти численні класифікації електронних доказів, у наукових поглядах процесуальних учених також відсутня однаковість, що відображає протиріччя цього правового явища.

Варто насамперед розглянути дефініювання поняття електронного доказу (таблиця 1).

Таблиця 1

Порівняння дефініцій поняття «електронний доказ»

Джерело	Визначення
Цивільний процесуальний кодекс України	«Інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет)» [2]
А. Каламайко	«Документ, який створено та може бути використано виключно в межах комп'ютерної інформаційної системи» [6]
Ю. Павлова	«Докази, що виникають з електронного середовища» [4]

Джерело: складено авторами

Отже, як ми бачимо з таблиці 1, найширше та найдоречніше визначення електронним доказам надано ЦПК.

Деякі теоретики та практики вважають, що до електронних доказів належать лише електронні документи. Така позиція може бути обґрунтована архаїчним законодавчим підходом до правового регулювання засобів доказування в ЦПК. Згідно з ч. 2 ст. 65 ЦПК, магнітні, електронні та інші носії інформації, що містять аудіовізуальну інформацію про обставини, які мають значення для справи, є речовими дока-

зами, а отже, аудіо- та відеозаписи в електронно-цифровій формі, що не мають носія інформації (або його одержання є ускладненим), не потрапляють до змісту новітнього поняття електронних доказів [2].

Окремі науковці відмічають, що не всі електронні докази можуть бути кваліфіковані як документи, оскільки існують також електронні речові докази. Наприклад, результати контролю, записи телефонних та інших переговорів, результати контролю телеграфних та інших повідомлень, зняття інформації з технічних каналів зв'язку утворюють речові докази. З огляду на використання цифрової техніки, під час їх отримання зазначені вище результати будуть електронними речовими доказами.

На думку Ю. Павлової, зміст електронних документів мав би посвідчуватися незалежним учасником цивільно-правових відносин, який наділений спеціальною компетенцією забезпечувати достовірність юридичних фактів. З огляду на відсутність особистої зацікавленості в нотаріуса та наявність спеціальної компетенції в суду, було б достатньо підстав уважати такий доказ допустимим і використовувати його під час розгляду справ. Наприклад, надання до суду роздруківки сторінки з Інтернет-сайту, на якому розповсюджено недостовірну інформацію, є недопустимим доказом, адже суд не має прямої процесуальної можливості оглянути відповідну сторінку в Інтернеті й перевірити достовірність наданої інформації. Водночас залучення нотаріуса дало б змогу зафіксувати зміст Інтернет-сторінки та надати роздруківці із сайту юридичної сили, що дало б можливість використати її рівноцінно з іншими доказами [4].

Відповідно до норм ЦПК, можливість подавати та застосовувати електронні докази в цивільному процесі відповідає основним завданням і засадам цивільного судочинства, які визначені в ст. 2 ЦПК України, а саме: верховенство права, змагальність сторін, пропорційність і диспозитивність [2].

Розглянувши теоретичний аспект електронних доказів, перейдемо до практичного використання. Залишається невизначеним питання, що саме вважається оригіналом електронного доказу та електронною копією електронного доказу, адже, якщо оригінал електронного доказу не поданий, а учасник справи або суд ставить під сумнів відповідність поданої копії (паперової копії) оригіналу, такий доказ суд не бере до уваги.

Такі нормативні недоліки вже формують відповідну судову статистику. Наприклад, в ухвалі Олександрійського міськрайонного суду Кіровоградської області у справі від 19.02.2018 № 398/424/18 суд залишив позовну заяву без руху, зокрема, на підставі невідповідності її вимогам частини 4 статті 100 і пункту 8 частини 3 статті 175 ЦПК, оскільки «позивачем як доказ у позовній заяві додано роздруківку з Інтернет-сайту myalexndriya.blogspot.com», однак відомостей про те, у кого знаходиться оригінал відповідного електронного доказу, у позові нема [6]. Також яскравим прикладом є Постанова Вінницького апеляційного суду у справі № 147/1143/17, де оскаржувалося рішення суду першої інстанції щодо подання позивачем за допомогою електронної пошти заяви до суду про залишення його позову без розгляду. Суд першої інстанції, не пересвідчившись у тому, чи підписана ця заява позивачем електронним цифровим підписом, не викликав його в судове засідання для з'ясування його думки, розглянув у той самий день подану заяву та залишив позов без розгляду [7]. Ще одним прикладом використання судом електронних доказів є Постанова Чернігівського апеляційного суду у справі № 749/368/19, де зазначено, що в разі наявності сумнівів щодо наданих позивачем копій Умов і Правил суд мав можливість оглянути й дослідити оригінал електронного доказу, розміщеного в мережі Інтернет на веб-сайті Приватбанку [8].

У результаті дослідження розроблена можливість унесення таких поправок до деяких законодавчих актів, у них обґрунтовувалося рішення проблем, що виникають у правоохоронних органах, а саме [1]:

1) з огляду на недостатнє правове регулювання порядку запевнення електронних копій електронних доказів, обґрунтовано доцільність додавання до статті 34 Закону України «Про нотаріат» списку нотаріальних актів нотаріусів, таких як посвідчення особи, електронні та паперові документи;

2) беручи до уваги недосконале визначення в законодавстві термінів «оригінальне електронне доказ» і «копія електронного докази» і щоб уникнути будь-яких суперечностей, які можуть виникнути на практиці щодо розуміння цих концепцій, доцільно доповнити ЦПК статтею 100-1 під назвою «Оригінал і копія електронного документа»;

3) для вирішення проблеми високого ризику фальсифікації електронних доказів, що ставить під сумнів їх достовірність, необхідність уведення в Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) механізму захисту електронних доказів від підробки або знищення. Із цією метою пункт «Забезпечення доказів» глави 5 розділу I КПК може бути доповнений статтею 116-1 «Порядок забезпечення електронних доказів» [8].

Для покращення багатьох проблем цивільного судочинства з використанням електронного доказування необхідним є запозичення досвіду іноземних країн.

У національному законодавстві мало практики використання електронних доказів у справах, оскільки нововведення вступили в силу з березня 2018 року. Рекомендується розглянути питання про електронні документи в різних країнах. У Франції Цивільний кодекс передбачає, що письмові докази являють собою послідовність літер, символів, цифр або інших знаків, наділених певним значенням, незалежно від форми їх прикріплення й передачі; в Іспанії передбачено використання будь-яких доказів, включаючи механічні засоби відтворення слів, зображень і звуків; у цивільно-процесуальному законодавстві Угорщини до переліку особистих документів з повною доказовою силою включено електронні документи, підписані за допомогою кваліфікованого електронного підпису; Англійський закон 1968 року оголосив допустимим під час захисту законних інтересів осіб як доказ інформації, що міститься в документах, виданих комп'ютером; Цивільний процесуальний закон Казахстану розглядає електронні докази як підвид письмових доказів [5].

Цікавим є дослідження міжнародного законодавства, а саме рішень Європейського суду з прав людини щодо використання електронних доказів у справах. Серед таких рішень варто відзначити «P. and S. v. Poland» (від 30.10.2012), «Eon v. France» (від 14.03.2013), «Shuman v. Poland» (від 03.06.2014), у яких електронні докази прийняті до уваги та були доказами.

Отже, оскільки прогрес не стоїть на місці, є велика ймовірність того, що вже найближчим часом вітчизняне судочинство повністю перейде на електронне доказування, що передбачає абсолютну відмову від особистого спілкування між учасниками процесу та між суддею й учасниками судової справи, що, у свою чергу, призведе до необхідності перегляду сутності та змісту багатьох засад і принципів судового провадження, насамперед принципу безпосередності судового розгляду. Окрім цього, варто зазначити, що, на наш погляд, електронним доказом є інформація, зафіксована на електронному носіїві, що має необхідні реквізити, які дають змогу його ідентифікувати й використати у відповідному судовому провадженні, оскільки вона може спростувати або підтвердити факти, котрі мають значення для вирішення судової справи по суті. Електронний документ виступатиме письмовим засобом доказування тією ж мірою, що й паперовий документ, якщо доказове значення матимуть зафіксовані на ньому думки або факти.

Водночас уважаємо, що, оскільки судова практика надалі залишається неоднозначною у вирішенні питання, які саме електронні докази (у якій формі, на якому носіїві тощо) вважати допустимими засобами доказування, законодавцю варто невідкладно усунути ці протиріччя шляхом унесення відповідних уточнень до чинного процесуального законодавства нашої держави.

Список використаних джерел:

1. Воронюк О. Електронні докази: що вважати оригіналом, а що – копією? *Закон і Бізнес*. 2017. № 45 (1343). С. 12.
2. Цивільний процесуальний кодекс України в редакції від 3 жовтня 2017 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.
3. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22 травня 2003 року № 851-IV (зі змінами й доповненнями в редакції від 30 вересня 2015 року). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/851-15>.
4. Павлова Ю.С. Особливості збирання і процесуального закріплення електронних доказів в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. № 4. С. 76–80.
5. Дрогозюк К.Б. Сучасні джерела доказування в цивільному процесі України та Франції. *Право і суспільство*. 2016. № 1. С. 52–63.
6. Єдиний державний реєстр судових рішень. Справа від 19.02.2018 № 398/424/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72257636>.
7. Єдиний державний реєстр судових рішень. Справа від 06.11.2019 № 147/1143/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85427615>.
8. Єдиний державний реєстр судових рішень. Справа від 06.11.2019 № 749/368/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/85428008>.
9. Каламайко А.Ю. Місце електронних засобів доказування та окремі питання їх використання в цивільному процесі. *Право та інновації*. 2015. № 2 (10). С. 127–132.
10. Боннер А.Т. Традиционные и нетрадиционные средства доказывания в гражданском и арбитражном процессе : монография. Москва : Проспект, 2013. 616 с.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-10.12>

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СПІВВІДНОШЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ТА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Бездольний Максим Юрійович,
кандидат юридичних наук,
в. о. доцента кафедри
адміністративного права та
адміністративного процесу
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ, м. Херсон, Україна)

Стаття присвячена порівняльно-правовому аналізу змісту статей Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України.

Верховна Рада України та Кабінет Міністрів України продовжують уносити корективи до правового механізму в державі. Так, зокрема, набули чинності й діють із 07.01.2018 Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», з 11.09.2018 Наказ МВС України «Про затвердження Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника», а з 01.01.2020 набирає чинності новий Законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» тощо.

Законодавець пропонує нам певні зміни щодо таких законів: Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України. Представлено низку нових термінів і зміни в класифікації кримінального правопорушення, що включає в себе злочин і кримінальний проступок.

Зокрема, що стосується Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кримінального кодексу України, законотворці криміналізували певні статті, подаючи їх у вигляді кримінальних проступків, а також унесли правки до вже чинних норм права.

Розглядаючи адміністративну та кримінальну відповідальність, варто зазначити, що вони певною мірою схожі між собою, адже кожна з них – це відповідальність перед державою. Крім того, для адміністративних правопорушень і злочинів як підстав адміністративної та кримінальної відповідальності характерні такі спільні ознаки, як суспільна небезпека, протиправність, караність і винність. Водночас адміністративна відповідальність відрізняється від кримінальної за своїми нормативними й фактичними підставами. Нормативні підстави адміністративної відповідальності закріплені в нормах Кодексу України про адміністративні правопорушення, а кримінальна відповідальність – у статтях Кримінального кодексу України.

Ключові слова: правовий аналіз, порівняльно-правовий аналіз, нормативний акт, кримінальний проступок.

COMPARISON AND LEGAL ANALYSIS OF ADMINISTRATIVE AND CRIMINAL LIABILITY

Bezdolnyi Maksym Yuriiiovych,
Candidate of Law,
acting Assistant Professor of the
Department of Administrative Law
and Administrative Process
(Kherson Faculty of the Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

The article is devoted to comparative legal analysis of the content of the articles of the Code of Administrative Offenses and the Criminal Code of Ukraine.

The Verkhovna Rada and the Cabinet of Ministers of Ukraine continue to make adjustments to the legal mechanism in the country. Thus, in particular, the Law of Ukraine "On Prevention and Countering Domestic Violence" came into force and effective from 07.01.2018, from 11.09.2018 the Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine "On approval of the order of the authorized units of the National Police of Ukraine to issue an urgent restraining order against the offender", and starting from January 1, 2020, a new bill "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Simplifying Pre-trial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses" comes into force.

The legislator proposes to us certain changes regarding such laws as: the Code of Ukraine on Administrative Offenses and the Criminal Code of Ukraine. A number of new terms and changes in the classification of criminal offenses were introduced, including crime and criminal misconduct.

In particular, with regard to the Code of Administrative Offenses and the Criminal Code of Ukraine, lawmakers have criminalized certain articles, presenting them in the form of criminal misconduct, as well as amended the existing rules of law.

When considering administrative and criminal responsibility, it should be noted that they are to some extent similar, since each of them is a responsibility to the state. In addition, administrative offenses and crimes, as grounds of administrative and criminal responsibility, are characterized by such common features as social danger, wrongfulness, punishment and guilt. At the same time, administrative liability differs from criminal liability in its normative and factual grounds. Normative grounds of administrative responsibility are enshrined in the rules of the Code of Administrative Offenses, and criminal liability – in the articles of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: legal analysis, comparative legal analysis, normative act, criminal offense.

Яскравим прикладом для проведення порівняльно-правового аналізу є стаття 130 «Керування транспортними засобами або суднами особами, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції» Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП), яка після набуття чинності нового Законопроекту перекваліфікується в статтю 286¹ «Керування транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції» Кримінального кодексу (далі – КК) України [1; 3; 6].

Порівняльно-правовий аналіз зазначених статей допоміг виявити відмінність у кваліфікації дій правопорушника. По-перше, криміналізована стаття 286¹ КК Укра-

їни має суворішу санкцію. За порушення цієї норми передбачено штраф від однієї тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від сімнадцяти до тридцяти чотирьох тисяч гривень) разом із позбавленням права керувати транспортними засобами на строк до трьох років. У разі повторного притягнення особи до кримінальної відповідальності за цією статтею передбачається штраф у розмірі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян із позбавленням права керування транспортними засобами на строк від двох до трьох років) [1; 6].

За новою редакцією статті 130 «Керування суднами особами, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції» КУпАП, ми можемо спостерігати зміни не тільки в назві зазначеної норми, а й у формулюванні її змісту. Відтепер законодавець будує диспозицію та назначає санкцію лише за керування суднами. Також варто зазначити, що диспозиція статті 286¹ КК України є досить стислою, аніж формулювання статті 130 КУпАП (як у новому, так і у старому форматі) [1; 3].

Не менш важливою проблемою сьогодення є вчинення домашнього насильства. 7 січня 2018 року набув чинності Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», який нарешті визначив на законодавчому рівні термін «домашнє насильство» [4].

Прийняття Закону ґрунтується на щирому бажанні влади допомогти особам, які постраждали від домашнього насильства, надати захист жінкам, які охоплені соромом і/або страхом щодо своїх кривдників, але не бажають звертатися за допомогою до правоохоронних органів.

Як зазначив законодавець, «домашнє насильство» – це діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) в родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь [4].

Так, порівнюючи статтю 173² «Вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або не проходження корекційної програми» і статтю нового зразка 173² «Вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування», ми можемо помітити, як змінилася назва представленої норми. Проаналізувавши їх зміст, можемо констатувати, що відтепер працівники Національної поліції переважно надають пріоритет особам, які постраждали, встановлюють більш сувору санкцію для ініціаторів домашнього насильства. За зразком нової норми, учинення домашнього насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування тягнуть за собою накладення штрафу від десяти до двадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або громадські роботи на строк від тридцяти до сорока годин, або адміністративний арешт на строк до семи діб, у разі ж учинення повторних дій особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за одне з порушень, передбачених частиною першою цієї статті, тягне за собою накладення штрафу від двадцяти до сорока неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або громадські роботи на строк від сорока до шістдесяти годин, або адміністративний арешт на строк до п'ятнадцяти діб [3; 4].

Наступним нормативним актом, що закріплює права працівників правоохоронних органів, стосовно захисту осіб постраждалих через домашнє насильства є Наказ Мініс-

терства внутрішніх справ України «Про затвердження Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника», який набув чинності 11.09.2018 [7].

Сьогодні поліцейські в разі загрози життю або здоров'ю потерпілих мають право виносити терміновий заборонний припис кривдникам. Також працівники правоохоронних органів, аби уникнути рецидивів правопорушень, проводять з ініціаторами насилля превентивну роботу. А постраждалі від домашнього насильства в разі необхідності отримують психологічну, медичну та правову допомогу.

Терміновий заборонний припис може містити такі заходи: зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи; заборона на вхід і перебування в місці проживання (перебування) постраждалої особи; заборона в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою [7].

Незважаючи на всі вищезазначені зміни, ця норма може легко перекваліфікуватися в статтю 126¹ «Домашнє насильство» КК України, що передбачає більш суспільно небезпечні наслідки й тягне за собою вже кримінальну відповідальність [6].

Адміністративну та кримінальну відповідальність варто розрізняти за їх фактичними підставами. Так, фактичною підставою адміністративної відповідальності слугує конкретний склад адміністративного проступку – протиправної, винної (умисної або необережної) дії чи бездіяльності, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління та за яку законом передбачено адміністративну відповідальність. При цьому адміністративна відповідальність за порушення, передбачені адміністративним законодавством, настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності (стаття 9 КУпАП) [3; 5]. Підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого кримінальним законодавством України (стаття 2 КК України) [6].

Згідно зі статтею 11 КК України, кримінальна відповідальність настає за злочин – передбачене кримінальним законодавством суспільно небезпечне діяння (дію або бездіяльність), учинене суб'єктом злочину. Основним критерієм розмежування злочину й адміністративного правопорушення є така юридична категорія, як суспільна небезпека. При цьому необхідно враховувати елементи суспільної небезпеки: її ступінь, а також кількісний фактор (повторність, рецидив правопорушення) [6].

Адміністративні проступки відрізняються від злочинів меншим ступенем суспільної небезпеки, відсутністю великої шкоди для суспільства, яку завдають йому правопорушники. Ця різниця проявляється в усіх ознаках протиправних діянь обох видів: об'єкті, об'єктивній стороні, суб'єкті й суб'єктивній стороні.

Також необхідно відмітити відмінність об'єкта посягань злочину та адміністративного проступку. Однією з важливих особливостей адміністративної відповідальності є її тісний зв'язок з організаційно-управлінськими відносинами в суспільстві, які загалом можна розглядати безпосереднім об'єктом посягання адміністративного проступку.

Характеризуючи об'єктивну сторону адміністративних правопорушень і злочинів, варто відзначити, що як у першому, так і в другому випадках цей елемент їх складу включає в себе сукупність ознак, які характеризують зовнішній прояв протиправного діяння (дія чи бездіяльність), його шкідливий результат, причинний зв'язок між діяннями та результатом, місце, час, спосіб, засоби та знаряддя скоєння правопорушення. Загалом зазначені ознаки об'єктивної сторони адміністративного проступку та злочину збігаються, але різняться за характером і ступенем суспільної небезпеки, що

відображено в конкретних складах, визначених у чинному адміністративному та кримінальному законодавстві.

Адміністративна відповідальність від кримінальної відрізняється колом суб'єктів відповідальності. Суб'єктами адміністративної відповідальності можуть бути фізичні та юридичні особи [8, с. 166; 9, с. 110–112]. До кримінальної відповідальності можуть бути притягнуті фізичні особи (громадяни України, іноземці, особи без громадянства), осудні, які вчинили злочин у віці, з якого відповідно до чинного законодавства може наставати кримінальна відповідальність. Крім того, кримінальне законодавство передбачає відповідальність спеціальних суб'єктів, тобто фізичних осудних осіб, які мають спеціальні ознаки, що стосується різних властивостей таких осіб (громадянство, посадове становище, виконання професійних чи спеціальних функцій тощо). Складниками суб'єктивної сторони є вина (у формах умислу чи необережності), мотив і мета, які однаковою мірою характерні як для адміністративного правопорушення, так і для злочину. Крім того, адміністративне правопорушення та злочин можуть характеризувати також обставини, що виключають, пом'якшують або обтяжують відповідальність за скоєне протиправне діяння, з'ясування яких покладається на державні органи, уповноважені розглядати відповідні справи. Отже, адміністративний проступок відрізняється від злочину за сукупністю всіх фактичних ознак протиправного діяння: об'єктом, об'єктивною стороною, суб'єктом і суб'єктивною стороною.

Разом із тим адміністративне та кримінальне покарання мають відмінності, які зумовлюються різницею ступеня суспільної небезпеки, тяжкості адміністративних правопорушень і злочинів. Адміністративне стягнення визначається в законі як міра відповідальності, що застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі додержання законів України, поваги до правил співіснування, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так й іншими особами (стаття 23 КУпАП) [3].

У нормативному значенні кримінального покарання воно розглядається як кара, тобто захід примусу, що застосовується до особи, визнаної винною в учиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні її прав і свобод (пункт 1 стаття 50 КК України), а як додаткові цілі називається виправлення засудженого, запобігання вчиненню нових злочинів ним та іншими особами [6].

У зв'язку з поділом правопорушень залежно від суспільної небезпеки на злочини й інші правопорушення виникає питання, як адміністративна відповідальність може бути змінена на кримінальну. Правильне розмежування адміністративних правопорушень від злочинів набуває дедалі більшої актуальності, адже від цього залежить вид і форма державного примусу, який буде застосовуватися до особи, яка вчинила протиправні діяння.

Складність такого розмежування полягає в тому, що мова йде про подібні за своїм складом і характером діяння адміністративні правопорушення та злочини, різниця визначається тільки за ступенем суспільної небезпеки. Тому необхідно відповідально ставитися до кваліфікації кожного протиправного діяння з урахування принципів, на яких ґрунтується національне законодавство, а також норми міжнародного права.

Наведемо приклади, за допомогою яких можна підтвердити вищезазначене.

У статті 52 КУпАП закріплено адміністративну відповідальність за псування сільськогосподарських та інших земель, забруднення їх хімічними й радіоактивними речовинами, нафтою та нафтопродуктами, неочищеними стічними водами, виробничими й іншими відходами, а так само невжиття заходів щодо боротьби з бур'янами. Поряд із цим у частині 1 статті 239 КК України говориться про вже кримінальну відповідальність за забруднення або псування земель речовинами, відходами чи іншими матеріа-

лами, шкідливими для життя, здоров'я людей або довкілля, унаслідок порушення спеціальних правил, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля, а в частині 2 цієї ж статті – ті самі діяння, що спричинили загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки. Можна відзначити, що спільним об'єктом для обох діянь є встановлений порядок раціонального використання, захисту й відтворення земель, а також довкілля загалом. Але в нормах статті 239 КК України з'являється ще обов'язковий додатковий об'єкт – життя, здоров'я особи та інші блага, що вже однозначно підвищує рівень суспільної небезпеки, адже в диспозиції норми вказаної статті наголошується, що вчинюване діяння має бути шкідливим для життя, здоров'я людей або довкілля. Якщо ж реальної загрози заподіяння шкоди цим охоронюваним цінностям не виникло, то діяння кваліфікується тільки за статтею 52 КУпАП [3].

Порівняємо статтю 185 КУпАП «Злісна непокора законному розпорядженню або вимозі поліцейського, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, військовослужбовця» і статтю 342 КК України «Опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, державному виконавцю, приватному виконавцю, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві, уповноваженій особі Фонду гарантування вкладів фізичних осіб». Об'єктом обох протиправних діянь є суспільні відносини у сфері громадського порядку та громадської безпеки, а саме авторитет державних органів, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян. Злісна непокора передбачає відмову виконати законне розпорядження або вимогу працівника поліції під час виконання ним службових обов'язків, члена громадського формування з охорони громадського порядку й державного кордону або військовослужбовця у зв'язку з їхньою участю в охороні громадського порядку. Опір – це активна фізична протидія здійсненню відповідними працівниками своїх обов'язків. Опір, на відміну від злісної непокори, може полягати в таких, наприклад, діях, як спроба вирватися під час затримання, перешкоджання законному застосуванню сили тощо. Отже, ми можемо спостерігати, що рівень суспільної небезпеки діяння значно зростає [6].

Також доречним прикладом є співвідношення статті 51 КУпАП «Дрібне викрадення чужого майна» – дрібне викрадення чужого майна шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення чи розтрати – і статті 185 КК України «Крадіжка» – таємне викрадення чужого майна. Об'єктом посягання є право власності на майно. Викрадення чужого майна вважається дрібним, якщо вартість такого майна на момент учинення правопорушення не перевищує 0,2 неоподаткованого мінімуму доходів громадян. Зазначимо, що, згідно зі статтею 7 Закону України «Про Державний бюджет на 2019 рік», із 01.01.2019 прожитковий мінімум для працездатної особи в розрахунку на місяць становить 1921 грн. У зв'язку з цим ми можемо розрахувати податкову соціальну пільгу – 960 грн 50 коп. (50% від прожиткового мінімуму для працездатної особи) [3; 14].

Отже, крадіжка буде вважатися дрібною, якщо вартість викраденого майна на момент учинення діяння не буде перевищувати 192 грн 10 коп. (0,2 від 50% 1921 грн), якщо перевищує 192 грн 10 коп., за таке особу буде притягнуто до кримінальної відповідальності.

Є певні особливості й у статті 173 КУпАП «Дрібне хуліганство» – дрібне хуліганство, тобто нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян та інші подібні дії, що порушують громадський порядок і спокій громадян – і статті 296 КК України «Хуліганство» – хуліганство, тобто грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом. Об'єктом посягання обох діянь є громадський порядок,

але стаття 296 КК України також передбачає наявність додаткового факультативного об'єкту у вигляді здоров'я особи, авторитету органів державної влади або громадської безпеки. Отже, якщо подібне діяння не супроводжувалося особливою зухвалістю та винятковим цинізмом, то його варто кваліфікувати за статтею 173 КУпАП [3; 6].

Здійснюючи порівняльно-правовий аналіз співвідношення адміністративної та кримінальної відповідальності, ми дійшли такого висновку. Склад кримінальних та адміністративних правопорушень певною мірою схожий між собою за фактичною підставою відповідальності, а саме за наявністю в діях особи ознак адміністративного порушення або злочину, але завжди різняться за ступенем суспільної небезпеки.

Список використаних джерел:

1. Слущка Т. Кримінальні проступки: зміни до законодавства у порівняльній таблиці. *Судебно-юридическая газета*. 2018. URL: <http://sud.ua/ru/news/publication/130045-kriminalni-prostupki-zmini-do-zakonodavstva-u-porivnyalniy-tablitsi> (дата звернення: 25.10.2019).
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон-проект України від 22.11.2018 № 2617-VIII. Набрання чинності відбудеться 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> (дата звернення: 25.10.2019).
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. Дата оновлення: 19.10.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 25.10.2019).
4. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII. Дата оновлення: 07.12.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 18.10.2019).
5. Кодекс про адміністративні правопорушення. *Відомості Верховної Ради України*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.
6. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 288.
7. Про затвердження Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника : Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 01.08.2018 № 654. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0965-18> (дата звернення: 25.10.2019).
8. Административное право Украины / за ред. Ю.П. Битяка. Харьков : Право, 2001. 527 с.
9. Коваль Л.В. Административное право Украины. Київ : Основи, 1994. 154 с.
10. Миколенко А.И. Административный процесс и административная ответственность в Украине : учебное пособие. Харьков : Одиссей, 2004. 272 с.
11. Адміністративна відповідальність в Україні : навчальний посібник / за заг. ред. А.Т. Комзюка. Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 1998. 78 с.
12. Битяк Ю.П., Зуй В.В. Административное право Украины (Общая часть) : учебное пособие. Харьков : Одиссей, 1999. 223 с.
13. Битяк Ю.П., Гаращук В.М., Богуцький В.В. Административное право : підручник. 2-ге вид., перероб. та допов. Харків : Право, 2013. 656 с.
14. Про Державний бюджет на 2019 рік : Закон України від 23.11.2018 № 2629-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2629-19> (дата звернення: 25.10.2019).

УДК 351.743:342.95:343.851-053.5(477)
DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-10.13>

МЕТОДИ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРЕВЕНЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ З ДІТЬМИ, ЯКІ ВЧИНИЛИ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Дуженков Максим Вікторович,
ад'юнкт кафедри адміністративного
права, процесу та адміністративної
діяльності
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ,
м. Дніпро, Україна)

Основою правомірної поведінки людини в суспільстві є функціонування права. Однак правосвідомість, правова культура виникають не самі по собі, не даються під час народження, а є результатом процесу соціалізації індивіда. Правова соціалізація неповнолітнього передбачає включення в його ціннісно-нормативну систему тих цінностей, що охороняються правом, оволодіння правомірними способами поведінки, формування почуття соціальної відповідальності й солідарності з правом. Отже, правова соціалізація підлітків пов'язана з присвоєнням соціальних цінностей, створенням спеціальної системи правових уявлень і навиків правовиконавчої поведінки, формуванням правосвідомості. Також правова соціалізація нерозривно пов'язана з моральним формуванням особистості. Мораль і право є взаємопов'язаними формами регуляції поведінки людей у суспільстві. Мораль виражає базові потреби соціуму, право для соціальної особистості є моральною цінністю. Моральна поведінка – це вищий критерій людської поведінки й основна передумова правовиконавчої поведінки. Соціальна адаптація неповнолітнього, що не склалася, невідворотно обертається соціальною дезадаптацією – спочатку делінквентністю, а потім і злочинністю [1, с. 56, 57]. Із дітьми, які в силу певних обставин потрапляють у ситуацію конфлікту із законом, ювенальна превенція Національної поліції України разом із працівниками органів виконавчої влади, на які Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» покладені обов'язки щодо соціального захисту і профілактики правопорушень серед осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку, відіграє важливу роль, а також у профілактиці правопорушень у дитячому середовищі, виявленні причин та умов, які сприяють учиненню правопорушень дітьми, поверненні дітей-правопорушників у правове поле та їхній подальшій соціалізації. У статті автор наводить статистичні дані підліткової злочинності, розкриває дефініцію поняття «метод», проводить аналіз сучасних наукових досліджень, статей і нормативно-правових актів, які регламентують роботу ювенальної превенції, розкриває методи роботи з дітьми-правопорушниками.

Ключові слова: Національна поліція, ювенальна превенція, методи діяльності, профілактика правопорушень, дитина-правопорушник.

METHODS OF ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE UNITS OF JUVENILE PREVENTION WITH CHILDREN WHO COMMIT CRIME

Duzhenkov Maksym Viktorovych,
Adjunct Professor of the Department
of Administrative Law, Process
and Administrative Activities
(Dnipropetrovsk State University
of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine)

Certainly, the basis of the compliance with the law of human in society is the functioning of law. However, the legal consciousness, legal culture doesn't arise by themselves, not given at birth, but are the result of the process of socialization of the individual. Legal socialization of a juvenile provides the inclusion in the value-normative system of those values protected by law, overtaking legitimate ways of behaviour, forming a sense of social responsibility and solidarity with law. Consequently, the legal socialization of juveniles connected with the appropriation of social values, creating special system of legal and skills of law enforcement behaviour, the formation of justice. Legal socialization is also inextricably linked to the moral formation of the individual. Morality and law are interrelated forms of regulation of people's behaviour in society. Morality expresses the basic needs of society, the right for social individual is a moral value. Social adaptation of a juvenile that hasn't happened inevitably turns to social alienation – first by delinquency and then by crime [1, p. 56, 57]. With children, who, due to certain circumstances, fall into the conflict with the law, juvenile prevention of the National Police of Ukraine together with employees of executive bodies, to whom the Law of Ukraine "On Bodies and Services for Children and Special Institutions for Children" imposes obligations on social protection and prevention of offences among persons under the age of eighteen years, plays an important role in the crime prevention in the child environment, identifying the causes and conditions that contribute to the commission of offences by children, the return of offenders children in the legal field and their further socialization. With children who, in certain circumstances, conflict with the law, juvenile prevention of the National Police of Ukraine together with employees of the executive power, to whom the Law of Ukraine "On Bodies and Services for Children and Special Institutions for Children" imposes duties on social protection and crime prevention among persons under the age of eighteen years, plays an important role in the crime prevention in the child environment, identifying the causes and conditions that contribute to the commission of offences children we, the return of offender children to the legal field and their further socialization. In this article, the author refers to statistical data of juvenile crimes, reveals the definition of the concept of method, analyses modern scientific research, articles and normative legal acts that regulate the work of juvenile prevention, reveals methods of work with child offenders.

Key words: National police, juvenile prevention, methods of activity, socialization, crime prevention, child offender.

Відповідно до статистичних даних Генеральної прокуратури України, у 2017 році 4510 осіб учинили кримінальні правопорушення, з них до 14 років – 212 осіб, 14–15 років – 1337 осіб, 16–17 років – 2961, раніше вчиняли злочини – 630 осіб;

у 2018 році 3980 осіб учинили кримінальні правопорушення, з них до 14 років – 176 осіб, 14–15 років – 1240 осіб, 16–17 років – 2564, раніше вчиняли злочини – 593 особи;

у 2019 році 3111 осіб учинили кримінальні правопорушення, з них до 14 років – 156 осіб, 14–15 років – 995 осіб, 16–17 років – 1960 осіб, раніше вчиняли злочини – 498 осіб

[2]. Методи, що застосовують інспектори ювенальної превенції в роботі з дітьми, які вчинили правопорушення, відіграють важливу роль у профілактичній діяльності, спрямованій на запобігання вчиненню дітьми кримінальних та адміністративних правопорушень, повернення дітей-правопорушників у правове поле та їхню подальшу соціалізацію. Стаття має практичне й теоретичне значення для наукових і практичних працівників.

Метою статті є дослідження та розкриття методів діяльності, які застосовує ювенальна превенція в роботі з дітьми-правопорушниками, для подальшого застосування їх у повсякденній практиці та їх удосконалення.

Окреслену проблему розглядали вітчизняні й зарубіжні вчені: В. Авер'янов, Н. Ортинська, М. Рубіншейн, А. Макаренко, Н. Крестовська та інші. Окремі аспекти вказаної проблематики вже досліджувалися на науковому рівні, але це ніяк не зменшує актуальності розгляду вказаної проблеми й удосконалення методів діяльності ювенальної превенції з дітьми-правопорушниками, а, навпаки, дає змогу розкрити її більш ґрунтовно та всебічно.

Профілактика злочинів, учинених неповнолітніми, у всі часи залишається гострою проблемою для правового суспільства. Злочини, що вчиняються неповнолітніми, характеризуються, як правило, загальнокримінальною спрямованістю й поєднуються з особливою зухвалістю, демонстрацією неповаги до моральних засад і звичаїв суспільства. В окремих випадках злочини вчиняються у вигляді пустощів, що має наслідком високу латентність таких правопорушень. Отже, реальні масштаби дитячої злочинності в неповному обсязі відображаються в статистичних даних і є некараними, через що існує ймовірність рецидиву. Неповнолітні через свої психологічні особливості, зумовлені формуванням особистості у віці 14–16 років, вважаються найбільш уразливими, тому на них можна чинити як негативний, так і позитивний вплив. Отже, вікові особливості зумовлюють ефективне застосування до них засобів профілактики та запобігання вчиненню правопорушень [3, с. 69]. Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію», саме поліція здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень [4]. У системі Національної поліції спеціальним уповноваженим підрозділом, який здійснює роботу з дітьми, є ювенальна превенція. Згідно із Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» [5] і Наказу Міністерства внутрішніх справ України «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» від 19.12.2017 № 1044, основними завданнями ювенальної превенції є профілактична діяльність, спрямована на запобігання вчиненню дітьми кримінальних та адміністративних правопорушень, виявлення причин та умов, які цьому сприяють, ужиття в межах своєї компетенції заходів для їх усунення; ведення профілактичного обліку дітей, схильних до вчинення правопорушень, і проведення з ними заходів індивідуальної профілактики; участь у встановленні місцезнаходження дитини в разі її безвісного зникнення чи отримання даних для цього в межах кримінального провадження, відкритого за фактом її безвісного зникнення; ужиття заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству, учиненому дітьми і стосовно них, а також жорсткому поводженню з дітьми; ужиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, у тому числі здійснення поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб; провадження діяльності, пов'язаної із захистом права дитини на здобуття загальної середньої освіти [6].

З метою досягнення позитивних результатів своєї діяльності з дітьми-правопорушниками працівники ювенальної превенції використовують різні методи. В енциклопедичній літературі метод (від грец. *methodos* – шлях дослідження) – сукупність

прийомів (операцій) практичного й теоретичного сприйняття й пізнання (засвоєння) явищ природи та суспільного життя, що застосовується в будь-якій галузі діяльності (науці, виробництві тощо) [7, с. 386]. Метод (від грец. *methodos* – шлях дослідження, теорія, учення) – спосіб досягнення будь-якої мети, вирішення конкретного завдання; сукупність прийомів або операцій практичного чи теоретичного освоєння (пізнання) дійсності. У філософії метод – спосіб побудови й обґрунтування системи філософського знання [8, с. 797].

Метод (від грец. *methodos* – букв. шлях до чого-небудь) – це спосіб досягнення мети, цілі, програми, плану завдяки впорядкованій певним чином діяльності; спосіб пізнання дійсності й відтворення її в мисленні. Отже, метод – це спосіб отримання результату, обраний дослідником шлях пізнання, конкретні прийоми операції дії та впливу. Метод дає змогу дізнатися одну зі сторін явища, що вивчається. Натомість методологія дає можливість пізнати сутність цього явища. При цьому методологія – це не інструмент, а матриця, що формує пошук необхідного набору інструментів, дає змогу відобразити специфічну сутність конкретного соціально-правового явища. Інакше кажучи, методологія – це система координат (своєрідна дослідницька орієнтація, установка, диспозиція суб'єкта пізнавальної діяльності), а метод – вектор пошуку й дії [9, с. 9].

Виходячи із цих понять, можна визначити основні методи роботи, що застосовують у діяльності працівники ювенальної превенції з дітьми, які вчинили правопорушення, а саме: бесіду, опитування, спостереження, анкетування, лекції, інформаційно-просвітницьку роботу, переконання, наочний приклад, залучення дітей до корисної діяльності. Для досягнення позитивних результатів своєї діяльності до співпраці залучаються вчителі, психологи, духовенство, працівники служби у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді, громадські організації та засоби масової інформації.

Зокрема, С. Якимова до специфічних методів вивчення неповнолітніх правопорушників зараховує метод спостереження, метод вивчення, метод бесіди, біографічний метод, метод експерименту, метод експертних оцінок. За результатами вивчення особистості неповнолітнього зараховує такі спеціальні методи індивідуальної профілактики, як метод формування суспільної свідомості, метод прикладу, метод формування навичок соціально корисної поведінки, метод передачі інформації, метод переконання [10, с. 539, 540].

Під час загальнопрофілактичних заходів у дитячих колективах, які зазвичай проводяться у формі лекції, бесіди, пояснення й навіть диспуту, інспектор ювенальної превенції може виступати в ролі впливового вихователя, авторитетна думка якого з великою ймовірністю буде взята до уваги вихованцями різного віку. Отже, виховна роль поліцейського у формуванні законослухняного молодого покоління є беззаперечною. Однак для ефективного проведення заходів загальної профілактики з дітьми, окрім досвіду і знань у сфері правоохоронної діяльності, ювенальному поліцейському необхідні теоретичні та практичні знання з педагогічних дисциплін [11, с. 80]. Підтримуючи думку Г. Карпеченкова, ми вважаємо, що інспектори ювенальної превенції повинні буди всебічно обізнані, окрім юридичних знань, мають володіти знаннями в галузі психології та педагогіки й використовувати здобуті навички в роботі.

У діяльності інспектори ювенальної превенції застосовують такий метод адміністративного впливу, як притягнення до адміністративної відповідальності неповнолітніх осіб, які вчинили адміністративне або кримінальне правопорушення, а також батьків чи осіб, які їх замінюють, якщо вони не виконують передбачених законодавством обов'язків щодо забезпечення необхідних умов життя, навчання та виховання

неповнолітніх дітей, відповідно до статті 184 «Невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей» Кодексу України про адміністративні правопорушення [12]. Однак у Національній стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року пропонується скасувати адміністративну відповідальність батьків за вчинення неповнолітніми віком від 14 до 16 років адміністративних правопорушень і діянь, що містять ознаки злочину, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, якщо вони не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність [13]. Ми вважаємо, що притягнення батьків або осіб, що їх замінюють, до адміністративної відповідальності необхідно залишити: таке застосування чинного законодавства справляє непрямої виховний вплив на неповнолітніх і вказує батькам на прогалину у вихованні, завдяки чому здійснюється профілактика вчинення дітьми правопорушень, у тому числі повторних.

Для підлітків вагомим є наочний приклад, тому негайне реагування на порушення чинного законодавства з боку державних органів і суспільства призводить до розуміння молодію особою цінності права та невідворотності покарання за його недотримання [14, с. 520].

Отже, будь-який вид профілактичної роботи буде ефективним у разі дотримання низки умов: урахування вікових та індивідуальних особливостей; комплексного застосування методів соціально-педагогічного впливу; використання різних діагностичних методик і соціально-культурних технологій реабілітації; інтеграції зусиль сім'ї, школи, установ культури й дозвілля, центрів позашкільної роботи, громадських організацій, адміністративних і правоохоронних органів [15, с. 48].

Працівникам ювенальної превенції для досягнення позитивних результатів діяльності до співпраці необхідно залучати вчителів, психологів, духовенство, працівників служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді, громадські організації та засоби масової інформації.

Під час підбору кадрів необхідно звертати увагу на працівників, які, окрім знань у юриспруденції, мають знання з психології та педагогіки; проводити семінари і тренінги з працівниками ювенальної превенції. А також для роботи з дітьми-правопорушниками використовувати в діяльності таку методику, як «Зелена кімната», яка, на нашу думку, застосовується неповною мірою.

Список використаних джерел:

1. Проблеми правової соціалізації молоді в сучасних умовах розвитку українського суспільства : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (14–15 липня 2006 року) / за заг. ред. докт. пед. наук Г.Х. Яворської, канд. юрид. наук М.М. Цимбалюк. Одеса : ГУ МВС України в Одеській області, 2006. 320 с.
2. Генеральна прокуратура України. Статистична інформація про стан злочинності та результати прокурорсько-слідчої діяльності. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>.
3. Сучасна європейська поліцейська та можливості її використання в діяльності Національної поліції України : збірник тез доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції. Харків, 2019. URL: <http://univd.edu.ua/uk/dir/1974>.
4. Про Національну поліцію : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.
5. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр>.
6. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України : Наказ Міністерства внутрішніх справ від 19.12.2017 № 1044. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18>.

7. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М. Михненко та ін. ; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю.П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.
8. Советский энциклопедический словарь / гл. ред. А.М. Прохоров ; редкол. : А.А. Гусев и др. 4-е изд. Москва: Сов. энциклопедия, 1987. 1600 с., ил.
9. Бандурка І.О. Захист дитинства в Україні: кримінально-правові та кримінологічні засади : монографія / за наук. ред. докт. юрид. наук, професора О.М. Литвинова ; Кримінологічна асоціація України. Харків : Золота миля, 2017. 432 с.
10. Якимова С. Окремі аспекти методики індивідуальної профілактики з неповнолітніми правопорушниками. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. 2016. № 855.
11. Карпеченкова Г.В. Особливості діяльності поліції ювенальної превенції / ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій». *Інноваційна педагогіка*. 2019. № 10. Т. 2. С. 190.
12. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/80731-10>.
13. Про схвалення Національної стратегії реформування юстиції щодо дітей на період до 2023 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-p?lang=en>.
14. Ортинська Н.В. Правовий статус неповнолітніх: теоретико-правове дослідження : монографія. Львів : СПОЛОМ, 2016. 691 с.
15. Денисенко А.А. Отклонения в поведении несовершеннолетних: профилактика и диагностика : учебное пособие. Одесса : Феникс, 2011. 304 с.

УДК 342.922

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-10.14>

СИСТЕМА ЗАГАЛЬНОСЛУЖБОВИХ ПРИНЦИПІВ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ В ПРАВООХОРОННІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

Комірчий Павло Олексійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
докторант кафедри публічного
управління та адміністрування
(Національна академія
внутрішніх справ,
м. Київ, Україна)

Метою наукової розробки є окреслення особливостей соціально-правової сутності загальнослужбових принципів публічної служби в контексті принципів публічної служби в правоохоронній сфері нашої держави. У статті з'ясовується соціально-правова сутність сучасних загальнослужбових принципів публічної служби в контексті принципів публічної служби в правоохоронній сфері України. Автором окреслюється особливість цієї групи принципів публічної служби в правоохоронній сфері, а також визначається адміністративно-правова нормативна основа цих правових принципів. Виокремлюючи, структуруючи й устанавлюючи загальну сутність розглядуваних принципів, автор здійснює їх критичний аналіз і з'ясовує особливості їх розуміння в межах діяльності публічних службовців у правоохоронній сфері України. У висновках до статті узагальнюються результати дослідження. Визначено, що принцип професіоналізму відображається в певному універсальному переліку вимог до публічних службовців, але варто враховувати й те, що правоохоронні органи виконують різні завдання та функції, а в структурі цих державних органів передбачаються посади, які займають публічні службовці, що виконують загальні та спеціальні посадові обов'язки. Наголошено, що комплекс принципів публічної служби в правоохоронній сфері України доцільно розуміти як цілісну систему основоположних ідей (засад) здійснення завдань і реалізації функцій публічною службою, що на законних підставах впливає на правоохоронну сферу держави, з приводу належної охорони правопорядку та прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, суспільства й держави. Зроблено висновок, що особливе місце серед цих принципів права посідають загальнослужбові принципи. Ці принципи, поширюючись на всіх публічних службовців, маючи відповідний універсальний ефект, разом із тим у контексті діяльності публічних службовців у сфері правоохорони характеризуються певними особливостями. Ці особливості зумовлені метою, завданнями та функціями, що здійснюють органи публічної служби в правоохоронній сфері.

Ключові слова: правоохоронна система, правоохоронна сфера, принципи права, публічна служба, публічні службовці.

**THE SYSTEM OF COMMON-SERVICE PRINCIPLES OF THE PUBLIC SERVICE
IN THE LAW ENFORCEMENT AREA OF UKRAINE**

Komirchy Pavlo Oleksiiovych,
Candidate of Juridical Sciences, Associate
Professor,
Doctoral Student of the Department
of Administrative Law and Procedure
(National Academy of Internal Affairs,
Kyiv, Ukraine)

The purpose of scientific development is to outline the peculiarities of the social and legal nature of the general service principles of public service in the context of the principles of public service in the law enforcement sphere of our country. The article clarifies the socio-legal nature of modern service-wide principles of public service in the context of the principles of public service in the law enforcement sphere of Ukraine. The author defines the peculiarity of this group of principles of public service in the law enforcement sphere, as well as defines the administrative and legal regulatory framework of these legal principles. By identifying, structuring and establishing the general essence of the principles under consideration, the author carries out a critical analysis of them and finds out the features of their understanding in the framework of the public servants' activities in the law enforcement sphere of Ukraine. The findings of the article summarize the results of the study. It is determined that the principle of professionalism, although reflected in a certain universal list of requirements for public servants, should also take into account that law enforcement agencies perform different tasks and functions, and in the structure of these public bodies are assumed positions held by public servants and perform general and special job responsibilities. It is emphasized that the set of principles of public service in the law enforcement sphere of Ukraine should be understood as a holistic system of fundamental ideas (principles) for the implementation of tasks and implementation of functions by the public service, which legitimately influences the law enforcement sphere of the state, concerning the proper protection of law and order legitimate interests of individuals and legal entities, society and the state. It is concluded that a special place among these principles of law is occupied by civil service principles. These principles, extending to all public servants and having a corresponding universal effect, are, however, characterized by certain peculiarities in the context of the activities of public officials in the field of law enforcement. These peculiarities are conditioned by the purpose, tasks and functions exercised by law enforcement agencies.

Key words: law enforcement system, law enforcement, principles of law, public servants, public service.

Соціально-правова значимість публічної служби зумовлюється метою її створення та функціонування, завданнями й функціями, які вона реалізує. Між тим варто мати на увазі, що публічна служба існувала та існує як у демократичних, так і в авторитарних, навіть у тоталітарних державах. Більш того, вчені зауважують, що навіть у демократичній державі правовий режим може мати й негативний бік, стаючи причиною глобальних соціальних проблем. Цей парадокс виникає в разі частого порушення встановленого правопорядку. Також варто пам'ятати про те, що «правовий порядок міг діяти й на території таборів смерті або при здійсненні геноциду» [1, с. 19]. Тобто навіть тоді, коли мета, завдання та функції публічної служби видаються прогресивними, цивілізованими, спрямованими на досягнення загального добробуту,

цей «добробут» і методи, способи й засоби його досягнення можуть пов'язуватися з найбільш жахливими порушеннями прав людини та громадянина. При цьому забезпечення належного (такого, що не буде викривляти в практичній дійсності ідею вибудовування правопорядку на принципі верховенства права та людиноцентризму) функціонування публічної служби загалом і в правоохоронній сфері зокрема можливе лише в тому разі, коли ця служба буде вибудовуватися на принципах права.

Отже, варто зазначити, що принципи публічної служби в правоохоронній сфері України є надзвичайно важливим питанням, яке має суттєве значення для практичної дійсності, в якій існує людина, суспільство та держава. Особливим чином ця проблема актуалізується особливостями останніх процесів реформування правоохоронної системи й адміністративного законодавства нашої держави. Зокрема, українські вчені М.В. Ковалів, С.С. Єсімов і Ю.Р. Лозинський констатують, що реформа державної служби в правоохоронній сфері набуває переважно декларативного характеру. Указане пояснюється тим, що держава не визначила концептуальні напрями розвитку в цій сфері, не забезпечила створення відповідного адміністративно-правового інституту і, як наслідок, не сформувала адекватний сьогочасним актуальним викликам корпус державних службовців правоохоронних органів, а також єдину систему їхньої професійної підготовки й соціального захисту [2, с. 291]. При цьому загострює цю проблему той факт, що натепер у науці адміністративного права спостерігається нестача актуальних наукових розробок про принципи публічної служби в правоохоронній сфері.

Принципам публічної служби загалом і служби в правоохоронній сфері (а саме окремих правоохоронних органів) зокрема приділяється досить широка увага українських учених-адміністративістів, а саме: Н.О. Армаш, А.Й. Бучинської, Ю.Ю. Бальція, О.В. Батанова, Ю.П. Битяка, Д.Л. Вітюка, В.М. Гаращука, В.В. Гордєєва, І.Е. Данильєвої, С.В. Ківалова, В.К. Колпакова, Г.І. Лелікова, Д.В. Мандичева, Р.С. Мельника, Н.Б. Новицької, Н.С. Панової, Ю.М. Фролова, Т.В. Хабарової, Ю.Г. Харченко й інших науковців. При цьому варто зауважити, що наявні дослідження принципів публічної служби в правоохоронній сфері досліджувалися лише фрагментарно. Зокрема, до сьогодні вченими недостатньою мірою окреслюються особливості вияву цих принципів у контексті організації та діяльності публічної служби у відповідній сфері, а особливо в контексті принципів, що поширюються на всю публічну службу України, – загальнослужбових принципів публічної служби.

Отже, метою наукової розробки є окреслення особливостей соціально-правової сутності загальнослужбових принципів публічної служби в контексті принципів публічної служби в правоохоронній сфері нашої держави. Досягнення цієї мети уможливлено шляхом вирішення таких *завдань*: (1) сформулювати визначення поняття «загальнослужбові принципи публічної служби в правоохоронній сфері»; (2) визначити нормативну основу цих правових принципів у чинному законодавстві; (3) проаналізувати засадничі ідеї публічної служби в правоохоронній сфері, що належать до структури загальнослужбових принципів публічної служби в правоохоронній сфері; (4) узагальнити результати дослідження.

Загальнослужбовими принципами публічної служби в правоохоронній сфері України є правові принципи, що поширюються на всю публічну службу нашої держави (тобто на службу в державних органах і в органах місцевого самоврядування), як правило, маючи особливий вияв в організації та діяльності публічної служби у сфері правоохорони.

На сьогоднішньому етапі еволюції адміністративно-правового регулювання публічної служби України правові принципи, які стосуються публічної служби («загально-

службові принципи публічної служби»), закріплені в ч. 1 ст. 4 Закону України «Про державну службу». Із цією позицією погоджується й А.А. Шарая, наголошуючи на тому, що «система цих важливих засадничих ідей становить підґрунтя не тільки державної служби, а й усієї системи публічної служби» [3, с. 209]. Зважаючи на це, зазначимо, що до базових принципів публічної служби в правоохоронній сфері України варто зараховувати такі принципи:

(1) принцип забезпечення рівного доступу до публічної служби в правоохоронній сфері. У загальному контексті цей принцип, відповідно до п. 7 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про державну службу», є «забороною всіх форм і проявів дискримінації, відсутності необґрунтованих обмежень або надання необґрунтованих переваг певним категоріям громадян під час вступу на державну службу та її проходження». Якщо принцип правової рівності публічної служби в правоохоронній сфері передбачає здійснення недискримінаційного впливу цієї служби на об'єкти своєї діяльності й однаково дискримінаційного впливу в порядку, спосіб та із застосуванням заходів, передбачених законодавством, то вказаний принцип спрямовано насамперед усередину діяльності відповідного правоохоронного органу.

Отже, принцип забезпечення рівного доступу до публічної служби в правоохоронній сфері є конкретизованим у відповідних умовах принципом недискримінації, який варто розуміти з урахуванням Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні». Поряд із тим варто мати на увазі, що дія цього принципу в контексті публічної служби є обмеженою, адже не всі фізичні особи однаково уможливленні вступати на публічну службу. Зокрема, аналізуючи сутність досліджуваного принципу, погодимося з українською вченою-адміністративістом Н.А. Кузьменко в тому, що основна проблема неналежної об'єктивації цього принципу в минулому зумовлювалася «корупцією, родинними зв'язками, кумівством, земляцтвом» [4, с. 57]. Натепер в Україні непотизм «як вид окремої форми корупції – фаворитизму» забороняється в ст. 27 «Обмеження спільної роботи близьких осіб» Закону України «Про запобігання корупції», а також у ст. 32 «Обмеження щодо призначення на посаду» Закону України «Про державну службу, ст. 12 «Обмеження, пов'язані з прийняттям на службу в органи місцевого самоврядування та проходженням служби» Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування». Однак, як зазначають учені, «наявна практика свідчить про те, що особи, котрі порушують обмеження спільної роботи близьких осіб, притягуються до адміністративної відповідальності, як правило, за ст. 172-7 КАП, хоча конфлікт інтересів є порушенням, пов'язаним з корупцією, а непотизм, будучи видом фаворитизму (форма прояву корупції), є специфічним проявом феномена корупції» [5, с. 336, 338];

(2) принцип прозорості (гласності й відкритості) публічної служби – це принцип, який крізь призму п. 9 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про державну службу» розуміється як «відкритість інформації про діяльність державного службовця, крім випадків, визначених Конституцією та законами України». У контексті питання, що нами розглядається, зазначимо, що принцип прозорості публічної служби в правоохоронній сфері передбачає відкритість щонайменше: (а) загальної інформації про правоохоронний орган (його мету, цілі, завдання та функції; структуру органу; контактні дані правоохоронного органу; оголошення про актуальні вакансії державної служби відповідних категорій, правила проходження конкурси на зайняття вакантних посад, а також результати вже проведених конкурсів); (б) нормативної бази державного органу (нормативно-правові акти, що регулюють діяльність цього державного органу); (в) даних про діяльність правоохоронного органу (річні плани закупівель установ системи цього державного органу, а також фінансова звітність, отримана міжнародна допо-

мога; результати внутрішнього аудиту; плани та результати запобігання корупції правоохоронним органом і в цьому державному органі; плани та результати здійснення інших завдань правоохоронного органу); (г) надходження й опрацювання звернень громадян (графік особистого прийому керівництвом підрозділів правоохоронного органу; правила подання письмових звернень до правоохоронного органу; результати розгляду цих звернень; особливості доступу до публічної інформації правоохоронного органу; особливості взаємодії з громадськістю та з викривачами корупції; каталог послуг правоохоронного органу). Отже, принцип прозорості публічної служби в правоохоронній сфері безпосередньо сприяє підвищенню демократизму діяльності цієї публічної служби, будучи своєрідною формою громадського контролю, який ефективно дисциплінує публічну службу у відповідній сфері та змушує її відповідальніше ставитися до реалізації покладених на неї функцій;

(3) принцип професійності публічної служби – це принцип, що виявляється в обов'язковості формування публічної служби за професійною ознакою, тобто в наявності в публічних службовців правоохоронної сфери України високого рівня професійних знань, навичок і досвіду (в здійсненні посадових завдань і функцій, які на них покладаються), що забезпечували б найбільш можливе ефективне здійснення завдань і функцій публічної служби у відповідній сфері. Це в широкому сенсі означає, що публічний службовець повинен бути належного рівня професіоналом як під час вступу на публічну службу до правоохоронного органу, так і під час подальшого виконання своїх завдань і функцій (указане стосується, серед іншого, вимоги щодо систематичного проходження службовцем навчальних курсів, отримання наступної вищої освіти, інших способів підвищення власних професійних умінь і навичок).

Хоча принцип професіоналізму й відображається в певному універсальному переліку вимог до публічних службовців, варто враховувати й те, що правоохоронні органи виконують різні завдання та функції, а в структурі цих державних органів передбачаються посади, які займають публічні службовці, котрі виконують загальні та спеціальні посадові обов'язки. Відповідно, вимога щодо професіоналізму публічного службовця в правоохоронній сфері буде складатися з певних загальних і конкретних вимог. Наприклад, професіоналізм начальника відділу організації міжнародних заходів – помічника міністра Управління протокольних заходів міністра Департаменту організаційно-апаратної роботи МВС України виявляється в тому, що відповідний службовець на момент участі в конкурсі на заміщення вказаної посади повинен: (а) мати вищу освіту за освітнім ступенем не нижче магістра та вільно володіти державною мовою; (б) досвід роботи на посадах державної служби категорій «Б» чи «В», або досвід служби в органах місцевого самоврядування, або досвід роботи на керівних посадах підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності не менше ніж два роки; (в) уміти працювати з комп'ютером (рівень досвідченого користувача); (г) мати необхідні ділові якості (організаторські здібності, лідерські якості, уміння розподіляти роботу, виваженість, здатність концентруватися на деталях, адаптивність, стресостійкість, вимогливість, уміння визначати пріоритети, уміння аргументовано доводити власну точку зору, навички розв'язання проблем, уміння працювати в команді) та особистісні якості (відповідальність, дисциплінованість, порядність, ініціативність, готовність до рішучих дій, емоційна стабільність, комунікабельність, повага до інших); (д) знати положення Конституції й законів України «Про державну службу», «Про запобігання корупції», а також знати положення спеціального законодавства, що пов'язане із завданнями та змістом роботи державного службовця відповідно до посадової інструкції (положення про структурний підрозділ); (д) мати інші знання, необхідні для виконання посадових обов'язків (знання англ-

лійської мови не нижче рівня B2; порядку підготовки проектів нормативно-правових і розпорядчих актів, їх погодження та візування; вимог із питань державної таємниці; у сфері діловодства, ділового листування, підготовки документів розпорядчого, ділового характеру, аналітичних довідок; із питань організації протокольних заходів);

(5) принцип ефективності публічної служби – це принцип, що, згідно з п. 6 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про державну службу», виявляється в «раціональному та результативному використанні ресурсів для досягнення цілей державної політики». Тобто цей принцип відображається в результативності процесу діяльності публічної служби в правоохоронній сфері, визначається як відношення результату цієї діяльності (а саме діяльності певного кола публічних службовців) за певний період часу до витрат, які вжиті для одержання вказаного результату.

Розглядуваний принцип є одним із найважливіших у діяльності публічної служби загалом і публічної служби в правоохоронній сфері зокрема, адже будь-який апарат держави утримується за рахунок державного бюджету. Н.А. Кузьменко із цього приводу зауважує, що державний бюджет не з'являється сам по собі, а формується, зокрема, за рахунок податків, які сплачують суб'єкти підприємницької діяльності й інші особи. Цілком очевидно, що «ці кошти треба раціонально й результативно використовувати як ресурси для досягнення цілей державної політики». Окрім того, погодимося з Н.А. Кузьменко в тому, що особливим чинником «практичного забезпечення ефективності використання бюджетних коштів є викорінення корупції» [4, с. 56–57];

(6) принцип доброчесності публічної служби – це принцип, котрий законодавцем у світлі п. 5 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про державну службу» розуміється як «спрямованість дій державного службовця на захист публічних інтересів та відмови державного службовця від превалювання приватного інтересу під час здійснення наданих йому повноважень». Схожим чином цей принцип розуміється також й українськими вченими. Зокрема, зазначається, що в найзагальнішому вигляді доброчесність публічної влади як одна з основних категорій моральної теорії може означати «високоморальну характеристику її представників, діяльність яких спрямована на досягнення добра (блага) як для кожної окремої людини, так і суспільства в цілому» [6, с. 70];

(7) принцип патріотизму публічної служби – це принцип, котрий, згідно з п. 4 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про державну службу», виявляється у «відданості та вірному служінні Українському народові». Цілком очевидно, що особливого значення цей принцип публічної служби в правоохоронній сфері набуває в умовах сьогодення, яке характеризується численними ризиками та кризовими явищами, що послаблюють правовий порядок у державі та рівень захищеності українських громадян (особливо на тимчасово окупованій території);

(8) принцип політичної неупередженості (нейтральності) публічної служби – це принцип, який, згідно з п. 8 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про державну службу», виявляється в «недопущенні впливу політичних поглядів на дії та рішення державного службовця, а також утриманні від демонстрації свого ставлення до політичних партій, демонстрації власних політичних поглядів під час виконання посадових обов'язків».

Ураховуючи це та наявні в спеціальних наукових розвідках і дослідженнях методико-теоретичні підходи до розуміння вказаного принципу [7, с. 89–90; 8, с. 12–14], доходимо думки, що цей принцип у контексті питання, що нами розглядається, об'єктивується в таких вимогах до публічної служби в правоохоронній сфері: (а) публічні службовці в діяльності не можуть виходити з тих чи інших політичних мотивів, а так само обставин, які не належать до предмета їхньої службової діяльності; (б) публічні службовці не можуть проявляти особисту прихильність

(чи неприязнь) до будь-якої особи на основі тих чи інших політичних та інших переконань; (в) публічні службовці не можуть виявляти в діяльності власні політичні погляди й переконання;

(9) принцип стабільності публічної служби – це важлива засаднича ідея функціонування публічної служби, котра, відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 4 Закону України «Про державну службу», виявляється в призначенні державних службовців на безстроковій основі, крім випадків, визначених законом; незалежності персонального складу державної служби «від змін політичного керівництва держави та державних органів». Саме тому публічні службовці, які «присвятили свою долю служінню народу України та добросовісно це виконують, мають бути забезпечені від свавільного звільнення, пониження по службі в разі зміни Уряду чи складу Парламенту та інших політичних чи суб'єктивних чинників. Тим самим державний службовець має бути застрахований від свавілля вищого керівництва» [4, с. 57].

Отже, сьогодні комплекс принципів публічної служби в правоохоронній сфері України доцільно розуміти як цілісну систему основоположних ідей (засад) здійснення завдань і реалізації функцій публічною службою, що на законних підставах впливає на правоохоронну сферу держави, з приводу належної охорони правопорядку та прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, суспільства й держави. Особливе місце серед цих принципів права посідають загальнослужбові принципи. Ці принципи, поширюючись на всіх публічних службовців (державних службовців, службовців в органах місцевого самоврядування), маючи відповідний універсальний (для цих службовців) ефект, разом із тим у контексті діяльності публічних службовців у сфері правоохорони характеризуються певними особливостями. Ці особливості зумовлені метою, завданнями та функціями, що здійснюють органи публічної служби в правоохоронній сфері, а саме: (1) надаючи конкурентний і недискримінаційний доступ до відповідної публічної служби громадянам України, що характеризуються достатнім обсягом правосуб'єктності, рівнем професіоналізму, добросовісності, політичної неупередженості й патріотизму (при цьому ці засадничі ідеї значною мірою корегуються об'єктивними, обґрунтованими потребами заміщення окремих посад, зокрема, особами, котрі мають належний рівень фізичної підготовки, гнучкості психіки тощо); (2) дозволяючи громадянам, суспільству та державі знати про фактичну діяльність публічних службовців у сфері правоохорони (ця можливість корегується принципом нерозголошення інформації, яка має обмежений доступ), а також здійснювати законом передбачений контроль їхньої діяльності; (3) даючи можливість публічним службовцям у правоохоронній сфері здійснювати свої службові обов'язки, як правило, на безстроковій основі, культивуючи так належний рівень нетолерантності до корупції, яка а правоохоронній сфері має одні з найтяжчих для суспільства прояви.

Список використаних джерел:

1. Працко Г.С., Чеботарев Д.А. Правовой порядок и права человека. *Правовая система и современное государство: проблемы, тенденции и перспективы развития* : сборник статей Междунар. науч.-практ. конф. (г. Пенза, 10 ноября 2018 г.). Пенза : Наука и Просвещение, 2018. С. 19–21.
2. Ковалів М.В., Єсімов С.С., Лозинський Ю.Р. Правове регулювання правоохоронної діяльності : навчальний посібник. Львів : ЛДУВС, 2018. 364 с.
3. Шарая А.А. Нормативний і сутнісний зміст принципів державної служби України. *Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2016. № 3. С. 205–211.

4. Кузьменко Н.А. Адміністративно-процесуальні гарантії прав та законних інтересів публічних службовців : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2016. 205 с.
5. Гладкий В.В. Заборона непотизму в Україні. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7 груд. 2018 р.) : у 2 ч. Київ : НАВС, 2018. Ч. 2. С. 335–338.
6. Томкіна О.О. Принцип доброчесності державної влади: постановка проблеми. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 1 (76). С. 65–74.
7. Васильківська В.В. Теоретико-правова характеристика новітніх принципів державної служби з урахуванням законодавчих перетворень. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 10. С. 87–91.
8. Ківалов С.В. Принципи державної служби у новому Законі «Про державну службу». *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 68. С. 7–16.

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-10.15>

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ РИНКУ ДЕТЕКТИВНИХ ПОСЛУГ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Мулявка Дмитро Григорович,
кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри оперативно-
розшукової діяльності
(Університет державної фіскальної
служби України, м. Ірпінь, Україна)

Наукова стаття присвячена питанням легалізації приватної детективної діяльності. Автор досліджує особливості ринку приватних детективних послуг в Україні. На підставі аналізу з'ясовано, що в Україні здійснює свою діяльність декілька тисяч приватних детективів, крім того, функціонує вісім професійних асоціацій приватних детективів зі статусом громадських об'єднань.

Особливу увагу приділено питанням динаміки законотворчої роботи в досліджуваній сфері. У статті аналізуються спроби прийняття закону про приватну детективну діяльність, а також описуються соціальні чинники, які зумовлюють нагальну необхідність у затвердженні цього правового акта.

Автор обґрунтовує, що завдання публічного управління полягає у створенні належних умов для приватної детективної (розшукової) діяльності, щоб вона давала змогу досягти чотирьох основних цілей: посилити рівень захисту прав і свобод людини та громадянина; сприяти використанню ресурсу суб'єктів приватної детективної (розшукової) діяльності для ефективної протидії злочинам і правопорушенням; підвищувати авторитет правоохоронних органів і довіру до них у суспільстві; сприяти детінізації ринку детективних (розшукових) послуг, що буде мати своїми наслідками збільшення надходжень до державного бюджету України.

Аналіз актуальних проблем легалізації ринку приватних детективних послуг дає можливість переконатися, що відсутність правового регулювання діяльності приватних детективів має своїми наслідками численні прогалини правового регулювання, заповнення яких відбувається як частково правовими (шляхом використання методу аналогії права або аналогії закону з урахуванням наявності спільних рис між детективними та інформаційними послугами), так і позаправовими (шляхом тінізації ринку детективних послуг) методами. В аспекті адміністративно-правового регулювання вказане зумовлює неефективність публічного управління в досліджуваній сфері внаслідок порушення інтересів як самих приватних детективів, так і їхніх клієнтів.

Основними адміністративно-правовими засобами для вирішення цієї проблеми є нормотворчість, ліцензування приватної детективної діяльності, її сертифікація, а також реалізація адміністративно-юрисдикційних повноважень правозахисних органів у сфері контролю за здійсненням приватних детективних (пошукових) службових обов'язків.

Ключові слова: адміністративно-правові аспекти, адміністративно-правові відносини, приватна детективна діяльність, детективні послуги, державне управління.

TOPICAL PROBLEMS OF LEGALIZATION OF THE DETECTIVE SERVICES MARKET: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECT

Mulyavka Дмитро Grygorovych,
Candidate of Law, Professor,
Head of the Department
of Operational Investigation
(University of the State Fiscal Service
of Ukraine, Irpin, Ukraine)

The scientific article is devoted to the issues of the legalization of private detective activity. The author explores the peculiarities of the private detective services market in Ukraine. The subject of the article is the administrative and legal aspects of the legalization of the market for detective services in Ukraine in the current conditions. The analysis shows that many thousands of private detectives provide their services in Ukraine. Eight professional private detective communities exist in Ukraine.

The author pays special attention to the issues of lawmaking. Attempts to pass a law on private detective activity are analyzed in the article. Social prerequisites are investigated for the adoption of the law on private detective activity.

The goals are formulated by the legalization of private detective activity: strengthening the level of protection of human rights and freedoms; use of resources of subjects of private detective activity for effective counteraction to crimes. The legalization of private detective activity will enhance the authority of law enforcement agencies. The proceeds will increase into the state budget of Ukraine.

The place has the inefficiency of public administration in the area being investigated due to the violation of interests of both private detectives and their clients. The harm is caused by the administrative-legal relations that arise regarding the counteraction to crimes and offenses. Law enforcement agencies are forced to use their resources to counteract illegal detective activity. The main administrative and legal means for solving this problem are: rulemaking, as well as licensing of private detective activity, its certification, as well as the implementation of administrative and jurisdictional powers of law enforcement agencies in the sphere of control over the implementation of private detective (search) activity.

Key words: administrative-legal aspects, administrative-legal relations, private detective activity, detective services, public administration.

Проблеми легалізації ринку детективних послуг набувають сьогодні надзвичайно великого значення, адже ситуація, за якої приватні детективи протягом кількох десятиліть не мають змогу здійснювати свою діяльність відповідно до профільного закону, сприяє як зменшенню надходжень до державного бюджету України, так і підвищенню рівня правового нігілізму в суспільстві. Про масштабність ринку детективних послуг свідчить той факт, що станом на грудень 2019 року в Україні функціонує вісім професійних асоціацій приватних детективів у статусі громадських об'єднань (громадські організації «Всеукраїнська асоціація детективів», «Дніпропетровська спілка приватних детективів», «Асоціація приватних детективів України», «Федерація професійних детективів України», «Українська професійна асоціація «Альянс приватних детективів», «Міжнародна асоціація розслідувачів та експертів з кризових ситуацій», громадська спілка «Український детективний союз»). Крім того, активно здійснює свою діяльність приватне підприємство «Центр підготовки приватних детективів». Кількість же суб'єктів господарської діяльності, які здійснюють приватну детективну (розшукову) діяльність, за різними підрахунками, оцінюється від 5–7 тис. до 25–30 тис.

За запитом «детективні послуги Київ» в пошуковій системі Google можна отримати 177 тис. результатів, переважно реклами діяльності приватних детективів, які працюють як індивідуально, так і в складі приватних підприємств. Однак, на жаль, до цього часу приватна детективна (розшукова) діяльність не здобула свого легального статусу. Указане зумовлює актуальність дослідження проблеми адміністративно-правових аспектів легалізації ринку приватних детективних послуг.

Питання законодавчого врегулювання ринку приватних детективних (розшукових) послуг були предметом досліджень таких науковців, як К. Бугайчук, А. Волинська, В. Поливанюк, Т. Пономарьова, П. Попов, В. Черков та інші автори. Разом із тим основна увага дослідників присвячувалася властивостям інституту приватних детективів за кордоном, правовій доктрині надання детективних послуг, особливостям договору про надання детективних послуг і його істотним умовам, автономії приватних осіб, зокрема приватних детективів і журналістів-розслідувачів у праві збирати інформацію, запровадженню приватних детективних інститутів як соціальної необхідності. Водночас питання адміністративно-правових аспектів легалізації активних послуг висвітлені в наукових джерелах ще недостатньо.

Метою статті є визначення актуальних проблем легалізації ринку приватних детективних послуг і шляхи їх подолання адміністративно-правовими засобами в межах системи адміністративно-правових відносин.

Як неодноразово вказувалося в дослідженнях, присвячених проблематиці приватної детективної (розшукової) діяльності, надання можливості учасникам господарських відносин (приватним детективам і детективним агентствам (об'єднанням приватних детективів)) завдяки визнанню за ним офіційного статусу брати участь у правових відносинах у сфері реалізації правоохоронної функції держави не тільки сприяє розширенню можливостей самої держави щодо покращення стану організації діяльності із забезпечення законності та правопорядку в країні, а й контролю за здійсненням такої діяльності (за рахунок ліцензування такої діяльності, її правової регламентації). Це також сприяє оптимальному використанню державою власних ресурсів задля більш ефективного виконання цієї функції, вирішує питання задоволення потреби громадян і юридичних осіб у захисті їхніх прав і законних інтересів, адже, як відмічено в літературі, реалізація правоохоронної функції вимагає її своєчасного забезпечення достатніми матеріально-технічними, фінансовими та кадровими ресурсами [1, с. 851]. Отже, є всі підстави вести мову про те, що надання приватним детективам і їхнім об'єднанням офіційного статусу є нагальною потребою подальшого розвитку та підвищення ефективності реалізації державою її правоохоронної функції. При цьому варто відмітити, що самі приватні детективи й детективні агентства (об'єднання приватних детективів) повинні отримати повноцінний статус суб'єктів реалізації правоохоронної функції в державі, що передбачає наділення їх відповідними повноваженнями в цій сфері [2].

Численні спроби нормативно врегулювати приватну детективну діяльність робилися протягом двох десятиліть: так, 5 квітня 2000 року подано Проект Закону України «Про приватну детективну діяльність» № 5237 народним депутатом Ю. Кармазіним; 7 квітня 2004 року внесено до Верховної Ради України Проект Закону України «Про приватну детективну діяльність» № 5380 (автори – народні депутати В. Кафарський, О. Бандурка та В. Мойсик); 1 липня 2004 року зареєстровано Проект Закону України «Про приватну детективну діяльність» № 5380-1 (автори – народні депутати Ю. Кармазін, В. Онопенко та М. Оніщук); 25 лютого 2008 року внесено до Парламенту Проект Закону України «Про приватну детективну діяльність» № 2120 (автор – народний депутат В. Мойсик); 13 грудня 2012 року зареєстровано Проект Закону України «Про

приватну детективну (розшукову) діяльність» № 1093 (автори – народні депутати В. Швець, В. Малишев). Жоден із цих законопроектів не отримав підтримки Верховної Ради України [3, с. 14–15].

13 квітня 2017 року Верховною Радою України ухвалено Законопроект «Про приватну детективну (розшукову) діяльність», однак він так і не набув статусу закону: Президент України скористався своїм правом вето, яке Парламент не зміг подолати, і Законопроект було знято з розгляду. Зауваження, які було висунуто Головою держави [4], стосувалися того, що, з огляду на визначені Законопроектом мету здійснення приватної детективної (розшукової) діяльності – пошук, збирання та фіксація інформації, розшук предметів, майна, людей і тварин, установлення фактів і з'ясування різних обставин, а також характер послуг, що можуть надаватися суб'єктами приватної детективної (розшукової) діяльності, і наданих таким суб'єктам прав, згадані вище повноваження відповідають напрямам діяльності центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства й держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, та Національної поліції України. Крім того, Президент України висунув зауваження стосовно того, що суб'єктам приватної детективної (розшукової) діяльності дозволяється збирання, фіксування та дослідження відомостей, необхідних для розгляду справ, зокрема, у кримінальному судочинстві, а також пошук і збирання даних, які можуть бути приводом або підставою для звернення замовника приватних детективних послуг до правоохоронних органів або суду з метою захисту його законних прав та інтересів (пункти 1, 7 частини 3 статті 12). За відсутності чіткої конкретизації відомостей чи даних, які дозволяється збирати, фіксувати й досліджувати суб'єктам приватної детективної (розшукової) діяльності, на думку Президента України, фактично допускається можливість збирання такими суб'єктами доказів для розгляду справ у кримінальному судочинстві. Викликали заперечення Глави держави також надання суб'єктам приватної детективної (розшукової) діяльності права здійснювати зовнішнє спостереження на відкритій місцевості, у громадських місцях і на транспорті, надання послуг, пов'язаних із забезпеченням захисту інформації з обмеженим доступом (комерційної, промислової, професійної таємниці) замовника приватних детективних (розшукових) послуг, деякі інші положення Законопроекту, зокрема щодо їх узгодження з нормами законів України «Про інформацію» [5] і «Про доступ до публічної інформації» [6], за якими до інформації з обмеженим доступом належить конфіденційна, таємна та службова інформація.

У Верховній Раді України IX скликання зареєстровано одразу два законопроекти в досліджуваній сфері: Проект Закону України про приватну детективну (розшукову) від 2 вересня 2019 року діяльність № 1228 і Проект Закону України про детективні послуги від 20 вересня 2019 року № 1228-1. Кожен із них має свої переваги й недоліки, але в будь-якому разі одне можна стверджувати з усією категоричністю: подальше зволікання з прийняттям закону, який урегулював би діяльність приватних детективів, погіршує й так досить складну ситуацію у сфері функціонування ринку детективних послуг.

Особливістю адміністративно-правових відносин є охоплення ними надзвичайно широкого кола зв'язків, що виникають у державі й суспільстві. Такі зв'язки складаються між державою в особі її органів і їх посадових осіб та іншими суб'єктами суспільних відносин, у тому числі суб'єктами господарської діяльності. Відмінності між адміністративним правом і приватними галузями права (цивільним,

господарським тощо) полягають у тому, що об'єктом адміністративно-правових відносин завжди є загальне благо, публічний інтерес, у задоволенні якого зацікавлені не лише замовник і виконавець певної послуги, а й держава, її органи (зокрема правоохоронні), громадянське суспільство, окремі групи громадян. Як справедливо зазначається в наукових джерелах, збільшення впливу людиноцентристських тенденцій у розвитку адміністративного права зумовлює поступову втрату провідної ролі адміністративно-правового регулювання як більш жорсткої правової конструкції, якій не притаманна полісуб'єктність і врахування індивідуальних відмінностей. Натомість протягом останніх років спостерігається підвищення ролі категорії «адміністративно-правове забезпечення», особливістю якої є зміщення акценту в системі прийняття рішень з волі держави на інтенції людини та громадянського суспільства. Інакше кажучи, спрямованість адміністративно-правового регулювання передбачає формування мети такого регулювання органами держави за провідної ролі імперативного методу. Натомість адміністративно-правове забезпечення передбачає формування мети прийняття тієї чи іншої правової норми насамперед за системою публічного адміністрування, така мета формується суб'єктами громадянського суспільства, суб'єктами господарювання, для розвитку яких є необхідними ті чи інші зміни в структурі та змісті суспільних відносин. Завданням держави за таких умов є зміна або створення за допомогою правових засобів умов, за яких мета таких суб'єктів може найбільш ефективно досягатися [7, с. 145]. Не є винятком, на нашу думку, і сфера надання приватних детективних послуг: завдання публічного управління полягає тут у створенні належних умов для приватної детективної (розшукової) діяльності з тим, щоб вона давала змогу досягти чотирьох основних цілей: а) посилити рівень захисту прав і свобод людини та громадянина; б) сприяти використанню ресурсу суб'єктів приватної детективної (розшукової) діяльності для ефективного протидії злочинам і правопорушенням; в) підвищувати авторитет правоохоронних органів і довіру до них у суспільстві; г) сприяти детінізації ринку детективних (розшукових) послуг, що буде мати своїми наслідками збільшення надходжень до державного бюджету України.

Аналіз актуальних проблем легалізації ринку приватних детективних послуг дає змогу переконатися, що відсутність правового регулювання діяльності приватних детективів має своїми наслідками численні прогалини правового регулювання, заповнення яких відбувається як частково правовими (шляхом використання методу аналогії права або аналогії закону з урахуванням наявності спільних рис між детективними та інформаційними послугами), так і позаправовими (шляхом тінізації ринку детективних послуг) методами. В аспекті адміністративно-правового регулювання вказане зумовлює неефективність публічного управління в досліджуваній сфері внаслідок порушення інтересів як самих приватних детективів, так і їхніх клієнтів. Крім того, шкода спричинюється адміністративно-правовим відносинам, які виникають із приводу протидії злочинам і правопорушенням: замість того щоб використовувати ресурс суб'єктів приватної детективної діяльності для підвищення ефективності функціонування правоохоронних органів, останні вимушені використовувати свої ресурси для протидії вимушено нелегальній детективній діяльності. Основними адміністративно-правовими засобами, які мають використовуватися для вирішення вказаної проблеми, мають стати, на нашу думку, нормотворчі засоби, ліцензування приватної детективної діяльності, її сертифікація, а також заходи, що пов'язані з реалізацією адміністративно-юрисдикційних повноважень правоохоронних органів у сфері контролю за здійсненням приватної детективної (розшукової) діяльності.

Список використаних джерел:

1. Соколенко О.Л. Поняття та ознаки правоохоронної функції держави як основи правоохоронної діяльності. *Форум права*. 2012. № 4. С. 847–852.
2. Голубов А.Є. Приватні детективи та детективні агентства як суб'єкти реалізації правоохоронної функції в держави. *Справедливість, закон і суспільство у сучасній державі* : матеріали науково-практичної інтернет-конференції (м. Київ, 4 жовтня 2018 року). URL: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1900%3A260918-20&catid=227%3A6-102018&Itemid=280&lang=ru (дата звернення: 11.10.2019).
3. Мулявка Д.Г., Шопіна І.М., Бедренко М.А. Принципи приватної детективної (розшукової) діяльності : монографія. Київ : Людмила, 2019. 88 с.
4. Пропозиції Президента України до Закону України «Про приватну детективну (розшукову) діяльність». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57580 (дата звернення: 11.10.2019).
5. Про інформацію : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.
6. Про доступ до публічної інформації : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314.
7. Шопіна І.М. Феномен адміністративно-правового забезпечення в адміністративному праві України. *Наука і правоохорона*. 2018. № 4 (42). С. 141–145.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-10.16>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДУАЛЬНОЇ ФОРМИ ЗДОБУТТЯ ОСВІТИ

Солопенко Валентина Василівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії права
(Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана,
м. Київ, Україна)

Статтю присвячено дослідженню нормативно-правового забезпечення дуальної форми здобуття освіти. З'ясовано форми здобуття освіти згідно з чинним законодавством і проаналізовано наявність визначення форм здобуття освіти в попередніх законодавчих актах, а також способи організації навчання, у результаті яких здобувачі отримують освіту. Досліджено сутність дуальної форми здобуття освіти, що поєднує навчання осіб у закладах освіти чи в інших суб'єктів освітньої діяльності з навчанням на робочих місцях на підприємствах, в установах та організаціях для набуття необхідної кваліфікації. Визначено, що співпраця підприємств з навчальними закладами, навчання студентів під час трудової діяльності, урахування конкретних запитів і вимог підприємств до професійної освіти здобувача є перевагами такої форми здобуття освіти. Досліджено виникнення дуальної освіти як способу здобуття освіти на початковому етапі її впровадження, особливості реалізації впровадження дуальної форми здобуття освіти та здійснено характеристику правового регулювання дуальної форми здобуття освіти. Охарактеризовано основні нормативно-правові акти, які визначають особливості впровадження дуальної форми здобуття освіти в Україні. Серед них – Закон України «Про освіту», Середньостроковий план пріоритетних дій уряду на період 2017–2020 рр., Наказ Міністерства освіти і науки України «Про впровадження елементів дуальної системи навчання у професійну підготовку кваліфікованих робітників» і Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти». Згадані нормативно-правові акти розкривають сутність дуальної освіти, особливості її впровадження, етапи реалізації Концепції з підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти й фінансування такого впровадження.

Ключові слова: освіта, правове регулювання, форми здобуття освіти, дуальна освіта.

REGULATORY PROVISION OF DUAL FORM TO OBTAIN EDUCATION

Solopenko Valentyna Vasylivna,
Candidate of Law Sciences,
Associate Professor of the Department
of Theory and History of Law
(Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman,
Kyiv, Ukraine)

The article is devoted to the research of the legal support of the dual form of education. Forms of education are determined according to the current legislation and the presence of definition of forms of education in previous legislative acts is analyzed, as well as ways

of organizing training, as a result of which the applicants receive education. The essence of the dual form of education, which combines the training of persons in educational establishments or other subjects of educational activity with on-the-job training at enterprises, institutions and organizations to obtain the necessary qualifications, has been investigated. It is determined that cooperation of enterprises with educational establishments, training of students during work, consideration of specific requests and requirements of enterprises for the professional education of the applicant are the advantages of this form of education. The emergence of dual education as a way of obtaining education at the initial stage of its introduction is investigated. The peculiarities of implementation of the dual form of education are investigated and the characteristics of legal regulation of the dual form of education are made. The basic normative legal acts that define the peculiarities of introducing a dual form of education in Ukraine are characterized. Among them: the Law of Ukraine "On Education", the Mid-term Plan of Priority Actions of the Government for the period 2017–2020, the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine "On the introduction of elements of the dual system of training in the vocational training of skilled workers" and the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Concept of training specialists in the dual form of education". The mentioned normative legal acts reveal the essence of dual education, peculiarities of its implementation, stages of implementation of the Concept for training specialists in the dual form of education and financing of such implementation.

Key words: education, legal regulation, forms of education, dual education.

Конституцією України визначено, що кожен має право на освіту. Держава сприяє розвитку та доступності до освіти, забезпечуючи безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах і надаючи державні стипендії та пільги учням і студентам [1].

Форма здобуття освіти – це спосіб організації навчання, у результаті якого здобувачі отримують освіту.

Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 визначає такі форми здобуття освіти: інституційну (очну (денну, вечірню), заочну, дистанційну, мережеву); індивідуальну (екстернатну, сімейну (домашню), педагогічний патронаж, на робочому місці (на виробництві); дуальну. Крім того, Законом визначено, що особа має право здобувати освіту в різних формах або поєднуючи їх [2].

Якщо порівнювати чинний Закон України «Про освіту» з попереднім, то варто зазначити, що Закон України «Про освіту» від 23.05.1991 взагалі не визначав форм здобуття освіти. Проте в статті 42 цього Закону, де мова йде про вищу освіту, визначено, що підготовка фахівців у вищих навчальних закладах може проводитися з відривом (очна), без відриву від виробництва (вечірня, заочна, дистанційна), шляхом поєднання цих форм, а з окремих спеціальностей – екстерном [3]. Тобто частково про форми здобуття освіти вже йшлося, але новий Закон закріпив їх у положеннях, ураховуючи реалізацію конституційного права людини на освіту.

Дуальна форма здобуття освіти – це спосіб здобуття освіти, що передбачає поєднання навчання осіб у закладах освіти (в інших суб'єктів освітньої діяльності) з навчанням на робочих місцях на підприємствах, в установах та організаціях для набуття певної кваліфікації, як правило, на основі договору [2].

Уперше така форма освіти впроваджена в Німеччині. Потім цю систему перейняли Канада, Австрія, Швейцарія та інші країни. Дуальна освіта активно практикується в багатьох країнах Європи, де в цій системі навчається 50% осіб, що здобувають освіту. Дуальна освіта дала новий імпульс розвитку таким країнам Східної Азії, як Південна Корея й Китай, де вона охоплює 33% осіб, що навчаються [4]

Перевагами цієї системи є співпраця підприємств із навчальними закладами, навчання студентів під час трудової діяльності, урахування конкретних запитів і вимог підприємств до професійної освіти здобувача.

У Німеччині в цьому процесі задіяні понад 640 тисяч німецьких підприємств, щорічно вони укладають близько півмільйона угод про надання професійної освіти та інвестують у цю галузь близько 28 мільярдів євро [5].

Для України цей термін є істотно новим, оскільки така форма здобуття освіти лише впроваджується в Україні. Упродовж 2015–2017 років здійснювався експеримент з організації навчально-виробничого процесу з елементами дуальної форми навчання на базі Вищого професійного училища № 33 м. Києва (професія «кухар»), Вищого професійного художнього училища м. Львова (професія «маляр»), Вищого професійного училища машинобудування м. Запоріжжя (професія «токарь») [6].

Відбувся перший випуск трьох експериментальних груп, який засвідчив позитивні результати впровадження елементів дуальної форми навчання: високий рівень працевлаштування – до 97%, підвищення якості професійної підготовки на 12–17%, додаткові фінансові надходження – до 50 тисяч гривень у кожному професійно-технічному навчальному закладі, зменшення витрат на комунальні послуги та витратні матеріали, більш стійка та взаємовигідна співпраця з роботодавцями [6].

Упровадження дуальної форми освіти здійснюється на підставі Закону України «Про освіту» від 05.09.2017, Середньострокового плану пріоритетних дій уряду на період 2017–2020 рр., Наказу Міністерства освіти і науки України «Про впровадження елементів дуальної системи навчання у професійну підготовку кваліфікованих робітників» від 23.06.2017 № 916 і Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти» від 19.09.2018 № 660-р. Розглянемо кожен із них.

Статтею 9 Закону України «Про освіту» від 05.09.2017 серед форм здобуття освіти визначено дуальну форму та подано визначення цьому терміна, яке згадується вище. Статтею 59 цього самого Закону визначено, що підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників може здійснюватися в різних формах, у тому числі й дуальній формі. Крім того, цей Закон у статті 6 визначає засади державної політики у сфері освіти та принципи освітньої діяльності. Серед них можна виділити доступність для кожного громадянина всіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою, свобода у виборі видів, форм і темпу здобуття освіти, освітньої програми, закладу освіти, інших суб'єктів освітньої діяльності, інтеграція з ринком праці, різноманітність освіти [2]. Це ті засади, які забезпечують право кожної людини на освіту та свободу вибору в здобутті освіти.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 03.04.2017 № 275-р затверджено Середньостроковий план пріоритетних дій уряду до 2020 року та План пріоритетних дій Уряду на 2017 рік. У підрозділі 8 розділу III «Розвиток людського капіталу» Середньострокового плану пріоритетних дій уряду до 2020 року мова йде про модернізацію професійно-технічної освіти. Серед проблем, які потребують розв'язання в професійно-технічній освіті, визначено такі: дефіцит кваліфікованих кадрів у галузях матеріального виробництва; потребу постійного оновлення професійно-технічної освіти з урахуванням потреб підприємств, які замовляють кадри; неможливість реалізації державної політики через наявну систему професійно-технічної освіти; неможливість запровадження в навчально-виробничому процесі сучасної техніки й технологій через дефіцит бюджетних асигнувань на капітальний і поточний ремонт, оновлення матеріально-технічної бази професійно-технічних навчальних закладів; непривабливість професійно-технічної освіти в Україні. Метою цього Плану є створення спри-

ятливих умов для якісної підготовки конкурентоспроможних робітничих кадрів, які здатні задовольнити вимоги сучасного ринку праці регіону та забезпечити рівний доступ до професійно-технічної освіти [7].

Одним із напрямів модернізації професійно-технічної освіти є впровадження елементів дуальної форми професійного навчання в професійно-технічних навчальних закладах. Це дасть змогу поєднати навчання та професійну практику студента, забезпечить закріплення теоретичних знань на практиці й підвищить рівень професійності студента.

Наказом Міністерства освіти і науки України «Про впровадження елементів дуальної системи навчання у професійну підготовку кваліфікованих робітників» від 23.06.2017 № 916 затверджено перелік професійно-технічних навчальних закладів для впровадження впродовж 2017–2020 років елементів дуальної форми навчання з визначених робітничих професій і план упровадження елементів дуальної форми навчання в професійну підготовку кваліфікованих робітничих кадрів. Крім того, цим Наказом на департаменти освіти і науки обласних і Київської міської державних адміністрацій покладено обов'язки: забезпечити виконання завдань, визначених Планом упровадження елементів дуальної форми навчання у професійну підготовку кваліфікованих робітничих кадрів; створити необхідні умови для проведення професійно-практичної підготовки здобувачів в умовах виробництва з використанням елементів дуальної форми навчання спільно з об'єднаннями роботодавців, підприємствами, установами, організаціями-замовниками підготовки робітничих кадрів і професійно-технічними навчальними закладами; розглянути питання організації навчально-виробничого процесу з елементами дуальної форми навчання на засіданні регіональних рад професійно-технічної освіти упродовж 2017–2018 навчального року [8].

Концепція підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти визначає такі етапи її реалізації:

I етап – розроблення нормативно-правової бази для запровадження дуальної форми здобуття освіти у повному обсязі (2018 і 2019 роки);

II етап – розроблення типових моделей дуальної форми здобуття освіти у закладах освіти, реалізація пілотних проектів моделей дуальної форми здобуття освіти, проведення оцінювання ефективності (2019 і 2020 роки);

III етап – створення кластерів дуальної освіти на базі конкурентоспроможних закладів освіти й заінтересованих роботодавців – підприємств, установ, організацій, у тому числі тих, що належать до сфери управління органів державної влади (2020–2023 роки) [9].

Реалізація зазначених етапів повинна здійснюватися за рахунок коштів державного й місцевих бюджетів та інших джерел, не заборонених законодавством, обсяг яких визначається щороку з урахуванням можливостей державного й місцевих бюджетів, розміру міжнародної технічної допомоги.

Заклади вищої освіти також узяли в розроблення дуальну форму здобуття вищої освіти. Прикладом є запровадження з 2019 року в Державному вищому навчальному закладі «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» за спеціальністю «фінанси, банківська справа та страхування» дуальної форми навчання. Студенти мають можливість подати заявку для участі в конкурсному відборі на навчання за дуальною формою. Аудиторська компанія за допомогою співбесіди визначає групу студентів, які будуть запрошені на навчання. Студенти мають можливість навчатися в університеті за індивідуальним навчальним планом, а саме 30% часу студент відвідує теоретичні заняття, а 70% – працює в аудиторській компанії та застосовує теорію на практиці. Аудиторська компанія укладає трудову угоду зі студен-

том, яка передбачає виплату заробітної платні та відшкодування вартості навчання студента в університеті. Студент повинен виконувати вимоги навчальної програми й робочі завдання аудиторської компанії. Оцінювання теоретичної і практичної підготовки здійснює університет спільно з аудиторською компанією.

У використанні дуальної форми здобуття освіти вбачаємо лише позитивні тенденції. По-перше, це підвищення привабливості підготовки кваліфікованих спеціалістів. По-друге, це забезпечення зростання мобільності й конкурентоспроможності випускників закладу на ринку праці. По-третє, це можливість для студентів і викладачів долучитися до найсучасніших технологій. По-четверте, це підвищення якості професійної та практичної підготовки.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 року № 30. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254к/96-вр> (дата звернення 10.11.2019).
2. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2145-19> (дата звернення 10.11.2019).
3. Про освіту : Закон України від 23.05.1991 № 1060-XII (утратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12> (дата звернення 10.11.2019).
4. Дрозач М.І. Розвиток професійного навчання кадрів на виробництві в контексті зарубіжного досвіду. *Наука та інновації*. 2008. Т. 4. № 3. С. 88–94.
5. Бойчевська І.Б. Роль системи дуальної освіти у професійній підготовці молоді у Німеччині. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2009. С. 68–74.
6. Дуальна освіта. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/profesijno-tehnichna-osvita/dualna-osvita> (дата звернення 10.11.2019).
7. Про затвердження середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року та плану пріоритетних дій Уряду на 2017 рік : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.04.2017 № 275-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/275-2017-р> (дата звернення 10.11.2019).
8. Про впровадження елементів дуальної системи навчання у професійну підготовку кваліфікованих робітників : Наказ Міністерства освіти і науки України від 23.06.2017 № 916. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0916729-17> (дата звернення 10.11.2019).
9. Про схвалення Концепції підготовки фахівців за дуальною формою здобуття освіти : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 19.09.2018 № 660-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/660-2018-р> (дата звернення 10.11.2019).

УДК 341.2

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-10.17>

УРЕГУЛЮВАННЯ ПИТАННЯ ПРОХОДУ КОРАБЛІВ ВІЙСЬКОВО-МОРСЬКИХ СИЛ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ КЕРЧЕНСЬКУ ПРОТОКУ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Топольницький Віталій Володимирович,
кандидат юридичних наук,
підполковник юстиції,
провідний науковий співробітник
науково-дослідного відділу проблем
військового законодавства
(Центр воєнно-стратегічних досліджень
Національного університету оборони
України імені Івана Черняховського,
м. Київ, Україна)

У статті проведено аналіз правового регулювання здійснення проходу кораблів Військово-Морських Сил Збройних Сил України через акваторію Азовського моря та Керченської протоки. Розглянуто національні правові акти, а також міждержавні договори й угоди з Російською Федерацією, що регламентують свободу судноплавства кораблів Військово-Морських Сил Збройних Сил України у внутрішніх водах Азовського моря. Установлено, що з набуття незалежності Україною вжито послідовних заходів з метою врегулювати питання українсько-російського державного кордону, а зазначена діяльність у цій сфері організована українською державою відповідно до принципів міжнародного права щодо поваги до суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності державних кордонів.

З'ясовано, що угоди між Україною і Російською Федерацією, укладені з початку незалежності України, мали врегулювати низку питань з визначення кордонів держави та правового режиму використання Азовського моря й Керченської протоки, але не зробили цього й виявилися недосконалими та занадто слабкими для України.

Правова неврегульованість на міждержавному рівні між Україною і Російською Федерацією питань розмежування їхніх внутрішніх вод, а також тимчасова окупація Російською Федерацією Автономної Республіки Крим і м. Севастополя призвели до обмеження Росією судноплавства українських військових кораблів під час збройного конфлікту, що створило загрозу національній безпеці України, пов'язану із захистом національних інтересів України в морському регіоні.

Унаслідок аналізу змісту норм законодавства запропоновано механізм урегулювання питання стосовно зняття обмежень проходження українським військовим кораблям акваторій Азовського моря та Керченської протоки в умовах збройного конфлікту.

Ключові слова: внутрішні води, збройний конфлікт, національна безпека України, розмежування українсько-російського державного кордону, свобода судноплавства, військовий корабель.

SETTLEMENT OF THE ISSUE OF PASSAGE OF SHIPS OF THE NAVAL FORCES OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE THROUGH THE KERCH STRAIT DURING THE ARMED CONFLICT

Topolnitskyi Vitalii Volodymyrovych,
Candidate of Law Sciences, Lieutenant
Colonel of Justice,
Senior Research Scientist of Military
Legislation Problems Research
Department
(Center for Military and Strategic Studies
of the National Defence University
of Ukraine named
after Ivan Cherniakhovskyi,
Kyiv, Ukraine)

The article analyzes the legal regulation of the passage of ships of the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine through the waters of the Sea of Azov and the Kerch Strait. The national legal acts, as well as interstate treaties and agreements with the Russian Federation, regulating the freedom of navigation of ships of the Naval Forces of the Armed Forces of Ukraine in the internal waters of the Sea of Azov, are considered. It has been established that since Ukraine has gained independence, consistent measures have been taken to resolve the issue of the Russian-Ukrainian state border and it has been established that this activity has been organized by the Ukrainian state in accordance with the principles of international law regarding respect for the sovereignty, territorial integrity and inviolability of state borders.

It is found out, that agreements are between Ukraine and Russian Federation, that were celled from the beginning of independence of Ukraine must settle the row of questions from determination of borders of the state and legal mode of the use of sea of Azov and Kerch channel, but were confined it and appeared imperfect and too weak for Ukraine.

Legal misregulating at the interstate level between Ukraine and the Russian Federation on the delimitation of their internal waters, as well as the temporary occupation by the Russian Federation of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, have led to the restriction by Russia of the navigation of Ukrainian warships during the armed conflict, which posed a threat to the national security of Ukraine associated with the protection of the national interests of Ukraine in the marine region.

As a result of analysis of maintenance of norms of legislation the mechanism of settlement of question is offered in relation to lifting restrictions of passing to the Ukrainian war-ships of aquatoriums of sea of Azov and Kerch channel in the conditions of the armed conflict.

Key words: internal waters, armed conflict, national security of Ukraine, delimitation of the Russian-Ukrainian state border, freedom of navigation, warship.

Намагання Російської Федерації відновити власні економічні, соціокультурні й воєнно-політичні потенціали, щоб закріпити домінуюче становище в геополітичному центрі сил провідних держав світу, призвело до загострення її відносин із колишніми радянськими республіками. Утрачаючи форми імперіалістичної держави, Росія здійснює загарбницьку політику, диктуючи на пострадянському просторі умови стосовно належності до її територій таких колишніх республік, як Молдова (Придністровська Молдавська Республіка), Грузія (Абхазія й Південна Осетія) та Україна. Тимчасова окупація Російською Федерацією Автономної Республіки Крим і м. Севас-

тополя, а також територій Донецької та Луганської областей є яскравим прикладом утілення її жорсткої політики, спрямованої на відторгнення частин територій України, що створює небезпеку державній незалежності України.

Разом із тим після проголошення незалежності України поступово почав слабшати дієвий контроль з боку державних інституцій із виконання заходів щодо забезпечення обороноздатності й національної безпеки у сфері безпеки державного кордону, які визначені Основним Законом України [1]. Унаслідок умовного характеру територіального розмежування колишніх радянських республік державний кордон України опинився фактично відкритий для переміщення незаконних військових формувань, техніки, зброї, вибухових речовин і наркотичних засобів, а також безконтрольного пересування незаконних мігрантів, контрабанди товарів і вантажів. Натепер у юридичній площині розмежування українсько-російського державного кордону в акваторіях Азовського моря та Керченської протоки має доволі умовний характер, а укладений 24 грудня 2003 року Договір між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря й Керченської протоки передбачає, що Азовське море й Керченська протока є водночас внутрішніми водами двох держав [2]. Разом із тим, відповідно до норм міжнародного права, внутрішні води будь-якої держави можуть належати лише одній державі, що породжує певні правові наслідки для обох держав [3].

Користуючись відсутністю угод з розмежування лінії українсько-російського кордону в Чорноморсько-Азовському регіоні, Російська Федерація штучно створила для України складну проблему, що полягає в обмеженні права здійснювати прохід кораблів Військово-Морських Сил Збройних Сил України із портів Чорного моря через Керченську протоку до визначених місць їх базування в Азовському морі в період збройного конфлікту. Підтвердженням обмеження такого права стали незаконні дії Російської Федерації, що відбулися 25 листопада 2018 року, унаслідок яких було захоплено в полон українські військові екіпажі та арештовано їхні судна за нібито незаконний перетин державного кордону Російської Федерації, у зв'язку з чим в окремих областях України було введено воєнний стан терміном на 30 днів [4].

Окреслена проблематика в умовах сьогодення є особливо гострою з погляду захисту національних інтересів України [5] і практично не вирішуваною через відсутність прийняттого для України механізму проходження її військових кораблів внутрішніми водами Керченської протоки (Керч – Єнікальський канал), які Росія вважає своєю територією, що не дає можливості державним інституціям повною мірою протистояти наявним загрозам, а також забезпечити гарантії свободи міжнародного судноплавства в акваторіях Чорного, Азовського морів і в Керченській протоці. Разом із тим зазначені агресивні та протиправні дії Російської Федерації, які варто класифікувати як акт збройної агресії, привертають увагу всієї світової спільноти, оскільки порушують норми міжнародного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій українських учених свідчить, що проблематика визначення україно-російського кордону та правових режимів Чорного й Азовського морів до україно-російського конфлікту відображалася в низці праць, зокрема О.В. Богдан, О.А. Валевської, В.П. Горбуліна, О.В. Деркач, І.В. Дмитриченко, В.І. Дмитрука, П.П. Лисака, Б.М. Олексієнка, Ю.О. Царьова, А.Л. Чернявського, О.М. Шемякіна, О.А. Щипцова та ін., що стосувалися насамперед питань захисту навколишнього середовища й координації співпраці двох держав між собою. Після тимчасової окупації Росією Автономної Республіки Крим і м. Севастополя питання визначення правового статусу акваторій Азовського моря та Керченської протоки та їх розмежування порушено науковцями: Б.В. Бабіним, А.В. Любичем, О.В. Зодо-

рожнім, Т.Р. Коротким, Е.А. Плешком, З.В. Тропіним, Н.В. Хендель та ін., але без подальшого впровадження в нормотворчі процеси чи у правозастосовну практику. Водночас сучасні праці вітчизняних учених торкаються питання обмеження свободи судноплавства українських та іноземних суден в Азовському морі й Керченській протоці в умовах збройного конфлікту досить поверхнево. Не зменшуючи значення досліджень вищезазначених науковців, варто також констатувати на необхідності комплексного наукового дослідження питань забезпечення гарантії свободи судноплавства українських військових кораблів в акваторії Азовського моря й у Керченській протоці з урахуванням ведення агресивних і протиправних воєнних дій Російської Федерації щодо України.

Мета статті – знайти механізм урегулювання питання стосовно зняття обмежень проходження українським військовим кораблям акваторій Азовського моря та Керченської протоки в умовах збройного конфлікту.

Дослідження зазначеної проблематики насамперед варто розпочати з аналізу нормативно-правової бази, що врегульовує статус акваторій Азовського моря та Керченської протоки. З набуттям державної незалежності зусилля України були спрямовані на розмежування державного кордону із суміжними державами на підставі принципів міжнародного права щодо поваги до суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності державних кордонів. Найбільш тривалими та складними видалися спроби нормативно-правового врегулювання розмежування українсько-російського державного кордону на суходолі та в акваторіях Азовського моря й Керченської протоки [6, с. 197].

Окреслена проблема виявилася найбільш складною з огляду на протяжність кордону між двома державами й характер прийняття ними рішень стосовно врегулювання територіального розмежування. Відсутність бажання російської сторони, починаючи з 1992 року, визнати межі наявного кордону в акваторії Азовського моря й заявити про те, що обидві країни не мають одна до одної жодних територіальних претензій стало початком загострення довготривалої проблеми. Після п'ятирічних переговорів сторін справа зрушила з місця лише 31 травня 1997 року під час візиту Президента Російської Федерації до Києва [7, с. 147], де відбулося підписання Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією, який ратифіковано Законом України від 14 січня 1998 року № 13/98-ВР [8].

У свою чергу, вищезазначений Договір про дружбу та співробітництво, який денонсований Верховною Радою України та припинив дію 1 квітня 2019 року [8], був лише рамковим політичним документом, який установлював загальний напрям відносин між Україною та Росією і на який посилається низка угод, а саме: Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28 січня 2003 року, що ратифіковано Законом України від 20 квітня 2004 року № 1681-IV [9]; Договір між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки від 24 грудня 2003 року, який ратифіковано Законом України від 20 квітня 2004 року № 1682-IV [2] та Угода між Україною і Російською Федерацією про демаркацію українсько-російського державного кордону від 17 травня 2010 року, що ратифікована Законом України від 8 липня 2010 року № 2466-VI [10].

Разом із тим зазначені угоди мали врегулювати низку питань із визначення кордонів держави та правового режиму використання Азовського моря й Керченської протоки, але не зробили цього та виявилися недосконалими й занадто слабкими для України з огляду на таке.

Договірні-правове оформлення державного кордону є одним із пріоритетних завдань зовнішньої політики України, виконання якого забезпечує суверенність і пра-

восуб'єктність України на міжнародній арені, гарантує її недоторканність і територіальну цілісність. Юридично оформлений державний кордон є однією з основних передумов стабільності в політичних, економічних і військово-оборонних відносинах сусідніх держав [11].

Проблеми демаркації сухопутної частини українсько-російського кордону та розбіжності в двосторонніх відносинах у питанні делімітації Азовського моря та Керченської протоки, на відміну від кордонів з іншими колишніми союзними республіками, десятиліттями залишалися «замороженими». Ситуація невизначеності морського кордону була вигідна Російській Федерації з геополітичних міркувань [12, с. 116], а також залишається вигідною й до сьогодні виходячи з аналізу зазначених двосторонніх договорів.

Так, необхідність урегулювання розмежування українсько-російського державного кордону назривала вже давно й через відсутність прописаних чітких договірних норм Україна залишилася без можливості їх реалізації, незважаючи на укладений Договір про дружбу та співробітництво від 31 травня 1997 року [8]. Не зрушило з місця також вирішення проблеми з розмежування українсько-російського державного кордону, укладення 28 січня 2003 року Договору між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон, що ґрунтувався на положеннях Договору від 31 травня 1997 року [9].

Договором від 28 січня 2003 року визначалося, що українсько-російський державний кордон проходить, як зазначено в Описі проходження державного кордону між Україною та Російською Федерацією й зображено суцільною лінією червоного кольору на картах державного кордону між Україною та Російською Федерацією [9]. І хоча в статті 2 вищевказаного Договору указано, що й Опис, і карти державного кордону, які додаються, становлять його невід'ємну частину, ні Опису, ані карт до нього не було додано, як зазначає В.І. Дмитрук [6, с. 201]. Відсутність жодної інформації стосовно існування Опису й карт, що є невід'ємною частиною Договору від 28 січня 2003 року [9], а також наукових досліджень щодо правомірності й повноти його змісту, свідчить про слабку позицію на той час української сторони під час урегулювання зазначеного питання правовими засобами.

Крім того, статтею 5 вищезазначеного Договору передбачено, що врегулювання питань стосовно суміжних морських просторів мають здійснюватися Сторонами за угодою відповідно до норм міжнародного права, а Азовське море та Керченська протока є внутрішніми водами України й Російської Федерації [9]. Отже, закладені в зміст Договору норми щодо укладання в подальшому Сторонами додаткових Угод для врегулювання суміжних морських просторів і відсутність чіткої лінії кордону в морській акваторії дали змогу Російській Федерації в майбутньому домінувати в Азовському морі та вчиняти пряму військовою агресію проти України, позбавляючи доступу її кораблів до Азовського моря, що натепер фактично й реалізовано.

Перші спроби здійснення протиправних дій та агресії Російської Федерації, у зв'язку з існуванням правових прогалів у розмежуванні українсько-російського кордону, почали відбуватися 29 вересня 2003 року шляхом упровадження плану з розв'язання конфлікту з Україною через адміністрацію Краснодарського краю, яка намагалася протягнути пісочну дамбу від Таманського півострова (Російська Федерація) до острова Коса Тузла (Україна) в односторонньому порядку без відповідної на те згоди України.

Протиправні дії Російської Федерації, що здійснювалися на той час стосовно України в акваторії Керченської протоки, стали початком загострення відносин двох держав і ввійшли в історію як події, що призвели до початку міжнародного конфлікту. На момент розгортання подій навколо острова Коса Тузла через загрозу ймовірного

застосування сили між президентами України та Російської Федерації відбулися переговори, унаслідок чого 24 грудня 2003 року було укладено Договір між Україною й Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря та Керченської протоки, на огляді якого необхідно коротко зупинитися [2].

Варто зазначити, що вищезазначеним Договором узагалі було знівельовано спроби останніх десяти років розмежувати українсько-російський кордон по водному простору й фактично учинено протилежне, а саме в його преамбулі закріплено необхідність збереження Азово-Керченської акваторії як цілісного господарського та природничого комплексу, що використовується в інтересах України й Росії [2]. Отже, Україна була вимушена укласти Договір від 24 грудня 2003 року під тиском Російської Федерації, про що свідчить конфлікт, який відбувався навколо острова Коса Тузла та який не часто згадують у теперішній час [13, с. 180-184].

Реальною метою Російської Федерації на переговорах з Україною щодо розмежування Азовського моря та Керченської протоки були дії, спрямовані на «заморожування» ситуації, імітацію ведення переговорів, щоб вони не призвели до досягнення результату – розмежування вод Азовського моря та Керченської протоки [14, с. 45].

Ураховуючи обставини укладення вищезазначеного Договору від 24 грудня 2003 року, варто проаналізувати окремі його положення, що мають певні неузгодженості між собою, зокрема Азовське море й Керченська протока історично визнані Сторонами внутрішніми водами України та Російської Федерації, а розмежування двох країн – лінією державного кордону в Азовському морі, урегулювання питань, що стосуються акваторії Керченської протоки, має здійснюватися додатковими угодами між Сторонами [2].

Отже, положення абзаців 1 і 2 статті 1 Договору від 24 грудня 2003 року є неузгодженими та діаметрально протилежними між собою, оскільки угода про лінію розмежування кордону між двома державами натепер так і не укладена, як визначено в абзаці 2 статті 1 Договору. У зв'язку з цим статус внутрішніх вод Азовського моря та Керченської протоки як одночасно внутрішніх вод двох держав необхідно вважати тимчасовим станом, оскільки абзац 2 статті 1 Договору прямо вказує на делімітацію Азовського моря [2]. Про необхідність надання статусу Азовського моря та Керченської протоки тимчасового як історично внутрішніх вод України й Російської Федерації, згідно з положенням абзацу 1 статті 1 Договору від 24 грудня 2003 року, без їх відповідної диференціації на внутрішні води України та внутрішні води Російської Федерації, що вказано в абзаці 1 і 2 статті 1 [2], указують також Т.Р. Короткий та Н.В. Хендель [14, с. 45].

Протилежна позиція із цього питання у 2018 році офіційно визначена Міністерством закордонних справ Російської Федерації, яка полягає в тому, що розмежування українсько-російського державного кордону в Азовському морі та Керченській протоці в Договорі між Російською Федерацією і Україною від 24 грудня 2003 року [2] не передбачено, оскільки ним підтверджується, що Азовське море й Керченська протока є історично внутрішніми водами Російської Федерації й України [15].

Водночас якщо навіть брати до уваги відсутність лінії розмежування внутрішніх вод Російської Федерації та України й відповідні обмеження Російської Федерації здійснювати прохід українських військових суден у її внутрішніх водах після подій 25 листопада 2018 року, то разом із тим приписами пункту 1 статті 2 вищевказаного Договору чітко зазначено, що військові кораблі під прапором України або Російської Федерації, що експлуатуються в некомерційних цілях, користуються в Азовському морі та Керченській протоці свободою судноплавства. Отже, невиконання норми Договору щодо свободи судноплавства й заборони проходу військових кораблів чер-

говий раз підтверджує свідоме ігнорування російською стороною базових принципів норм міжнародного права.

Варто також звернути увагу на те, що, відповідно до преамбули Договору від 24 грудня 2003 року, усі питання, які стосуються Азовського моря та Керченської протоки, повинні вирішуватися лише мирними засобами спільно або за згодою України й Росії. Тобто питання щодо свободи судноплавства в Азовському морі та Керченській протоці військовими кораблями підлягають спільному обговоренню й узгодженню дій. В іншому випадку вони не є «мирними засобами», вирішеними «спільно» або за «згодою» [2]. У цьому контексті важливу роль усе ж таки відіграє Договір від 24 грудня 2003 року [2], який має пріоритет над законами й підзаконними актами Російської Федерації (пункт 4 статті 15 Конституції Російської Федерації) [16].

Тобто нормативно-правові акти Російської Федерації щодо свободи судноплавства військових кораблів в Азовському морі та Керченській протоці повинні відповідати укладеному двосторонньому Договору. Позиції щодо недотримання Російською Федерацією принципу пріоритетності міжнародних договорів над законами й підзаконними актами в частині контролю з боку Російської Федерації проходу торгових суден в Азовському морі та Керченській протоці також дотримуються Т.Р. Короткий та Н.В. Хендель [14, с. 51].

Водночас вирішення ситуації правовим шляхом, що полягає в денонсації Договору від 24 грудня 2003 року, не призведе до покращення ситуації [2], оскільки він є базовим документом, в якому вказується необхідність забезпечення свободи судноплавства, а тимчасова окупація Автономної Республіки Крим і м. Севастополя є продовженням політики Російської Федерації, що характеризується системним порушенням норм міжнародного права. Протиправні дії Російської Федерації певним чином пов'язані з браком чіткої правової регламентації режиму Азовського моря, що допущено в минулому.

У зв'язку з цим варто погодитися з А.В. Любичем, який зазначає, що реалізації права на прохід військовими суднами між пунктами базування Військово-Морських Сил Збройних Сил України через внутрішні води України в Керченській протоці може завадити напрям теорії монізму щодо пріоритетності внутрішньодержавного права над міжнародним, який домінує в Російській Федерації [17, с. 5].

Також позицію щодо наявності загроз національній безпеці держави у зв'язку з ускладненням можливості проходження військових кораблів Керченською протокою (Керч – Єнікальський канал) для посилення угруповання в Азовському морі в умовах збройного конфлікту висловлює командування Збройних Сил України, не покладаючи при цьому надії на правове врегулювання цього питання без наслідків застосування військової сили з боку Російської Федерації [18].

Отже, провівши правовий аналіз вищезазначених угод, які врегульовують питання свободи судноплавства військових кораблів в акваторіях Азовського моря та Керченській протоці (Керч – Єнікальський канал) під час здійснення агресії Російської Федерації проти України, ми дійшли таких висновків:

1) Азовське море й Керченська протока є водночас (тимчасово) внутрішніми водами України та Російської Федерації без диференціації їх на внутрішні води України та внутрішні води Російської Федерації, оскільки внутрішні води окремої держави належать лише їй, а надання статусу внутрішніх вод одночасно кільком державам не відповідає положенням норм міжнародного права;

2) незважаючи на кілька десятків раундів переговорів між Україною й Російською Федерацією, що проводилися як до, так і після укладення вищезазначених угод, натеper відсутні окремі угоди про проведення лінії розмежування кордонів між Україною і Росією в Азовському морі та Керченській протоці, а отже, відсутня лінія розмежування кордонів між державами в акваторіях Азовського моря та Керченській протоці;

3) не існує єдності в тлумаченні положень учинених угод, які ратифіковано Україною та Російською Федерацією, а тлумачення їх Російською Федерацією здійснюється односторонньо – лише з позиції сили;

4) угоди, укладені під тиском Російської Федерації, мають слабкі сторони для України, до яких варто зарахувати:

- правову невизначеність положень, які повинні врегульовувати режими морських просторів і континентального шельфу;

- брак чітких правових норм, які дозволяють притягувати сторони (Російську Федерацію) до відповідальності за їхні неправомірні дії;

5) правові норми, що закріплені в укладених угодах стосовно вирішення суперечностей у врегулюванні правового режиму внутрішніх вод мирним шляхом, позбавлені будь-якої практичної основи, оскільки у відносинах із Російською Федерацією складність спричиняє дотримання нею норм внутрішньодержавного, а не міжнародного права;

6) правова невизначеність внутрішніх вод і відсутність лінії державного кордону між Україною й Російською Федерацією в акваторіях Азовського моря та Керченської протоки внаслідок нав'язування Росією умов, що закріплені в укладених угодах, призвели до катастрофічних наслідків для України: обмеження судноплавства через Керченську протоку та заборону здійснювати прохід кораблів Військово-Морських Сил Збройних Сил України у своїх внутрішніх водах після тимчасової окупації Автономної Республіки Крим і завершення будівництва Російською Федерацією мосту через Керченську протоку.

Важливо також надати оцінку тому факту, що зміна статусу Автономної Республіки Крим і м. Севастополя в межах Договору между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов від 18 березня 2014 року [19] і федерального законодавства Російської Федерації про приєднання Криму [20] жодним чином не вплинула на те, що Азовське море та Керченська протока залишаються, хоча й тимчасово, внутрішніми водами обох держав.

Так, Російська Федерація хибно вважає, що визнання Криму як суб'єкта Федерації, згідно з вищевказаним Договором і Федеральним Законом, автоматично надає їй право не тільки на територію півострова, а й на морську акваторію навколо нього, включаючи Керченську протоку, у зв'язку з чим Міністерством транспорту Російської Федерації 21 жовтня 2015 року видано наказ «Об утверждении Обязательных постановлений в морском порту Керчь» № 313 [21]. Указаними положеннями закріплені певні заходи із забезпечення безпеки мореплавання для заходу й виходу суден до/з морського порту Керч і правила проходу суден в акваторії морського порту й на підходах до нього, а вимоги пункту 20 прописують чіткий дозвільний порядок руху і стоянки суден згідно з графіком руху й розстановки суден у морському порту й на підходах до нього.

Отже, після вищевказаних подій, що закріплені в юридичній площині, Російська Федерація визначила за собою статус одноосібного та повноправного господаря в акваторіях Керченської протоки (Керч – Єнікальський канал) та Азовського моря, установивши в них власні правила проходу суден інших держав.

Водночас 23 вересня 2018 року Україна, відповідно до норм міжнародного права, користуючись своїм суверенним правом на свободу судноплавства, з метою розгортання бази військових кораблів і спроби збільшення спроможностей в Азовському регіоні направила військове пошуково-рятувальне судно «Донбас» і морський буксир «Корець» з Одеси навколо Кримського півострова через Керченську протоку. Зазначені судна успішно ввійшли в Азовське море, не звертаючись за дозволом до адміністрації морського порту Керч, який тимчасово окупований Російською Федерацією. Однак наступний прохід українських військових суден, що відбувся 25 листопада

2018 року, які прямували в порти Бердянська й Маріуполя, як відомо, був безуспішним. Їх прохід заблокувала Російська Федерація із застосуванням військової сили, незважаючи на чинні норми свободи судноплавства, що визначені міжнародним правом. Також із 2018 року понад 1200 суден перевірено представниками Росії в районі Керченської протоки, що займало понад дві доби на кожне судно [22].

Отже, Російська Федерація, усупереч власним міжнародним зобов'язанням, мілітаризувала Автономну Республіку Крим, розмістивши там свої військові бази, узяла під свій військовий контроль Керченську протоку між Азовським і Чорним морями й установила дозвільний порядок руху і стоянки всіх без винятку суден, що проходять через Керченську протоку. Для підтримання напруженості кораблі Чорноморського Флоту Російської Федерації також постійно проводять у південно-західній частині Чорного моря демонстративні дії, провокації та ведуть розвідку, зберігаючи значну кількісну і якісну перевагу над Військово-Морськими Силами Збройних Сил України.

Відповідно, після тимчасової окупації Автономної Республіки Крим і м. Севастополя Україна, на думку Кремля, втратила будь-які права на Керченську протоку й користування цим морським шляхом. Однак за всіма міжнародними нормами Україна має повне право користуватися Чорним та Азовським морями. Навіть статус українського півострова «тимчасово окупований» не позбавляє Україну права на судноплавство у своїх внутрішніх морях.

Водночас збудований у 2018 році Керченський міст не тільки обмежив свободу судноплавства для України, а й заблокував його, що дає можливість корабельному складу Чорноморського Флоту Російської Федерації без обмежень діяти в районах, наближених до узбережжя України.

Варто підкреслити, що намагання України скористатися невід'ємним правом захисту власних економічних інтересів і налагодження системи заходів щодо забезпечення її обороноздатності й національної безпеки в акваторіях Чорноморсько-Азовського регіону [5] викликає негативну реакцію з боку Російської Федерації.

Разом із тим, згідно зі статтею 44 Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року, ратифікованої Законом України від 3 червня 1999 року № 728-XIV, держави, які межують із протоками, не мають права перешкоджати міжнародному судноплавству в таких місцях, а також не повинно бути ніякого припинення транзитного проходу суден [23].

Також статтею 29 Конвенції з морського права 1982 року надано визначення поняття: «військовий корабель – це судно, що належить до збройних сил будь-якої держави, що має зовнішні знаки, які відрізняють судна її національності, що знаходиться під командуванням офіцера, який є на службі уряду цієї держави і прізвище якого занесене до відповідного списку військовослужбовців або еквівалентний йому документ, та має екіпаж, підпорядкований регулярній військовій дисципліні» [23].

Водночас частина 3 статті 8 Міжнародної конвенції про арешт суден від 12 березня 1999 року не застосовується до військових кораблів, військово-допоміжних суден та інших суден, які належать Державі чи експлуатуються нею й використовуються в цей час тільки для державної некомерційної служби [24], що знайде в подальшому підтвердження в рішенні Арбітражного трибуналу в справі за позовом України до Російської Федерації.

Безсумнівно, втрачене право реалізовувати вільний прохід українським військовим кораблям в акваторіях Азовського моря та Керченській протоці (Керч – Єнікальський канал) в умовах збройного конфлікту призвело до часткової руйнації системи заходів щодо забезпечення обороноздатності й національної безпеки держави, а тому можливим варіантом для вирішення цієї проблеми до винесення рішення Арбітражним трибуналом, що прояснить статус Керченської протоки, є запровадження механізму

врегулювання питання проходження українських військових кораблів Керченською протокою, який полягатиме в такому.

По-перше, активізація роботи державних інституцій із застосуванням дипломатичного інструментарію для визначення на міжнародному рівні міжнародно-правового режиму використання Керченської протоки (визнання статусу міжнародної протоки) зніме наявне гостре питання її невизначеності в юридичній площині, чим спекулює Російська Федерація, надавши їй статусу своєї внутрішньої протоки.

По-друге, до вирішення питання надання Керченській протоці статусу міжнародної потрібно розглянути в науковому середовищі пропозицію А.В. Любича, яка полягає в наданні можливості Військово-Морським Силам Збройних Сил України в обхід Керченської протоки реалізовувати виконання завдань із забезпечення захисту національних інтересів в Азовському морі та реагувати на загрози з моря шляхом здійснення проходу через побудований Херсонський Чорноморсько-Азовський канал, прокладений між Херсонською областю й тимчасово окупованою Автономною Республікою Крим [17, с. 51].

По-третє, закріплення пропозиції держави щодо обов'язкового відображення в резолюціях Європейського парламенту, Парламентської Асамблеї Організації з безпеки і співробітництва в Європі та Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй зі створення постійної Спостережної міжнародної місії з питань свободи міжнародного судноплавства в Чорноморсько-Азовському регіоні та Керченській протоці гарантуватиме безперешкодний прохід українських військових кораблів у Керченській протоці, оскільки Конвенцію ООН з морського права від 1982 року чітко визначено, що країни, які межують із протокою, не можуть дискримінувати будь-яким чином кораблі інших держав, що використовують протоку для транзиту, і не повинні перешкоджати транзитному проходу або припиняти його [23].

По-четверте, у зв'язку з продовженням агресії Російської Федерації проти України та виходу ситуації щодо обмеження проходу українських військових кораблів за межі правового спору є необхідність застосування всього арсеналу сил і засобів держави, включаючи посилення санаційного тиску та військової присутності в Чорному морі зарубіжних держав, що гарантуватиме Україні виконання завдань із забезпечення захисту її національних інтересів і, відповідно, своєчасне реагування на ризики та загрози в Чорноморсько-Азовському регіоні.

Список використаних джерел:

1. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Договір між Україною і Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря та Керченської протоки від 24 грудня 2003 року. *Офіційний вісник України*. 2004. № 22. Ст. 1539.
3. Тропін З.В. Як Україні юридично протистояти Росії в Азовському морі або чи не настав час перетворити Крим на острів? URL: https://ukrainepravo.com/international-law/public_international.
4. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: Закон України від 26 листопада 2018 року № 2630-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 95. Ст. 3127.
5. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.
6. Дмитрук В.І. Питання делімітації та демаркації сухопутної частини українсько-російського державного кордону в нормативно-правовій базі України. *Регіональна історія України: збірник наукових праць*. 2017. № 11. С. 197–204.

7. Єфіменко Г.Г., Кульчицький С.В. Кордони державні України, принципи та історична практика їх визначень. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2008. Т. 5. С. 147.
8. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31 травня 1997 року. *Офіційний вісник України*. 1999. № 20. Ст. 931.
9. Договір між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28 січня 2003 року. *Офіційний вісник України*. 2004. № 22. Ст. 1537.
10. Угода між Україною і Російською Федерацією про демаркацію українсько-російського державного кордон від 17 травня 2010 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/643_365.
11. Концепція державної політики щодо визначення лінії державного кордону у зв'язку з природними змінами русел прикордонних річок Західний Буг і Тиса та врегулювання питання користування територіями, що зазнали змін внаслідок таких явищ від 29 червня 2011 року. *Офіційний вісник України*. 2011. № 51. Ст. 2043.
12. Дмитрук В.І. Делімітації та демаркації державного кордону України: проблеми та пріоритети. *Регіональна історія України : збірник наукових праць*. 2014. № 8. С. 109-116.
13. Мельник С.А. Односторонние акты государств в современном международном праве : монография. Одесса: Феникс, 2011. 336 с.
14. Короткий Т.Р., Хендель Н.В. Міжнародно-правовий аналіз ситуації в Азовському морі та Керченській протоці. *Український часопис міжнародного права*. 2018. № 2. С. 42-54.
15. МЗС РФ заявляє, що Росія має право оглядати судна в Азовському морі. URL: https://sensor.net.ua/ua/news/3087295/mzs_rf_zayavlyaye_scho_rosiya_maye_pravo_oglyadaty_sudna_v_azovskomu_mori.
16. Конституція Російської Федерації. URL: <http://www.constitution.ru/10003000/10003000-3.htm>.
17. Любич А.В. Проблеми реалізації судноплавного потенціалу України (зовнішні негативні ефекти від загострень в Азово-Чорноморському регіоні для торговельного, військового та пасажирського (круїзного) судноплавства з точки зору державної політики та реалізації національних інтересів України). URL: <http://www.multiprofile.com.ua/Kerch.pdf>.
18. «Втеча» військових з армії, Іловайськ, Керченська криза. Інтерв'ю начальника Генштабу. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/intervju-ruslana-khomchaka/29996166.html>.
19. Договор между Российской Федерацией и Республикой Крым о принятии в Российскую Федерацию Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов от 18 марта 2014 года. URL: <http://kremlin.ru/events/president/news/20605>.
20. О принятии в Российской Федерации Республики Крым и образовании в составе Российской Федерации новых субъектов Республики Крым и города федерального значения Севастополя : Федеральный конституционный закон РФ от 21 марта 2014 года № 6-ФКЗ. *Российская газета*. 2014 г. № 6338.
21. Об утверждении Обязательных постановлений в морском порту Керчь : Приказ Министерства транспорта Российской Федерации от 21 октября 2015 года № 313. URL: <http://chtooznachaet.ru/incident-v-kerchenskom-prolive-kratko.html>.
22. Протягом останніх двох років Росія блокувала понад 1200 суден, що прямували в українські порти – Генштаб України. URL: <https://gordonua.com/ukr/news/crimea/-za-ostanni-dva-roki-rosija-blokuvala-bilshe-1200-suden-shcho-jdut-v-ukrajinski-porti-genshtab-ukrajini-1092937.html>.
23. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057.
24. Міжнародна конвенція про арешт суден від 12 березня 1999 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_700.

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 343.93

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-10.18>

СУЧАСНИЙ СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА КОРУПЦІЙНІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ТА ЗАПОБІГАННЯ ЇМ В УКРАЇНІ

Боровик Андрій Володимирович,
кандидат юридичних наук,
член-кореспондент Академії
економічних наук України,
доцент кафедри кримінального права
і правосуддя
(Міжнародний економіко-
гуманітарний університет імені
академіка Степана Дем'янчука,
м. Рівне, Україна)

У статті визначено сучасний стан дослідження кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення та запобігання їм в Україні, деталізовано відповідні напрями наукових пошуків і систематизовано їх результати. Установлено, що донедавна проблеми кримінальної відповідальності й запобігання корупційним кримінальним правопорушенням в Україні розроблялися як проблеми боротьби з посадовими (службовими) злочинами. Навіть після появи законодавчого переліку корупційних злочинів у Кримінальному кодексі України вказані проблеми продовжують сприйматися з огляду на більш глобальні явища, зокрема як частини, фрагмента або компонента запобігання та протидії корупції загалом. Натепер існує значна кількість досліджень у цьому напрямі, яка потребує свого осмислення, аналізу, фільтрації та систематизації. При цьому щороку спостерігається збільшення наукових праць з антикорупційної тематики. Проте ані їх кількість, ані якість, на жаль, не справляють очікуваного українським суспільством швидкого ефекту в протидії та запобіганні корупційним проявам, що очевидно хоча б з невтішного рейтингу корупції в нашій державі.

Нині фактично кожна стаття Кримінального кодексу України, що передбачає відповідальність за конкретне корупційне кримінальне правопорушення, досліджена в межах дисертацій, монографій та інших наукових розробок. Зазвичай на предмет корупційності відповідні кримінальні правопорушення досліджуються, якщо відповідальність за їх учинення передбачена статтями розділу XVII «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» Особливої частини вказаного Кодексу. Якщо ж ідеться про корупційне кримінальне правопорушення поза меж зазначеного розділу, то його корупційні зв'язки зазвичай ігноруються, а отже, не досліджуються навіть поверхово.

Зроблено висновок, що перспективним напрямом, який може виправдати очікувані позитивні результати у сфері протидії та запобігання корупційним проявам в Україні, мають стати порівняльно-правові дослідження в галузі кримінального права та кримінології, що передбачають вивчення й використання такого міжнародного та зарубіжного досвіду, який довів свою дієвість на практиці.

Ключові слова: стан наукового дослідження, корупція, корупційні злочини, корупційні кримінальні правопорушення, кримінальна відповідальність, запобігання, національний досвід.

THE MODERN STATE OF RESEARCH OF CRIMINAL RESPONSIBILITY IS FOR CORRUPTION CRIMINAL OFFENCES AND THEIR PREVENTIONS IN UKRAINE

Borovyk Andrii Volodymyrovych,
Candidate of Juridical Sciences,
Corresponding Member of Academy
of Economic Sciences of Ukraine,
Associate Professor at the Department
of Criminal Law and Justice
(Academician Stepan Demianchuk
International University of Economics
and Humanities, Rivne, Ukraine)

The article defines the current state of research of criminal responsibility for corruption criminal offenses and their prevention in Ukraine, details the relevant areas of scientific prospects and systematizes their results. It was established that until recently, the problems of criminal responsibility and the prevention of corruption offenses in Ukraine were developed as problems of fighting against official (service) crimes. Even after the emergence of the legislative list of corruption criminal offenses in the Criminal Code of Ukraine, these problems continue to be perceived in view of more global phenomena, in particular as part, fragment or component of preventing and counteracting corruption in general. Today, there is a considerable amount of research in this area that needs to be understood, analyzed, filtered and systematized. At the same time, there is an increase in scientific works on anticorruption topics every year. But, neither their quantity nor the quality, unfortunately, do not produce the expected quick effect of the Ukrainian society in counteracting and preventing corruption manifestations, which is evident at least from the disappointing rating of corruption in our country.

Currently, virtually every article of the Criminal Code of Ukraine, which provides for responsibility for a specific corruption criminal offense, has been researched within the framework of theses, monographs and other scientific workings. Corruption-related criminal offenses are usually researched if the responsibility for committing them is provided for in Section XVII "Criminal Offenses in the Field of Service Activity and Professional Activity Related to the Provision of Public Services" of a Special Part of the mentioned Code. However, when it comes to corruption criminal offenses outside the specified section, its corruption links are usually ignored and therefore not even scrutinized. It is concluded that a comparative legal researches in the branch of criminal law and criminology, which provide for the study and use of such international and foreign experience that has proven its effectiveness in practice, should be a promising direction that can justify the expected positive results in the field of counteraction and prevention of corruption manifestations in Ukraine.

Key words: state of scientific research, corruption, corruption crimes, corruption criminal offenses, criminal responsibility, prevention, national experience.

В умовах сьогодення актуальним питанням для науковців, які розробляють антикорупційну тематику, є з'ясування стану дослідження кримінальної відповідальності й запобігання корупційним кримінальним правопорушенням в Україні, оскільки юриспруденція останніми десятиліттями накопичила чимало вагомих праць, у яких репрезентовані різноманітні концепції розуміння корупційних проявів і вироблені шляхи їх подолання. Також маємо враховувати встановлений науковцями невтішний висновок, що сучасна нормативно-правова база формування й реалізації національної антикорупційної політики України «недостатньо враховує теоретичні та практичні розробки вітчизняних дослідників у сфері права, аналізу державної політики, публічно-управлінської діяльності» [1, с. 422]. Отже, з'ясування та уточнення сучасної ситуації щодо дослідження кримінально-правових і кримінологічних особливостей корупційних кримінальних правопорушень є важливим напрямом у теоретико-прикладному плані.

У вітчизняній юриспруденції початок наукових розробок питань протидії та запобігання корупції припав на кінець XIX – початок XX ст., з того часу цю проблематику досліджувало чимало вчених-криміналістів Російської Імперії, Радянського Союзу та незалежної України. В умовах сьогодення у вітчизняній юридичній літературі, як справедливо наголошує український дослідник А.В. Шевчишен, саме «завдяки проведенню численних наукових досліджень у галузях політології, кримінології, кримінального права, кримінального процесу, криміналістики сформована наукова база боротьби з корупційними злочинами» [2, с. 109–111]. Однак майже постійно відбуваються зміни в національному антикорупційному кримінальному законодавстві та з'являються все нові й нові праці з питань кримінальної відповідальності й запобігання корупційним кримінальним правопорушенням, які потребують свого належного вивчення та об'єктивного аналізу. За цих умов важливо періодично здійснювати належну оцінку стану наукового розроблення кримінально-правових і кримінологічних проблем корупційних кримінальних правопорушень в Україні.

Метою наукової статті є з'ясування ситуації щодо сучасного стану дослідження кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення та їм запобігання в Україні, оскільки існує потреба в деталізації відповідних напрямів наукових пошуків і систематизації їх результатів.

Проблеми запобігання та протидії корупційним діянням у нашій державі тривалий час досліджувалися переважно крізь призму боротьби з посадовими (службовими) злочинами, що підтверджують назви та зміст значної кількості праць попередників. До зарахування у 2014 р. низки злочинів до розряду корупційних питань кримінальної відповідальності за них і запобігання їм у незалежній Україні розроблялися за такими напрямками й такими науковцями:

– загальні питання протидії та запобігання корупції (М.І. Камлик, Л.В. Багрій-Шахматов, М.І. Мельник, Є.В. Невмержицький, В.Я. Настюк, М.І. Михальченко, І.О. Ревак, М.І. Хавронюк, О.М. Юрченко, В.М. Киричко, О.М. Костенко та ін.);

– кримінально-правова характеристика злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (П.П. Андрушко, А.В. Савченко, В.Я. Тацій та ін.), у т. ч. кримінальна відповідальність за: а) зловживання владою або службовим становищем чи зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (В.Г. Хашев, В.П. Коваленко, Ю.І. Шиндель та ін.); б) хабарництво та запобігання йому (О.О. Дудоров, В.С. Лукомський, С.А. Шалгунова, М.І. Мельник, О.Ф. Бантишев, Д.Г. Михайленко, І.О. Томчук, О.Д. Ярошенко та ін.); в) незаконне збагачення (М.В. Кочеров та ін.); г) інші суміжні злочини, а також злочини, які у 2014 р. зараховані до корупційних (Ю.П. Дзюба, О.М. Сарнавський, О.М. Грудзур, Н.О. Кочерова, Я.В. Різак, В.Я. Цитряк та ін.); г) суб'єкти злочинів у сфері

службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (Р.Л. Максимович та ін.);

– судова практика в справах про злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (К.П. Задоя, М.О. Захаренко, К.І. Киливник та ін.), тощо.

Безпосередньо питання протидії та запобігання корупційним злочинам досліджували О.В. Шевченко (цей автор сформулював основні напрями вдосконалення запобігання корупційній злочинності, а саме «оптимізація нормативно-правового регулювання, підвищення рівня правової свідомості та суспільної нетерпимості до корупції, а також інтенсифікація наукової розробки актуальних питань протидії та запобігання корупційної злочинності» [3, с. 5]), О.В. Шемякін, В.О. Лисенко та ін.

Маємо констатувати, що згадані вище вчені зробили суттєвий внесок у розроблення кримінально-правових і кримінологічних характеристик корупційних діянь і питань запобігання їм, оскільки їхні праці заклали необхідні підвалини для формування теоретичних знань про специфіку корупційних злочинів (кримінальних правопорушень).

Проведений нами аналіз українських праць із кримінального права та кримінології за період після 2014 р., коли перелік «корупційних злочинів» отримав своє законодавче закріплення в Кримінальному кодексі (далі – КК) України, дає змогу дійти висновку про існування різноманітних форм викладення проблематики кримінальної відповідальності та запобігання корупційним кримінальним правопорушенням, які репрезентовані у вигляді: а) дисертаційних досліджень; б) монографій та інших наукових (науково-практичних) видань (зокрема коментарів); в) наукових фахових статей чи їх циклів; г) тез виступів на конференціях, симпозиумах, круглих столах; г) навчальних посібників, у т. ч. мультимедійних; д) збірників наукових праць; е) науково-методичних рекомендацій; є) різного роду науково-практичних розробок тощо. Для вказаних праць характерний різний ступінь узагальнення, обсягу й наукової новизни, проте, як видається, спільність цих праць у тому, що майже всі вони орієнтовані не тільки на здобувачів вищої освіти, науково-педагогічних працівників, а й на суддів, правоохоронців, адвокатів, представників громадських антикорупційних організацій та ін. Крім того, специфікою юриспруденції в Україні є те, що, наприклад, праці з кримінального права, де порушуються та вирішуються питання про відповідальність за конкретні корупційні кримінальні правопорушення, видаються як окремо, так і в поєднанні з розкриттям відповідних положень кримінології та кримінально-виконавчого права.

Більше того, беручи до уваги той факт, що проблема протидії та запобігання корупційним кримінальним правопорушенням є міжнародною й міжгалузевою, її наукове розроблення активно здійснюється окремо чи з поєднанням елементів, які властиві іншим сферам знань – міжнародному, кримінальному процесуальному, адміністративному, цивільному та фінансовому праву, криміналістиці, оперативно-розшуковій діяльності, державному управлінню, соціології, політології, психології тощо. У зв'язку з цим варто погодитися з О.В. Чечуровим, який переконливо стверджує, що, по-перше, існує функціональна залежність між масштабом корупції та інтересом до дослідження зазначеного соціального явища, при цьому зазначений зв'язок виявляється тоді, коли корупція досягає критичної межі, а вона сама та її наслідки усвідомлюються суспільством як соціальна проблема; по-друге, визначальною рисою сучасних досліджень корупції є саме міждисциплінарний підхід [4, с. 162].

Натепер фактично кожна стаття КК України, що передбачає відповідальність за конкретне корупційне кримінальне правопорушення, розроблена в межах спеціаль-

ності 12.00.08 («кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право») на рівні одного чи кількох дисертаційних досліджень вітчизняними науковцями або в положеннях відповідних монографій, фахових статей, тез конференцій тощо. При цьому дослідження питань відповідальності за конкретне кримінальне правопорушення та запобігання йому в контексті належності до корупційних переважно здійснюється тоді, коли йдеться про діяння, що містяться в розділі XVII «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» Особливої частини КК України.

Проблематика сучасних питань кримінальної відповідальності й/або запобігання корупційним злочинам (кримінальним правопорушенням) розроблялася в межах кандидатських дисертацій за такими напрямками та такими вітчизняними науковцями:

- кримінально-правову характеристику підкупу працівника підприємства, установи чи організації (ст. 354 КК України) здійснила К.К. Овод (2017 р.), яка обґрунтувала нові підходи щодо об'єкта і предмета цього злочину, установила, що обов'язковою ознакою суб'єктивного складника підкупу є кореспондуючий умисел сторін (суб'єктів), а також запропонувала викласти в новій редакції положення ст. 354 КК України [5];

- запобіганням зловживанню владою або службовим становищем, що вчиняється державними службовцями, займався В.О. Мартиненко (2019 р.), який виділив специфічні ознаки цього злочину та запропонував загальносоціальні, спеціально-криминологічні й індивідуальні заходи запобігання його вчиненню [6];

- кримінальну відповідальність за зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми досліджували Д.О. Сисоєв (2015 р.), який критично оцінив стан криміналізації зазначеного діяння, виявивши низку суттєвих недоліків, і запропонував нову редакцію ст. 364-1 КК України [7]; Р.М. Гора (2019 р.), який уточнив зміст елементів та ознак цього складу злочину, а також розробив шляхи вдосконалення чинної редакції ст. 364-1 КК України [8];

- кримінально-правову протидію зловживанню повноваженнями особами, які надають публічні послуги, розробляв Р.О. Ніколенко (2019 р.), який не тільки виділив «спеціальні» злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, а й запропонував декриміналізувати ч. 2 ст. 365-2 КК України в чинній редакції, обґрунтувавши власну редакцію обох частин цієї статті [9];

- кримінально-правову характеристику прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди досліджував М.Б. Желик (2018 р.), який окреслив напрями вдосконалення чинного КК України (зокрема запропонував зміни до ч. ч. 1, 3 і 4 ст. 354, ч. 1 ст. 368, ч. ч. 1 і 3 ст. 368-3, ч. ч. 1 і 3 ст. 368-4, ч. ч. 1, 2 і 3 ст. 369-2) [10];

- криминологічну характеристику прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою та заходи запобігання їм в Україні розробляв Р.Г. Григор'єв (2016 р.), який установив специфічні ознаки цього злочину та його криминогенні чинники, визначив причини його латентності, виділив типи злочинця-корупціонера, виокремив загальносоціальні та спеціально-криминологічні стратегії запобігання йому [11];

- кримінально-правову кваліфікацію незаконного збагачення розробляв О.П. Денєга (2015 р.), який запропонував правила кваліфікації цього злочину за об'єктивними й суб'єктивними ознаками [12], та І.М. Ясінь (2018 р.), яка виробила видові правила кримінально-правової кваліфікації незаконного збагачення за кримінальним правом України з погляду як *de lege lata*, так і *de lege ferenda* [13];

– кримінально-правову характеристику пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди службовій особі юридичної особи приватного права здійснював О.П. Бабіков (2019 р.), який вивчив генезис вітчизняного кримінального законодавства із цього приводу й установив, що «прохання надати неправомірну вигоду» є характерним для активного корупційного підкупу, запропонував нову редакцію ст. 368-3 КК України [14];

– кримінально-правові санкції за злочини у сфері службової діяльності вивчав В.В. Ярош (2015 р.), показавши їх співвідношення з кримінальною відповідальністю, покаранням, заходами кримінально-правового характеру та проаналізувавши практику призначення покарання за такі злочини [15];

– предмет злочинів у сфері службової діяльності й професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, досліджувала О.С. Бондаренко (2016 р.), яка охарактеризувала юридичний зміст неправомірної вигоди, активів у значному розмірі, офіційного документа й декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування [16];

– кримінальну відповідальність за посередництво в наданні та (або) одержанні неправомірної вигоди досліджував В.В. Плекан (2016 р.), який виокремив наукові підходи до розуміння посередництва в підкупі, визначив співвідношення посередництва в підкупі з інститутом співучасті в учиненні злочину, а також обґрунтував доцільність доповнення КК України статтею «Посередництво у підкупі» [17], тощо.

Свого часу (у 2017 р.) у межах власної кандидатської дисертації нами всебічно досліджені питання спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини [18]. Крім того, О.П. Горох (2019 р.) ретельно дослідив інститут звільнення від покарання в Україні, у т. ч. проблеми звільнення від відбування покарання за корупційні злочини [19].

Щодо докторських дисертацій зі спеціальності 12.00.08, присвячених вирішенню проблем запобігання та протидії корупції та її проявам, то останніми роками їх захищено декілька. Так, О.Ю. Бусол у докторській дисертації «Протидія корупційній злочинності в Україні в контексті сучасної антикорупційної стратегії» (2015 р.) [20] розкрила проблемні питання протидії корупційній злочинності в Україні як одній із найбільш небезпечних загроз національній безпеці держави, проаналізувала розвиток антикорупційного законодавства за часів незалежності нашої держави, охарактеризувала сучасний стан корупції в правоохоронних органах і судах, акцентувала увагу на проблемах корупційної злочинності в окремих сферах суспільного життя України й удосконаленні заходів протидії корупції на державній службі тощо. В іншому випадку Д.Г. Михайленко і докторській дисертації «Концепція кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні» (2018 р.) [21] обґрунтував наукові результати в галузі кримінології й кримінального права, що розв'язують важливу проблему щодо неефективності кримінально-правової протидії корупції в Україні, котру запропонував вирішити на підставі впровадження виваженої концепції багаторубіжного механізму правової протидії корупції.

Інколи безпосередні дослідники проблемних питань кримінальної відповідальності за окремі кримінальні правопорушення, що, згідно з приміткою до ст. 45 КК України, належать до корупційних, узагалі уникають наукових дискусій про розгляд таких правопорушень крізь призму їх корупційності (зокрема така тенденція простежується в працях М.І. Карпенка, С.О. Харитонова, О.А. Слабченка, Р.А. Волинця, В.В. Голубоша). В іншому випадку В.В. Кривенко не виділяє групу корупційних правопорушень, пов'язаних із корупцією, та не відмежовує їх від корупційних кримінальних правопорушень, хоча назва його дисертації («Кримінологічні засади запобігання

корупційним та пов'язаним із корупцією правопорушенням в органах місцевого самоврядування України», 2019 р.) та наукова спеціальність (12.00.08) прямо мотивували його це зробити [22].

Проблеми кримінальної відповідальності й запобігання корупційним кримінальним правопорушенням досліджувалися й у низці монографій і навчальних посібників. Зокрема, у колективній монографії «Державна антикорупційна політика і запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади і органах місцевого самоврядування» (2016 р.) розкриті положення про кримінально-правове забезпечення протидії корупційній злочинності та її кримінологічну характеристику, а також наведено міжнародні стандарти у сфері запобігання корупції на публічній службі [23], а В.І. Осадчий у (2016 р.) дослідив поняття «корупція» і критично проаналізував законодавчо визначений перелік корупційних злочинів, виявивши неузгодженість конструювання низки статей КК України [24].

А.В. Савченко в навчальному посібнику «Корупційні злочини (кримінально-правова характеристика)», 2016 р., визначив поняття корупційних злочинів, розробив їх класифікацію, окреслив кримінально-правові наслідки їх учинення, розглянув специфічні риси кримінальної відповідальності й покарання за їх скоєння [25]. У навчальному посібнику «Правові засоби протидії корупції» (2019 р.) висвітлено правовий механізм протидії корупції в Україні; етичні та психологічні засади антикорупційної поведінки прокурора; питання про основні антикорупційні обмеження, вимоги й заборони; підстави для кримінальної відповідальності за корупційні злочини тощо [26]. У практичному посібнику за загальною редакцією М.І. Хавронюка «Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування» (2019 р.) розкриті питання кримінально-правової кваліфікації та досудового розслідування корупційних злочинів і злочинів, пов'язаних із корупцією [27]. Низкою науковців останнім часом досліджуються й питання кримінальної відповідальності та запобігання корупційним злочинам в окремих сферах (зокрема в навчальному посібнику за редакцією О.Г. Колба (2019 р.) розроблено систему заходів запобігання корупційним злочинам, що вчиняються персоналом органів та установ виконання покарань в Україні у сфері виконання покарань) [28].

Важливу роль щодо розуміння стану наукового дослідження питань кримінальної відповідальності й запобігання корупційним кримінальним правопорушенням відіграють також: а) відповідні бібліографічні покажчики, узагальнення, довідники тощо (наприклад, у виданні «Запобігання та протидія корупції», 2017 р., викладено та систематизовано 1107 літературних джерел за основними напрямками протидії корупційним правопорушенням, що дає змогу оптимізувати пошук і відбір літературних джерел стосовно проблеми корупції в Україні та світі) [29]; б) різноманітні науково-практичні коментарі Закону України «Про запобігання корупції» та КК України; в) відповідні методичні рекомендації з питань розслідування окремих службових чи корупційних злочинів [30] тощо. Крім цього, питання про кримінальну відповідальність і запобігання корупційним кримінальним правопорушенням можуть відбиватися й у відповідних навчальних дисциплінах, що викладаються в юридичних закладах вищої освіти.

Водночас у наші дні компетентними експертами та науковцями досить критично оцінюється ситуація щодо протидії та запобігання різноманітним корупційним проявам в Україні, зокрема вони стверджують таке: по-перше, «незважаючи на суттєвий прогрес у реформуванні антикорупційного законодавства в Україні, влада не впоралася з його впровадженням, а однією з головних причин провалу влади в боротьбі з корупцією є відсутність справжньої політичної волі ключових гравців розпочати

глибинні перетворення передусім у сферах, пов'язаних із політичними, економічними та іншими інтересами наближених осіб» [31, с. 32]; по-друге, Українська держава «продовжує трансформуватися як суто корупційний орган, а люди, які в ньому працюють, лише імітують реформи і продовжують бути частиною корупційного спрута, що «спіймав» суспільство в смертельний «захват» і продовжує висмоктувати з нього соки» [32, с. 24].

На продовження цього зазначимо, що сучасні вітчизняні науковці переконливо доводять факти відсутності належного наукового розроблення навіть концептуальних засад проблем кримінальної відповідальності за корупційні прояви та запобігання їм, а саме: а) ще кілька років тому навіть не була вирішена в концептуальному плані проблема протидії корупційній злочинності й неефективності кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні (Д.Г. Михайленко) [33, с. 15]; б) у період з 1991 по 2015 рр. взагалі не існувало монографічних праць і дисертацій кримінологічного спрямування, де комплексно досліджувалися проблеми протидії корупційній злочинності в Україні, які б ґрунтувалися на підході до протидії корупції всіма її суб'єктами, якими є суспільство в особі його інститутів, окремі фізичні та юридичні особи (О.Ю. Бусол) [34, с. 57]; в) станом на 2019 р. не існувало арсеналу досліджень, «у межах яких охоплювалися б усі передбачені чинним кримінальним законом злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, в контексті доказування їх ознак у конкретних протиправних діях службових осіб під час досудового розслідування за КПК України 2012 року» (А.В. Шевчишен) [35, с. 90–91].

Усе це наведене вище свідчить про те, що проблема кримінальної відповідальності й запобігання корупційним кримінальним правопорушенням в Україні ще далека від свого остаточного вирішення, попри наявність численних наукових, навчальних, методологічних та інших праць.

З урахуванням викладеного зробимо важливі висновки й зазначимо про перспективи подальших розвідок у цьому науковому напрямі, а саме:

1. До недавнього часу проблеми кримінальної відповідальності й запобігання корупційним кримінальним правопорушенням в Україні розроблялися як проблеми боротьби з посадовими (службовими) злочинами. І навіть після появи законодавчого переліку корупційних злочинів у КК України вказані проблеми продовжують сприйматися з огляду на більш глобальні явища, зокрема як частини, фрагмента або компонента запобігання та протидії корупції загалом. Проте в такому форматі це не коригується зі встановленням наукової істини та з'ясуванням кримінально-правової й кримінологічної природи корупційних кримінальних правопорушень. Звідси не можна стверджувати, що зазначені проблеми в науковому плані вирішені комплексно та системно. У цьому зв'язку можна констатувати лише про наявність відповідної кількості досліджень, які потребують свого осмислення, аналізу, фільтрації та систематизації. При цьому щороку спостерігається збільшення наукових праць у цьому напрямі. Однак ані їх кількість, ані якість, на жаль, не справляють очікуваного українським суспільством швидкого ефекту в протидії та запобіганні корупційним проявам, що очевидно хоча б із невтішного рейтингу корупції в нашій державі.

2. Натепер фактично кожна стаття КК України, що передбачає відповідальність за конкретне корупційне кримінальне правопорушення, досліджена в межах дисертацій, монографій та інших наукових розробок. Особливістю цих наукових праць є те, що дослідження питань відповідальності за конкретне кримінальне правопорушення та запобігання йому в контексті належності до корупційних переважно здійснюється тоді, коли йдеться про діяння, що містяться в розділі XVII Особливої частини КК Укра-

їни. Якщо ж ідеться про корупційне кримінальне правопорушення поза меж зазначеного розділу, то його корупційні зв'язки зазвичай ігноруються, а отже, не досліджуються навіть поверхово.

3. Перспективним напрямом, що може виправдати очікувані позитивні результати у сфері протидії та запобігання корупційним проявам в Україні, мають стати порівняльно-правові дослідження в галузі кримінального права та криминології, що передбачають вивчення й використання такого міжнародного та зарубіжного досвіду, який довів свою дієвість на практиці. У майбутньому найбільш актуальним видається зосередження уваги на: а) методологічних, теоретичних та історико-правових засадах порівняльно-правового дослідження кримінальної відповідальності й запобігання корупційним кримінальним правопорушенням в Україні та іноземних державах; б) міжнародних, європейських і національних стандартах такого роду кримінальної відповідальності; в) кримінально-правовій характеристиці об'єктивних і суб'єктивних елементів складів зазначених кримінальних правопорушень в Україні та іноземних державах; г) криминологічній характеристиці вказаних кримінальних правопорушень і напрямках запобігання їм у контексті міжнародно-правових підходів і практики.

Список використаних джерел:

1. Новак А.М. Теоретико-методологічні засади формування та реалізації національної антикорупційної політики : дис. ... докт. наук з держ. упр. : 25.00.01 / Нац. акад. держ. упр. при Презид. Укр-ни ; Дніпроп. регіон. інст.-т держ. упр. Дніпро, 2019. 562 с.
2. Шевчишен А.В. Стан наукових досліджень проблем доказування у кримінальних провадженнях про корупційні злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 108–114.
3. Шевченко О.В. Криминологічна характеристика та запобігання корупційній злочинності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2012. 19 с.
4. Чечуров А.В. Коррупция: историко-философская ретроспектива. *Вести Волгоградского государственного университета. Серия 7 «Философия»*. 2010. № 2 (12). С. 158–163.
5. Овод К.К. Кримінально-правова характеристика підкупу працівника підприємства, установи чи організації (ст. 354 КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2017. 18 с.
6. Мартиненко В.О. Запобігання зловживанню владою або службовим становищем, що вчиняється державними службовцями : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2019. 244 с.
7. Сисоєв Д.О. Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми: кримінально-правова характеристика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Луганськ. держ. ун-т внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка. Київ, 2015. 268 с.
8. Гора Р.М. Кримінальна відповідальність за зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 20 с.
9. Ніколенко Р.О. Кримінально-правові протидія зловживанню повноваженнями особами, які надають публічні послуги : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2019. 209 с.
10. Желик М.Б. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди: кримінально-правова характеристика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2018. 20 с.

11. Григор'єв Р.Г. Кримінологічна характеристика прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою та заходи запобігання їм в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Наук.-дослідн. ін-т вивч. пробл. злоч. ім. акад. В.В. Сташиса НАПрН України. Харків, 2016. 248 с.
12. Деніга О.П. Кримінально-правова кваліфікація незаконного збагачення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2015. 20 с.
13. Ясінь І.М. Кримінально-правова кваліфікація незаконного збагачення за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2019. 18 с.
14. Бабіков О.П. Кримінально-правова характеристика пропозиції, обіцянки або надання неправомірної вигоди службовій особі юридичної особи приватного права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 18 с.
15. Ярош В.В. Кримінально-правові санкції за злочини у сфері службової діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2015. 20 с.
16. Бондаренко О.С. Предмет злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2016. 20 с.
17. Плекан В.В. Кримінальна відповідальність за посередництво у наданні та (або) одержанні неправомірної вигоди : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2016. 19 с.
18. Боровик А.В. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні злочини : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / МОН України ; Академія адвокатури України. Київ, 2017. 253 с.
19. Горох О.П. Звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун-т «Киево-Могилянська академія» ; МОН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького ; НАН України. Київ, 2019. 674 с.
20. Бусол О.Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної антикорупційної стратегії : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / НАН України ; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2015. 479 с.
21. Михайленко Д.Г. Концепція кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2018. 505 с.
22. Кривенко В.В. Кримінологічні засади запобігання корупційним та пов'язаним із корупцією правопорушенням в органах місцевого самоврядування України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом». Київ, 2019. 213 с.
23. Державна антикорупційна політика і запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади і органах місцевого самоврядування : монографія / автор. кол. : В.В. Василевич, Т.Е. Василевська, В.Ф. Нестерович, Е.В. Расюк, А.В. Савченко, В.Л. Федоренко (кер.) та ін. ; за ред. проф. Ю.В. Ковбасюка і проф. В.Л. Федоренка. Київ : Ліра-К, 2016. 524 с.
24. Осадчий В.І. Корупційні злочини : монографія. Київ : Вид-во Європейського університету, 2016. 82 с.
25. Савченко А.В. Корупційні злочини (кримінально-правова характеристика): навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 168 с.
26. Правові засоби протидії корупції : навчальний посібник / кол. авт. ; за ред. М.В. Лошицького. Київ : Національна академія прокуратури України, 2019. 342 с.
27. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / за ред. М.І. Хавронюка. Київ : Москаленко О.М., 2019. 464 с.

28. Корупційні та інші злочини, що вчиняються у сфері виконання покарань: кримінологічна характеристика та запобігання : навчальний посібник / за заг. ред. д. ю. н., проф. О.Г. Колба. Київ : Вид. дім «Кондор», 2019. 444 с.
29. Запобігання та протидія корупції : бібліографічний покажчик / уклад. : О.В. Чехленко, Н.А. Косенкова, І.А. Ходжа ; за ред. С.С. Чернявського. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 120 с.
30. Розслідування злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : методичні рекомендації / В.І. Фаринник, О.Ю. Татаров, А.В. Савченко, С.С. Чернявський та ін. Київ, 2012. 184 с.
31. Альтернативний звіт з оцінки ефективності державної антикорупційної політики / Р.Г. Рябошапка, О.С. Хмара, А.В. Кухарук, М.І. Хавронюк, О.В. Калітенко ; за заг. ред. А.В. Волошиної. Київ, 2015. 268 с.
32. Михайльченко М.І. Теоретико-методологічні засади дослідження процесів трансформації сучасних політичних інститутів України. *Політичні інститути та процеси*. 2016. № 1. С. 7–25.
33. Михайленко Д.Г. Протидія корупційним злочинам засобами кримінального права: концептуальні основи : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. 582 с.
34. Бусол О.Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної антикорупційної стратегії : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / НАН України ; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2015. 479 с.
35. Шевчишен А.В. Проблеми доказування стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / МВС України ; Харківський національний університет внутрішніх справ ; МОН України ; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2019. 624 с.

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-10.19>

ПАРАМЕТРИ НАЦІОНАЛЬНОЇ СТРАТЕГІЇ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

Кікалішвілі Марія Вікторівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
та кримінології
(Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна)

Стаття присвячена розгляду питання параметрів національної стратегії протидії корупційній злочинності.

У статті наведено наукове визначення понять «стратегія», «антикорупційна стратегія», а також розглядається мета, параметри, заходи, основні й проблемні аспекти національної стратегії протидії корупційній злочинності.

Здійснено огляд нормативних актів, завдяки котрим системно визначається антикорупційна політика і стратегія держави, зокрема Національної антикорупційної стратегії на 2011–2015 рр., що ухвалена Указом Президента України, Закону України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки», Проекту Закону України «Про Антикорупційну стратегію на 2018–2020 роки», а також Проекту нової Антикорупційної стратегії на 2019–2023 рр.

Автором звертається увага читачів на те, що з 2018 року Україні характерна відсутність спеціального антикорупційного стратегічного документа (комплексного документа загальнодержавного рівня, яким визначаються заходи із запобігання та протидії корупції), адже новий спеціальний закон не прийнято. Без цього антикорупційні заходи мають несистемний і нескоординований характер.

Як підсумок визначено, що формуючи та приймаючи третю державну стратегію антикорупційного спрямування, варто більш уважно підходити до неточностей і загальних формулювань, оскільки досвід правового забезпечення антикорупційної стратегії країни показує прагнення до конкретизації напрямів і заходів, що спрямовані на запобігання та протидію корупції.

Ключові слова: корупція, корупційна злочинність, протидія корупційній злочинності, Національна антикорупційна стратегія, законодавча база антикорупційної стратегії.

PARAMETERS OF THE NATIONAL ANTI-CORRUPTION CRIME STRATEGY

Kikalishvili Mariia Viktorivna,
Candidate of Juridical Sciences,
Associate Professor,
Associate Professor at the Department
of Criminal Law and Criminology
(Taras Shevchenko National University
of Kyiv, Kyiv, Ukraine)

The article is devoted to consideration of the question of parameters of the national strategy for combating corruption crimes.

The article gives scientific definitions of the concept of “strategy”, “anti-corruption strategy”, and also considers the purpose, parameters, measures, main and problem aspects of the National Strategy for Combating Corruption Crimes.

The article also provides an overview of normative acts, due to which the anticorruption policy and strategy of the state is systematically determined, in particular, the National Anticorruption Strategy for 2011–2015 adopted by the Decree of the President of Ukraine, the Law of Ukraine “On the Fundamentals of the State Anticorruption Policy in Ukraine (Anticorruption Strategy) for 2014–2017”, the Draft Law “On Anticorruption Strategy for 2018–2020”, as well as the new Draft of Anticorruption Strategy for 2019–2023.

The author draws the attention to the fact that starting from 2018, Ukraine is characterized by the absence of a special anticorruption strategic document (a comprehensive document of the national level, which defines measures to prevent and combat corruption), because the new special law was not adopted. Without this, anti-corruption measures are of an unsystematic and uncoordinated nature.

As a result, it is determined that when forming and adopting the third national anti-corruption strategy, it is necessary to be more attentive to inaccuracies and general wording, as the experience of legal support of the anti-corruption strategy of the country shows the desire to specify the areas and activities aimed at preventing and combating corruption.

Key words: corruption, corruption criminality, combating corruption criminality, the National anti-corruption strategy, the legislative framework of the anti-corruption strategy.

Корупція натепер є проблемою, вирішити котру намагаються багато держав, серед яких й Україна, для якої корупція також є актуальним питанням. Як соціальне явище корупція існує в усіх державах і в межах багатьох сфер, а ось можливість особливих інституцій держави, що мають на меті запобігання та протидію корупції, ефективно використовувати спеціальний інструментарій антикорупційного типу задля контролювання, зменшення, зупинення явищ і виявів корупційної природи, є істотним завданням держави, спеціальною державною функцією, що мають забезпечуватися й захищатися особливими засобами державного впливу.

З 2018 року в нашій державі нема Антикорупційної стратегії – комплексного документа загальнодержавного рівня, котрим визначаються заходи із запобігання та протидії корупції. Без цього антикорупційні заходи мають несистемний і нескоординований характер, через що параметри національної стратегії протидії корупційної злочинності можна визнати вельми актуальним питанням для якнайскорішого розгляду.

Українськими науковцями приділялося багато уваги вивченню проблематики корупції в Україні, досліджувалося запобігання та протидія корупційній злочинності. Так, з огляду на актуальність питання поширення корупційної злочинності в нашій державі, воно стало предметом аналізування великої кількості вчених, серед котрих варто виділити такі прізвища, як С.М. Алфьоров, А.М. Бойко, В.М. Гаращук, В.Д. Гвоздецький, В.В. Голіна, О.М. Литвинов, Д.С. Машлякевич, М.І. Мельник, В.Я. Настюк, С.В. Невмержицький, М.І. Хавронюк, О.Ю. Шостко й інші.

Проте варто відмітити, що високий рівень корупційної злочинності в Україні та брак легітимної національної стратегії як комплексного документа загальнодержавного рівня зумовлює потребу в подальшому науковому розробленні цієї проблематики.

Метою статті є чітке дослідження основних і проблемних аспектів національної стратегії протидії корупційної злочинності, а також науковий аналіз стратегії протидії корупційній злочинності, розкриття її природи й головних напрямів. Задля досягнення поставленої мети висунуто таке завдання: дослідити визначення поняття «стратегія»,

а також розібратися з місцем, роллю, історією нормативно-правових актів і сучасним станом чинної законодавчої бази стратегії протидії корупційній злочинності.

Переходячи до дослідження питання Національної стратегії протидії корупційної злочинності, варто розпочати з понятійного апарату. Так, поняття «стратегія» походить від давньогрецької та означає те, що пов'язано з організацією військових масштабних операцій. Надалі поняття «стратегія» набуло історично більш широкого, «цивільного» сенсу – вибору основного напрямку, головних елементів діяльності, аби досягти поставлену загальну мету. Як уважає О.В. Минькович-Слободяник, стратегією правової політики є, з одного боку, визначення владою базових, етапних цілей правової політики, а з іншого – система певних рішень і заходів організаційного характеру, що спрямовуються на отримання таких цілей [9, с. 70]. А.М. Голощаповим убачається роль стратегії державно-правового типу в координації та спрямуванні всіх правових дій і законотворчих ресурсів державних органів на одержання результатів від цілей політичної, правової, економічної та соціальної природи [3, с. 430].

Антикорупційна стратегія має розпочинатися з розроблення її мети. У фаховій правовій літературі досить розповсюдженою є думка, що максимумом, котрий можна досягти під час протидії корупції, є:

- зменшення її обсягів, обмеження (локалізація) сфери її поширення;
- зміна характеру злочинних проявів на менш небезпечні;
- істотне обмеження впливу злочинності на процеси економічного, політичного, правового й іншого соціального характеру;
- збільшення ризику настання наслідків негативного типу щодо осіб, що вступають у корупційні відносини [10, с. 57–58].

На думку І.В. Кушнарєва, антикорупційною стратегією є необхідна основа підготовки документів концептуального, доктринального, програмного й іншого характеру, котрими визначаються визначені тактичні цілі, принципи та напрями діяльності органів держави й недержавних організацій стосовно вдосконалення правової системи, усунення причин та умов корупції в межах суспільства [6, с. 178]. Основні положення стратегії протидії корупції закріплюють у концепції корупційної протидії. На базі концепції здійснюється розроблення спеціалізованих, галузевих і територіальних програм – цільових комплексних документів, у межах яких позиції концепції одержали докладне та конкретне обґрунтування, а також узгодження проблемних питань [5, с. 197]. Загальнодержавна програма корупційної протидії має діяти постійно та не обмежуватися строком повноважень Верховної Ради України чи Президента України, що буде запорукою того, що корупційну протидію не зможуть перетворити на інструмент електоральної активності осіб, які хочуть зберегти чи досягти влади.

Вивчення поняття стратегії протидії корупційної злочинності дає можливість переходу до розв'язання основного наукового завдання статті – визначення параметрів національної стратегії протидії корупції. Узагальнено вони зображуються в Законі України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні на 2014–2017 роки». Основними аспектами протидії корупційній злочинності, відповідно до наведеного нормативного акта, є:

- 1) запобігти корупції в межах представницьких владних органах;
- 2) утворити добросовісну публічну службу;
- 3) запобігти корупції в межах діяльності виконавчих органів;
- 4) запобігти корупції в рамках сфери державних закупівель;
- 5) запобігти корупції в межах судової системи й органів кримінальної юстиції;
- 6) запобігти корупції в приватному секторі;
- 7) забезпечити інформаційний доступ громадян;

- 8) сформувані негативне ставлення до корупції;
- 9) тощо [11].

Однак перелічені стратегії не є вичерпними, адже не передбачається можливим зосередження в одному законодавчому акті всіх заходів протидії корупційній злочинності. З огляду на сучасний стан корупційної злочинності, ефективності її протидії, антикорупційного законодавства України, зазначені вище стратегії потрібно доповнити певними заходами, без яких політика антикорупційного типу України не відповідає міжнародним стандартам у зазначеній сфері.

На думку М.О. Маршуби, істотною умовою ефективного виконання стратегій протидії корупційній злочинності в Україні є організація роботи новими антикорупційними органами: Національним антикорупційним бюро України, Державним бюро розслідувань, Національним агентством з питань запобігання корупції, Спеціалізованою антикорупційною прокуратурою, Національною поліцією, Національним агентством України з питань виявлення, розшуку та управління активами, отриманими від злочинів корупційного й іншого характеру [7, с. 129].

Нижче пропонуємо перейти до огляду нормативних актів, завдяки яким системно визначається антикорупційна політика і стратегія держави. Аби виконати це, здійснимо аналіз останніх антикорупційних стратегій держави. Так, першою розглянемо Національну антикорупційну стратегію на 2011–2015 рр., що ухвалена Указом Президента України [12]. До завдань Національної антикорупційної стратегії належали окреслення причин та умов, котрі зумовили корупцію, визначили шляхи мінімізації факторів, що детермінують її виникнення та наслідки негативного характеру; визначення головних напрямів політики держави в рамках сфери корупційного запобігання й протидії їй; підвищення ступеня довіри до державних і місцево-самоврядних органів; упровадження системи моніторингу ефективності законодавства у сфері протидії корупції й гарантування його виконання.

Вищезазначена Стратегія вже є історією та допомагає констатувати її повноцінну нереалізацію. Це сталося через перехід нашої держави до правової анархії, ігнорування засад верховенства права з боку представників влади, правоохоронних органів, судів. Події Революції Гідності й подальші революційні та воєнні події засвідчили абсолютний провал антикорупційної політики і стратегії держави, а також об'єднання владних інституцій зі злочинними, що стало основою для неможливості розбудови України на демократичних засадах. Революція, що відбулася в українському суспільстві та державі, суттєво змінила настрої, бажання людей, а також інструменти діяльності державного й громадського типу антикорупційного спрямування [4, с. 32].

Далі державну антикорупційну політику в Україні затверджують Законом України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки». Стратегія 2014–2017 рр. відрізняється від стратегії на 2011–2015 рр. і більш глибоко формує систему інструментів антикорупційного характеру, що має бути виконано різноманітними державними інститутами. Так, у розділі 3 Стратегії передбачалися заходи корупційного запобігання. Його аналіз допомагає виокремити такі заходи: корупційне запобігання в межах представницьких органів влади; утворення публічної служби добросовісного типу; запобігання корупції в діяльності виконавчих органів; корупційне запобігання в межах сфери державних закупівель; запобігання корупції в рамках приватного сектору; інформаційний доступ [11].

Проаналізувавши Антикорупційну стратегію 2014–2017 рр., експертні організації відзначили, що цей документ має високу якість, однак неповною мірою охоплює запобігання та протидію корупції в деяких специфічних сферах.

З 2018 року Україні характерна відсутність спеціального антикорупційного стратегічного документа, адже новий спеціальний закон не був прийнятий. Водночас брак закону тягне за собою також і відсутність певної Державної програми щодо реалізації Антикорупційної стратегії в Україні, а також спеціальних стратегій і програм відомчого характеру.

Зауважити потрібно те, що Кабінетом Міністрів було ухвалено Проект Закону України «Про Антикорупційну стратегію на 2018–2020 роки» [13], котрий розробило Національне агентство з питань запобігання корупції, аби визначити комплекс заходів, що спрямовано на зменшення корупційного рівня в Україні й подальше просування в державі ініціатив антикорупційного типу.

Хоча уряд України й ухвалив Стратегію на 2018–2020 рр., експерти доволі критично поставилися до змісту цього документа. Деякі із заходів Антикорупційної стратегії на 2018–2020 рр. насправді не можна визнати заходами з корупційного запобігання, а певні з них сформульовано так, що здається, що розробники Проекту писали законопроект не для мети корупційного запобігання, а з турботою про корупціонерів і до них наближених, наприклад, положення про внесення змін до положень стосовно сформування складу Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії, більшість місць у якій повинні займати прокурори, що обираються своїми колегами. Опис великої кількості заходів у рамках проекту Антикорупційної стратегії має неконкретний характер і передбачає такі заходи: забезпечення вдосконалення законодавства, продовження реформування, вдосконалення механізму тощо. Отже, певні визначені в Проекті заходи мають не стратегічний характер, а звичайний стосовно здійснення чинних законодавчих актів [2].

Зважаючи на те що Проект цього закону так і залишився проектом, його глибокого аналізу не проведено, зазначимо, що, формуючи третю державну стратегію антикорупційного спрямування, варто більш уважно підходити до неточностей і загальних формулювань, оскільки досвід правового забезпечення антикорупційної стратегії країни показує прагнення до конкретизації напрямів і заходів, що спрямовано на запобігання та протидію корупції.

24.07.2019 фахівцями Офісу Президента презентовано Проект нової Антикорупційної стратегії на 2019–2023 рр. Нова Стратегія повинна спрямовуватися на переведення послуг на максимальний рівень у режим он-лайн та охоплювати напрями з найбільш великими ризиками корупційного характеру. Так, Руслан Рябошапка зазначив, що насамперед потрібно передбачити в рамках стратегії діджиталізацію роботи влади. Ініціативою Президента України «Держава у смартфоні» передбачено здійснення максимального числа послуг он-лайн, оскільки корупційні прояви можна побороти безпосередньо цифровими технологіями. Також істотним аспектом є те, що стратегія повинна мати чіткість і максимально невеликий розмір, фокусуватися на таких корупціогенних темах: державні банки, енергетика, видобувна галузь, оборонна сфера [1].

Загалом підтримуючи окреслені антикорупційні прагнення, висловимо також власне бачення щодо стратегії.

Передусім варто відмітити, що прийняття Антикорупційної стратегії на рівні законодавчого акта є визнанням країною наявності корупційних проблем і потреби сформування заходів для запобігання й протидії корупції.

По-друге, приймаючи нову антикорупційну Стратегію, варто звернути увагу на поведений аналіз прийнятих останні 15 років антикорупційних стратегій, що доводить часткове їх утілення в життя.

По-третє, під час формування нової стратегії протидії корупції потрібно звертати увагу на погляд експертного середовища, громадян, міжнародних експертів, а також

на засади термінологічної визначеності, абсолютного забезпечення додержання людських прав і верховенства права, урахувати попередні досягнення й недоліки.

По-четверте, антикорупційною стратегією є орієнтир нормативно-визначеного характеру, що конкретизується окремим періодом часу, певною проблематикою й прогнозованим результатом. Під час формування стратегії протидії корупції варто продумати гарантії належного виконання такої стратегії, не забути про заходи відповідальності за порушення стратегії, а також сформулювати механізм належного контролювання в цій галузі.

По-п'яте, антикорупційну політику мають розглядати як сукупність утворених і закріплених у межах нормативних актів механізмів, засобів і методів, що спрямовані на гарантування публічного інтересу, зумовленого потребою зниження рівня корупції завдяки використанню інструментів запобігання, протидії, відповідальності. У такому разі Антикорупційну стратегію можна визнати одним зі складників формалізації антикорупційної політики, що натомість відіграє істотну роль [4, с. 33–34].

Отже, підсумовуючи все вищевикладене, можна дійти висновку, що проблеми корупційної злочинності й боротьби з нею відіграють істотну роль у межах сфери протидії злочинності загалом [8, с. 112]. Корупційні злочини містять істотну загрозу суспільному буттю, адже підривають віру в державні, місцево-самоврядні органи й інші владні організації, а крім того, завдають шкоду фізичним і юридичним особам чи створюють загрозу заподіяння шкоди.

Антикорупційна стратегія постає істотним структурним складником антикорупційної політики. За відсутності стратегічних концептуальних ідей і мети, принципів і пріоритетів, довгострокових програм загальнодержавного типу, що ґрунтуються на науковому підґрунті, не може бути жодної антикорупційної політики, а виключно її видимість. У стратегічних напрямках антикорупційної політики формується антикорупційна тактика, котрою передбачено розроблення визначених завдань і способів їх вирішення. Системне поєднання проаналізованих стратегічних напрямів корупційної протидії можна визнати як запоруку дієвості антикорупційної політики, вони вимагають подальшого наукового поглибленого аналізу [6, с. 180].

Список використаних джерел:

1. Антикорупційна стратегія повинна бути спрямована на максимальне переведення послуг в он-лайн та охоплювати напрямки, що мають найбільші корупційні ризики – Руслан Рябошапка. URL: <https://www.president.gov.ua/news/antikoruptionsnaya-strategiya-povinna-but-spryamovana-na-maksim-56613>.
2. Висновок Центру політико-правових реформ на Проект Закону України «Про Антикорупційну стратегію на 2018–2020 роки». URL: <http://pravo.org.ua/ua/news/20872350-visnovok-tsentru-politiko-pravovihreform-na-proekt-zakonu-ukrayini-pro-antikoruptionsnuyu-strategiyu-na-20182020-roki>.
3. Голощапов А.М. Место и роль Государственной Думы в функционировании государственно-правовой стратегии. «Черные дыры» в российском законодательстве. 2004. № 1. С. 429–433.
4. Гречанюк Р.В. Національні антикорупційні стратегії в системі запобігання корупції України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 3. С. 29–35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2019_3_7.
5. Державна політика: аналіз та механізми її впровадження в Україні / за ред. В.А. Рехкала, В.В. Тертички. Київ : УАДУ, 2000. 232 с.
6. Кушнарьов І.В. Стратегія протидії корупції як складова антикорупційної політики. *Право і Безпека*. 2012. № 5. С. 177–181. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2012_5_40.

7. Маршуба М.О. Корупційна злочинність в Україні: сучасний стан та основні стратегії протидії. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2016. Вип. 31. С. 123–134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbzz_2016_31_11.
8. Мезенцева І. Кримінологічна характеристика корупційної злочинності. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 4. С. 106–113. URL: <http://www.chasopysnaru.gov.ua/ua/pdf/4-2015/mezenceva.pdf>.
9. Минькович-Слободяник О.В. Юридична стратегія і тактика в правовій політиці України. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 1. С. 70–74.
10. Миронова Г. Сучасна позитивно-правова система України: типові риси і властивості. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XIII регіон. наук.-практ. конф. (м. Львів, 8–9 лют. 2007 р.)*. Львів : Юрид. ф-т Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка, 2007. С. 56–58.
11. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки : Закон України від 14.10.2014 № 1699-VII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2014. № 46. Ст. 2047.
12. Про Національну антикорупційну стратегію на 2011–2015 роки : Указ Президента України від 21.10.2011 № 1001/2011. *Офіційний вісник Президента України*. 2011. № 29. С. 13. Ст. 1139.
13. Уряд схвалив Проект Закону України «Про Антикорупційну стратегію на 2018–2020 роки». URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/uryad-shvaliv-proekt-zakonu-ukrayini-pro-antikorupcijnnu-strategiyu-na-2018-2020-roki>.

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-10.20>

ОСОБЛИВОСТІ КОНВЕНЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В БОРОТЬБІ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ (НА ПРИКЛАДІ ПРОТИДІЇ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ)

Нуруллаєв Ількін Садагат огли,
кандидат юридичних наук,
керівник Генеральної інспекції
(Генеральна прокуратури України,
м. Київ, Україна)

Стаття присвячена дослідженню деяких особливостей регіонального міжнародно-правового співробітництва в боротьбі зі злочинністю держав ЄС. У статті зазначено, що специфікою міжнародно-правового співробітництва в боротьбі зі злочинністю на регіональному рівні в межах ЄС є те, що воно здійснюється державами цього регіону під егідою міжнародних регіональних організацій, членами яких вони є. У таких випадках, відповідно до укладених угод, також передбачається створення спеціальних конвенційних органів міжнародно-правового співробітництва, які можуть діяти на додаток до постійно діючих міжнародних організаційно-правових інструментів міжнародно-правової співпраці. У процесі такої співпраці останніми роками простежується тенденція активізації взаємодій у цьому напрямі шляхом укладення основоположних для цього питання регіональних угод, створюючи не тільки юридичні механізми боротьби зі злочинністю, а й практичні, що втілюються в роботі різних спеціальних регіональних інституцій.

Автор досліджує особливості створення й діяльності регіональних конвенційних органів боротьби зі злочинністю на прикладі запобігання кіберзлочинності й боротьби з нею. Це відносно новий напрям міждержавного співробітництва держав ЄС.

Необхідність у дослідженні правових особливостей конвенційних регіональних механізмів боротьби з міжнародною злочинністю в межах ЄС на прикладі протидії кіберзлочинності вбачається в тому, що, з одного боку, національне законодавство держав-членів ЄС є відносно «старим» і найчастіше не ухвалене з урахуванням особливостей злочинів, що здійснюються в кіберпросторі, а з іншого – ураховуючи транснаціональний характер цього злочину, держави не здатні захистити свій правопорядок без взаємодії з іншими учасниками міжнародних відносин. Основою проблемою в цьому стосунку стала складність застосування чинних норм кримінального права до кіберзлочинів. У цьому контексті актуальним є питання розвитку міжнародно-правового регулювання, спрямованого на боротьбу з кіберзлочинністю, і втілення механізмів їх імплементації, спрямованих на гармонізацію кримінального законодавства держав-членів ЄС у цій сфері.

Зазначається, що однією з основних проблем співробітництва держав ЄС у боротьбі з кіберзлочинністю є те, що Конвенція про кіберзлочинність 2001 року досі не підписана й не ратифікована багатьма державами, навіть ті з них, які взяли її норми за основу для встановлення відповідальності за комп'ютерні злочини на національному рівні, ще не здійснили криміналізації всіх правопорушень, визначених цим документом. До того ж комп'ютерні технології продовжують розвиватися й удосконалюватися, що найближчим часом може призвести до необхідності встановлення кримінальної від-

повідальності за нові види правопорушень у цій сфері. Автор висловлює сподівання, що належна реалізація Конвенції з кіберзлочинності 2001 року виправить недоліки боротьби з високотехнологічними злочинами, забезпечивши ефективну координацію дій правоохоронних органів різних держав. Наскільки ефективною виявиться ця координація насправді, а також чи вартує вона тієї ціни, яку доведеться заплатити громадянам, таємниця приватного життя яких опинилася під загрозою завдяки Конвенції, покаже час.

Ключові слова: міжнародна злочинність, кіберзлочинність, конвенційний механізм міжнародного співробітництва, Європейський Союз, Рада Європи.

PECULIARITIES OF THE CONVENTIONAL MECHANISM OF INTERNATIONAL COOPERATION ON CRIME IN THE EUROPEAN UNION (ON AN EXAMPLE OF CYBER CRIME)

Nurulayev Ilkin Sadagat Ogli,
Candidate of Law,
Head of the General Inspectorate
(Prosecutor General's Office of Ukraine,
Kyiv, Ukraine)

The article is devoted to the research of some features of regional international legal cooperation of the countries of the European Union in the fight against crime. The article states that the specificity of international legal cooperation in combating crime at the regional level within the European Union is that it is carried out by the countries of the region under the auspices of the international regional organizations of which they are members. In such cases, in accordance with the agreements concluded, it may also provide for the establishment of special convention bodies of international legal cooperation, which may act in addition to the permanent international legal and international instruments of international legal cooperation. In the course of such cooperation, in recent years, there has been a tendency to intensify interactions in this direction by concluding regional agreements that are fundamental to this issue, creating not only legal mechanisms for combating crime, but also practical ones that are embodied in the work of various special regional institutions.

The author explores the peculiarities of creation and activity of regional convention bodies for fighting crime on the example of cybercrime prevention and fight. This is a relatively new area of EU interstate cooperation.

The need to study the legal features of conventional regional mechanisms for combating international crime within the European Union, on the example of combating cybercrime, shows that, on the one hand, the national legislation of the EU Member States is relatively "old" and most often has not been approved, committed in cyberspace, and on the other, given the transnational nature of the crime, states are incapable of defending their rule of law without interacting with other participants in international relations. The main problem in this regard was the complexity of applying existing criminal law rules to cybercrime. In this context, the issue of the development of international legal regulation aimed at combating cybercrime and the implementation of mechanisms for their implementation aimed at harmonizing the criminal legislation of the EU Member States in this area became urgent.

The article states that one of the major problems of EU countries' cooperation in the fight against cybercrime is that the 2001 Convention on Cybercrime has not yet been signed and ratified by many states, and even those that have adopted its norms as a basis for establishing those responsible for computer crimes at national level have not yet criminalized all offenses identified in this document. In addition, computer technology continues to evolve

and improve, which may in the near future lead to the need for criminal liability for new types of offenses in this area. Author hopes that the proper implementation of the 2001 Cybercrime Convention should remedy the shortcomings of the fight against high-tech crimes by ensuring effective coordination of law enforcement agencies in different countries. How effective this coordination will actually be, and whether it is worth the price it will have to pay to citizens whose privacy has been compromised by the Convention, time will tell.

Key words: international crime, cybercrime, conventional regional organization, international cooperation, European Union, Council of Europe.

Специфікою міжнародно-правового співробітництва в боротьбі зі злочинністю на регіональному рівні в межах Європейського Союзу (далі – ЄС) є те, що воно здійснюється державами цього регіону під егідою міжнародних регіональних організацій, членами яких вони є. У процесі такої співпраці останніми роками простежується тенденція активізації взаємодій у цьому напрямі шляхом укладення основоположних для цього питання регіональних угод, створюючи не тільки юридичні механізми боротьби зі злочинністю, а й практичні, що втілюються в роботі різних спеціальних регіональних інституцій.

Актуальність необхідності в дослідженні правових особливостей конвенційних регіональних механізмів боротьби з міжнародною злочинністю в межах ЄС на прикладі протидії кіберзлочинності убачається в тому, що, з одного боку, національне законодавство держав-членів ЄС не написано з урахуванням особливостей злочинів, що здійснюються в кіберпросторі, а з іншого – ураховуючи транснаціональний характер цього злочину, держави не здатні захистити свій правопорядок без взаємодії з іншими учасниками міжнародних відносин. Основою проблемою в цьому стосунку стала складність застосування чинних норм кримінального права до кіберзлочинів. У цьому контексті актуальним є питання розвитку міжнародно-правового регулювання, спрямованого на боротьбу з кіберзлочинністю, і втілення механізмів їх імплементації, спрямованих на гармонізацію кримінального законодавства держав-членів ЄС у цій сфері.

Варто зауважити, що ще в 1982 році в Парижі Організація Економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР) вирішила створити комітет експертів для вивчення і розгляду концепції комп'ютерних злочинів і проаналізувати потребу в реформуванні кримінальних законів держав цього регіону. Уже в 1986 році комітет експертів в Аналізі політики ОЕСР з юридичних питань зазначив, що, відповідно до активізації комп'ютерної злочинності міжнародного характеру, виявлено важливі питання, які потребують міжнародного співробітництва щодо контролю такої активності й боротьби з незаконними діями. Держави-учасниці повинні самі визначити межі, до яких відповідні покарання за діяння повинні бути передбачені в кримінальному законодавстві. До переліку таких діянь зараховано комп'ютерне шахрайство, комп'ютерну підробку документів, шкоду, що заподіяна комп'ютерним даним і програмам, і неавторизоване посягання на захищені комп'ютерні програми й неавторизований доступ до або перехоплення комп'ютерних систем [1].

Разом із тим однією з перших міжнародних регіональних організацій, які розпочали роботу в напрямі встановлення кримінальної відповідальності за комп'ютерні правопорушення, стала Рада Європи. У період з 1985 по 1989 роки при ній працював Окремий комітет експертів з комп'ютерних злочинів. За підсумками його роботи 13 вересня 1989 року Комітетом міністрів Ради Європи видається Резолюція № R (89) 9, у якій уперше використано такий термін, як «злочин, пов'язаний із використанням комп'ютерних технологій». Цей документ містив перелік рекомендованих до обов'яз-

кового включення в національне кримінальне законодавство діянь. Також у ньому наводився перелік тих діянь, щодо яких не досягнуто згоди у визнанні необхідності їх криміналізації в законодавстві всіх держав [2, с. 859].

Очевидно, що рекомендовані заходи лише частково враховують особливості збирання доказів у глобальних комп'ютерних мережах. У зв'язку з цим Рада Європи прийняла низку інших документів, у яких розглядаються ці питання, а саме:

- Рекомендацію № R (87) 15 про регулювання використання персональних даних у поліцейському секторі [3];
- Рекомендацію № R (95) 4 про захист персональних даних у сфері телекомунікаційних послуг, пов'язаних із телефонними переговорами [4];
- Рекомендацію № R (88) 2 про боротьбу з піратством у сфері авторського права й суміжних прав [5];
- Рекомендацію № R (95) 13 щодо проблем кримінально-процесуального права, пов'язаних з інформаційними технологіями [6].

Особливий інтерес становить останній із названих документів, оскільки в ньому вперше рекомендовано таке: «Слідчі органи повинні мати повноваження змушувати осіб, що мають у своєму розпорядженні комп'ютерні дані, надавати всю необхідну інформацію для доступу до комп'ютерів і даних, що там зберігаються. Кримінально-процесуальні органи повинні мати повноваження видавати відповідні ордери особам, що мають знання про те, як функціонують комп'ютерні системи і як забезпечується безпека даних, що зберігаються в них. На операторів громадських і приватних мереж, що надають телекомунікаційні послуги, мають бути накладені зобов'язання забезпечення всіх технічних засобів для перехоплення телекомунікацій слідчими органами».

Проте рекомендаційний характер приписів цих документів не сприяв вирішенню колізій, що виникають на практиці, для цього потрібні повноцінні міжнародно-правові документи.

Зростання комп'ютерної злочинності й необхідність погодженого підходу держав до вироблення кримінально-правових і кримінально-процесуальних приписів, спрямованих на боротьбу з нею, стало спричинило формування Комітетом Міністрів Ради Європи в лютому 1997 року Комітету експертів із злочинності в кіберпросторі, перед яким було поставлено завдання провести доскональне вивчення юридичних проблем, що виникають під час розслідування злочинів, здійснених із використанням комп'ютерних технологій. За результатами їх вивчення розроблено проект Європейської конвенції про кіберзлочинність, варіант якої представлений Радою Європи для публічного обговорення у квітні 2000 року [7].

Після широкого обговорення він був допрацьований з урахуванням вимог посилення гарантій недоторканності приватного життя під час розслідування комп'ютерних злочинів і підготовлений до обговорення виконавчими органами Ради Європи [8]. У період з 18 по 22 червня 2001 року проект обговорений на засіданні Європейського комітету з проблем злочинності, яким унесені деякі зміни і прийнято рішення про винесення проекту Конвенції для прийняття й підписання Комітетом Міністрів Ради Європи [9].

23 листопада 2001 року на конференції в Будапешті була підписана Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність [10], яка стала юридичною основою для боротьби з кіберзлочинами із посяганнями на інформаційні системи включно. Особливістю цієї Конвенції є те, що всі майбутні документи укладалися з огляду на її положення, а деякі з них – із прямим посиланням на Конвенцію. Наприклад, у Директиві ЄС 2013/40 про посягання на інформаційні системи [11]. У її преамбулі наголошено: «Нова стратегія

повинна бути розроблена державами-членами й Комісією, беручи до уваги зміст Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність від 2001 року». Отже, ця Конвенція стала фундаментом боротьби з кіберзлочинністю, заклавши основи співробітництва, стандарти криміналізації кіберзлочинів і вимоги до процесуального права не тільки для країн-членів Ради Європи, а й усієї світової спільноти.

Особливістю є те, що Конвенція містить положення з матеріальних питань кримінального права, процесуальні норми й положення про міжнародну співпрацю.

Станом на грудень 2009 року ця конвенція була підписана 46 державами та ратифікована 26 з них, уже станом на грудень 2018 року Конвенцію про кіберзлочинність підписали 62 країни (25 із яких не є членами РЄ, ще 4 підписали, але не ратифікували) [12]. Це свідчить не тільки про якість самого договору, а й про бажання держав долучатися до співробітництва та впроваджувати у своє законодавство норми, які дадуть можливість ефективно здійснювати протидію кіберзлочинами та боротьби з ними.

Щодо структури Конвенції РЄ про кіберзлочинність від 2001 року, то вона складається з преамбули й 4 розділів. Розділ I включає використання термінів (комп'ютерні системи, комп'ютерні дані, постачальник послуг, дані про рух інформації). Варто ще раз наголосити, що відсутнє, власне, визначення кіберзлочину чи кіберзлочинності. Розділ II містить заходи, які повинні вжити держави на національному рівні, що стосуються матеріального права, процесуального права та юрисдикції. Норми процесуального права мають застосовуватися до злочинів, передбачених Конвенцією, будь-якого злочину, що вчинений із використанням комп'ютерних систем, а також до збирання цифрових доказів кримінального правопорушення. Процесуальні норми включають термінове збереження комп'ютерних даних, які зберігаються, порядок представлення, збирання комп'ютерних даних у реальному масштабі часу й питання юрисдикції. Розділ III, присвячений міжнародному співробітництву, передбачає принципи екстрадиції, загальні принципи міжнародної співпраці, процедури, пов'язані із запитами про взаємну допомогу в разі відсутності відповідних міжнародних угод, питання, пов'язані зі взаємною допомогою щодо тимчасових заходів і щодо повноважень на розслідування, положення про цілодобову мережу. Розділ IV охоплює прикінцеві положення, більшість із яких є типовими для конвенцій РЄ [10].

Загалом Конвенція виділяє 4 групи суспільно небезпечних діянь:

1. Правопорушення проти конфіденційності, цілісності й доступності комп'ютерних даних і систем: незаконний доступ (ст. 2), нелегальне перехоплення (ст. 3), втручання в дані (ст. 4), втручання в систему (ст. 5), зловживання пристроями (ст. 6).

2. Правопорушення, пов'язані з комп'ютерами: підробка, пов'язана з комп'ютерами (ст. 7), шахрайство, пов'язане з комп'ютерами (ст. 8).

3. Правопорушення, пов'язані зі змістом: правопорушення, пов'язані з дитячою порнографією (ст. 9), – вироблення, розповсюдження, передача, здобуття дитячої порнографії за допомогою комп'ютерних систем, володіння дитячою порнографією в комп'ютерній системі або на комп'ютерному носії інформації.

4. Правопорушення, пов'язані з порушенням авторських і суміжних прав (ст. 10), коли дії вчинені свідомо, у комерційних розмірах і за допомогою комп'ютерних систем [2].

Також у ст. 12 передбачається можливість несення кримінальної відповідальності юридичною особою за злочин, учинений на її користь.

Як злочинні наслідки перерахованих діянь Конвенцією визнається порушення прав законних користувачів комп'ютерної інформації, комп'ютерів, їх систем або мереж. Установлення як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони тяжких наслідків (матеріального збитку, протиправного використання отриманої комп'ютерної інфор-

мації тощо) залишене на розсуд держав. Загалом норми Конвенції не передбачають обов'язковість настання шкідливих наслідків для кожного з указаних діянь.

Виходячи з практики, що складається в різних країнах, ст. 12 Конвенції вимагає встановлення відповідальності за правопорушення, передбачені нею, не лише для фізичних осіб, а й для юридичних осіб. Умовами настання відповідальності юридичної особи є здійснення дії з метою отримання вигоди на користь юридичної особи її посадовою особою, що займає керівну посаду, з використанням її повноважень за уявленням юридичної особи, ухваленням рішень або здійсненням контролю за її діяльністю. Крім того, Конвенція пропонує встановлювати відповідальність юридичних осіб і у випадках здійснення протиправних дій іншим працівником під керівництвом посадовця, що займає керівний пост, з метою отримання вигоди на користь юридичної особи [10].

Згідно з ч. 1 ст. 13 Конвенції, установлення конкретних санкцій за здійснення вказаних діянь зараховано до відання держав. На їхній розсуд може встановлюватися кримінальна відповідальність для фізичних осіб, а також кримінальна, цивільно-правова або адміністративна відповідальність для юридичних осіб. Передбачені внутрішньодержавним законодавством санкції мають бути ефективні, пропорційні й переконливі [10].

Набір принципів для формування правової основи міжнародної співпраці у сфері розслідування кіберзлочинів міститься, зокрема, в главі III Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність. У цій главі говориться про значення, що зростає, міжнародної співпраці (ст. ст. 23–35) і про доцільність використання швидкодючих засобів зв'язку, включаючи факсимільний зв'язок та електронну пошту (п. 3 ст. 25). Крім того, кожній стороні Конвенції пропонується створити в себе контактний пункт, який повинен щодня й у будь-який час доби реагувати на звернення держав по допомогу (ст. 35). Інші можливі підходи викладені в проекті міжнародної конвенції про посилення захисту від кіберзлочинності й тероризму, а також у підготовленій Міжнародним союзом електрозв'язку (МСЕ) підбірці матеріалів для розроблення законодавства про кіберзлочинність [13].

Що стосується норм цієї Конвенції, які визначають створення інституційного механізму протидії цим різним видам кіберзлочинів, то, наприклад, відповідно до ст. 46 Конвенції, засновано Комітет з кіберзлочинності, метою якого є консультації щодо сприяння імплементації та ефективного застосування Конвенції, забезпечення обміну інформацією та впровадження майбутніх доповнень. У 2017 році Комітетом прийнято рішення розробити проект Другого протоколу до Конвенції про кіберзлочинність, зокрема, для вирішення таких категорій питань: заходи щодо ефективного взаємного співробітництва (спрощення режиму для взаємної правової допомоги щодо запиту інформації, запити про міжнародне співробітництво, безпосереднє співробітництво між судовими органами у взаємній правовій допомозі, об'єднані розслідування й об'єднані розслідувальні групи, запити англійською мовою, аудіо-, відеоконференції із залученням свідків, потерпілих та експертів, заходи швидкого реагування у взаємній правовій допомозі); заходи, що забезпечують безпосереднє співробітництво з провайдерами в інших юрисдикціях задля запитів інформації щодо користувачів, збереження інформації та невідкладних запитів: більш точне формулювання й інтенсивніше забезпечення чинних практик щодо транскордонного доступу до даних; заходи, спрямовані на забезпечення захисту даних [14].

Окрім цього, при Раді Європи в Бухаресті (Румунія) діє Офіс програми з кіберзлочинності (C-PROC), завданням якого є допомога державам посилити їхні юридичні механізми щодо відповіді загрозам кіберзлочинності й функціонування електронних

доказів відповідно до Конвенції з кіберзлочинності. Офіс займається реалізацією низки проектів, диференційованих за регіональною ознакою, щоб більш ефективно виявити потреби правових систем і забезпечувати необхідні консультації [15].

Отже, можна стверджувати, що в межах ЄС, а саме в рамках Ради Європи, проведена значна робота і прийнята низка важливих документів у сфері встановлення кримінальної відповідальності за кіберзлочини. Одним із таких документів є Конвенція про кіберзлочинність 2001 року. Конвенція стала проривом у боротьбі з кіберзлочинністю. Саме вона задала напрям для майбутньої універсалізації відповідних норм. Конвенція застосовує нейтральну щодо технологій юридичну техніку, тому, відповідно, передбачає застосування як щодо сучасних правопорушень, так і щодо таких, які можуть виникнути в майбутньому з розвитком технологій [16].

Однак однією з основних проблем є те, що Конвенція про кіберзлочинність 2001 року не підписана й не ратифікована багатьма державами, і навіть ті з них, які взяли її норми за основу для встановлення відповідальності за комп'ютерні злочини на національному рівні, ще не здійснили криміналізації всіх правопорушень, визначених цим документом. До того ж комп'ютерні технології продовжують розвиватися й удосконалюватися, що найближчим часом може призвести до необхідності встановлення кримінальної відповідальності за нові види правопорушень у цій сфері. Проте є сподівання, що належна реалізація Конвенції з кіберзлочинності 2001 року виправить недоліки боротьби з високотехнологічними злочинами, забезпечивши ефективну координацію дій правоохоронних органів різних держав. Наскільки ефективною виявиться ця координація насправді, а також чи вартує вона тієї ціни, яку доведеться заплатити громадянам, таємниця приватного життя яких завдяки Конвенції знаходиться під загрозою, покаже час.

Список використаних джерел:

1. Schjolberg S. The History of Global Harmonization on Cybercrime Legislation – The Road to Geneva. 2008. : <http://cybercrimela/v.net/documents/cybercrimehistory/pdf>.
2. Матвієнко А.Р. Стандарти Ради Європи щодо встановлення відповідальності за кіберзлочини. *Верховенство права очима правників-початківців*. 2012. С. 859–861.
3. Recommendation № R (87) 15 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member States for the regulating the use of personal data in the police sector (Adopted by the Committee of Ministers on 17 September 1987 at the 410th meeting of the Ministers' Deputies). Strasbourg, 1987.
4. Recommendation № R (95) 4 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member States for the protection of personal data in the area of telecommunication services, with particular reference to telephone services (Adopted by the Committee of Ministers on 7 February 1995 at the 528th meeting of the Ministers' Deputies). Strasbourg, 1995.
5. Recommendation № R (88) 2 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member States for the piracy in the field of copyright and neighbouring rights. Strasbourg, 1988.
6. Recommendation № R (95) 13 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member States for the concerning problems of criminal procedural law connected with Information Technology (Adopted by the Committee of Ministers on 11 September 1995 at the 543rd meeting of the Ministers' Deputies). Strasbourg, 1995.
7. Draft Convention on Cyber – crime (Draft № 24 REV. 2). – Prepared by the Secretariat Directorate General I (Legal Affairs). – Public version – Declassified, PC-CY(2000) Draft №. 24 Rev. 2. Strasbourg, 19 November 2000. URL: [http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Projets/cyber\(draft no 24\). htm](http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Projets/cyber(draft%20no%2024).htm) >.

8. Draft Convention on Cyber - crime and Explanatory memorandum related there to. - Prepared by Committee of Experts on Crime in Cyber - Space (PC - CY) Submitted to European Committee on Crime Problems(CDPC) at its 50th plenary session(18-22 June 2001). - Prepared by the Secretariat Directorate General of Legal Affairs. - Restricted, CDPC (2001) 2 rev. Strasbourg, 25 May 2001. URL: < [http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Projets/cyber\(draft\).htm](http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Projets/cyber(draft).htm) >.

9. Draft Convention on Cyber-crime and Explanatory memorandum related thereto: final activity report. - Prepared by Committee of Experts on Crime in Cyber-Space (PC-CY) Submitted to European Committee on Crime Problems (CDPC) at its 50th plenary session (18-22 June 2001). Secretariat Memorandum prepared by the Directorate General of Legal Affairs. Restricted, CDPC (2001) 2 rev 2. Strasbourg, 20 June 2001.

10. Про кіберзлочинність : Конвенція від 23.11.2001 № 994789. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575.

11. Directive 2013/40/EU of the European Parliament and of the Council of 12 August 2013 on attacks against information systems and replacing Council Framework Decision 2005/222/JHA. *EUR-Lex*. 2013. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EX/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0040&from=EN>.

12. Chart of signatures and ratifications of Treaty 185. Convention on Cybercrime. *Council of Europe*. URL: https://www.coe.int/en/veb/conventions/full-list/-/conventions/treaty/185/signatures?p_auth=j5hEAdZ2.

13. Дванадцятий Конгрес Організації Об'єднаних Націй із запобігання злочинності й кримінального правосуддя. Distr.: General 22 February 2009 Russian. Original: English. Сальвадор, Бразилія, 12-19 квітня 2010 року.

14. Terms of Reference for the Preparation of a Draft 2nd Additional Protocol to the Budapest Convention on Cybercrime. *Cybercrime Convention Committee (T-CY)*. 2017. URL: <https://rm.coe.int/terms-of-reference-for-the-preparation-of-a-draft-2nd-additional-protocol/168072362b>.

15. Cybercrime Programme Office (C-PROC). *Council of Europe*. URL: <https://www.coe.int/en/web/cybercrime/cybercrime-office-c-proc>.

16. Schjolberg S. The History of Global Harmonization on Cybercrime Legislation - The Road to Geneva. 2008. URL: <http://cybercrimelaw.net/documents/cybercrimehistory.pdf>.

УДК 34.343

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-10.21>

СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТОК ПРИНЦИПІВ РАДЯНСЬКОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Олійник Олена Сергіївна,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
та процесу

(Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана,
м. Київ, Україна)

Статтю присвячено дослідженню історичного аспекту розвитку такого правового явища, як принципи кримінального права. Авторкою досліджується період, під час якого формувалося саме радянське кримінальне право та його основоположні начала. У статті проаналізовані окремі декрети РНК РСФРР «Про суд» від 24 листопада 1917 року № 1, від 7 березня 1918 року № 2 та від 20 липня 1918 року № 3, які охоплювали деякі положення кримінально-правового змісту, ґрунтувалися на положеннях законів повалених урядів, що не були скасовані революцією та не суперечили за своєю сутністю «революційній совісті й революційній правосвідомості». Наголошується, що судочинство за проаналізованими нормативними актами не обмежувалося формальним законом, а керувалося міркуванням справедливості, тобто «кримінальний суд» міг не взяти до уваги будь-яке посилення на пропуск строку давності й усупереч тим чи іншим запереченням формального характеру присудити явно справедливу вимогу. У 1919 року набули чинності розроблені на основі Кримінального уложення 1918 року Керівні засади з кримінального права РСФРР 1919 року, затверджені постановою Нарком'юсту 12 грудня 1919 року та введені в дію 4 серпня 1920 року. За радянських часів закон про кримінальну відповідальність було кодифіковано. Першим фундаментальним нормативним актом за час існування радянської влади стали Основи кримінального законодавства СРСР і союзних республік 1958 року, які є фундаментом для прийняття кримінальних кодексів союзними республіками. Цей акт ознаменував відмову від репресивних засад радянського кримінального законодавства та здійснив перехід до гуманізації цих засад, а також став орієнтиром для Загальної частини тогочасного кримінального законодавства. На зміст КК УРСР 1960 року впливала тенденція з демократизації суспільного життя в країні в період «відлиги». Кримінальне право України розвивалося в бік його гуманізації. Так, звужувалася й пом'якшувалася кримінальна відповідальність за діяння, які не становили великої небезпеки для суспільства й держави. КК УРСР відмовився від застосування інституту аналогії.

Ключові слова: принципи кримінального права, радянський період, керівні засади, судочинство.

**ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF THE PRINCIPLES
OF THE SOVIET CRIMINAL LAW**

Oliinyk Olena Serhiivna,
Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Criminal Law and Procedure
(Kyiv National Economic University
named after Vadym Hetman,
Kyiv, Ukraine)

The article is devoted to the study of the historical aspect of the development of such a legal phenomenon as the principles of criminal law. The author explores the period during which Soviet criminal law and its basic principles were formed. The article analyzes the individual decrees of the RSFSR RNA "On the Court" No. 1 of November 24, 1917, No. 2 of March 7, 1918, and No. 3 of July 20, 1918, which covered some of the provisions of the criminal law content, based on the provisions of the laws of overthrown governments which were not abolished by the revolution and did not contradict in their essence "revolutionary conscience and revolutionary justice". The article emphasizes that judicial review of the normative acts analyzed was not limited to formal law, but was guided by a consideration of justice, that is, the "criminal court" could not take into account any reference to the limitation period and contrary to one or another objection to the formal nature of the case. In 1919 came into force developed on the basis of the Criminal Code of 1918 - Guidelines on the criminal law of the RSFSR in 1919, approved by the People's Commissar Decree of December 12, 1919 and entered into force on August 4, 1920. In Soviet times, the law on criminal liability was codified. The first fundamental normative act during the existence of Soviet power was the Foundations of Criminal Law of the USSR and the Union Republics in 1958, which became the basis for the adoption of criminal codes by the Union Republics. This act marked the rejection of the repressive principles of Soviet criminal law and made the transition to the humanization of these principles, and also became a benchmark for the General part of the then criminal legislation. The content of the Criminal Code of the Ukrainian SSR in 1960 was influenced by the tendency for democratization of public life in the country during the period of "thaw". The criminal law of Ukraine developed in the direction of its humanization. Thus, criminal liability for actions that did not pose a great danger to society and the state was narrowed and softened. The Criminal Code of the USSR refused to use the Institute of Analogy.

Key words: criminal law principles, soviet period, guiding principles, litigation.

Вивчення історичного досвіду щодо прояву й утілення принципів кримінального права має вагоме значення. У процесі історичного розвитку правової системи з'являються певні закономірності, які з часом можна назвати принципами. Радянський період відзначився активним розвитком політичних, соціальних та економічних відносин, які торкнулися всіх сфер суспільного життя та безпосередньо законодавства й окремих його норм. За радянських часів відбулася ґрунтова кодифікація законодавства про кримінальну відповідальність, здійснені переосмислення та перебудова всієї правової системи.

Таке дослідження виникнення, існування й розвитку основоположних начал кримінального права відіграє важливу роль і у визначенні напрямів розвитку в тому числі й сучасного законодавства про кримінальну відповідальність.

Питанням вивчення природи окремих принципів кримінального права присвячували роботи такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як П.С. Берзін, В.О. Гацелюк, І.М. Гна-

тів, О.П. Горох, О.О. Дудоров, Ю.Л. Дятлова, М.А. Залигіна, С.Г. Келіна, В.Н. Кудрявцев, М.А. Малигіна, М.В. Мазур, В.В. Мальцев, В.О. Навроцький, А.Е. Скакун, Л.Ю. Тимофєєва, В.І. Тютюгін, В.Д. Філімонов, Д.Ю. Фісенко, Є.Є. Чередніченко, К.В. Шундиків і багато інших.

Згадані науковці вивчали природу й основні ознаки загальноправових принципів кримінального права. Історичний аспект виникнення та становлення принципів кримінального права за радянських часів указаними авторами не вивчався.

Так, П.С. Берзін у роботах здійснював систематизацію принципів надав їм стислу характеристику, а також торкався окремих питань історії виникнення і становлення основоположних начал у різні історичні періоди. О.О. Дудоров та М.В. Мазур здійснювали порівняльну характеристику окремих злочинів і вивчали їх природу. Д.Ю. Фісенко досліджувала спеціальні принципи кримінального права й надавала їм характеристику.

Метою статті є дослідження історичних джерел, у яких безпосередньо втілено принципи радянського кримінального права, виокремлення їх ознак і з'ясування їх характеристики та способів закріплення у законі.

Упродовж лютого-жовтня 1917 року Тимчасовий уряд видав акти кримінального законодавства, які прямо не змінювали приписи законодавчих актів Російської імперії. Наприклад, Тимчасовим урядом видавалися акти амністії, які звільняли від відбування покарання осіб, засуджених за політичні й військові злочини, а також полегшували долю осіб, які відбували покарання за «загальнокримінальні» злочини. У березні 1917 року смертна кара скасовувалася, однак у липні 1917 року постановою уряду вона була відновлена. Постановою від 26 квітня 1917 року скасовувалося таке покарання, як заслання, яке змінювалося ув'язненням у фортеці, виправними арештантськими відділеннями, позбавленням усіх особистих прав і переваг.

Постановами уряду також уносилися зміни до кримінально-правових актів, які стосувалися посилення відповідальності за насильницькі злочини, злочини проти державної влади та державного ладу тощо.

Цікавими для дослідження вважаємо прийняті за радянських часів Декрети РНК РСФРР «Про суд» від 24 листопада 1917 року № 1, від 7 березня 1918 року № 2 та від 20 липня 1918 року № 3, які охоплювали деякі положення кримінально-правового змісту, ґрунтувалися на положеннях законів повалених урядів, які не були скасовані революцією та не суперечили за своєю сутністю «революційній совісті й революційній правосвідомості». У цих Декретах містилися положення, які дозволяли судами помилувати й відновити у правах тих, хто був засуджений попереднім поваленим радянською владою урядом, визначалися «різновиди» контрреволюційних сил – мародерство, саботаж та інші зловживання торгівців, промисловців, чиновників тощо. Судочинство за цими актами не обмежувалося формальним законом, а керувалося міркуванням справедливості, тобто суд міг не узяти до уваги будь-яке посилення на пропуск строку давності й усупереч тим чи іншим запереченням формального характеру присудити явно справедливую вимогу [1].

Кримінальне уложення 1918 року – законодавчий акт Нарком'юсту РСФРР – офіційно введений у дію не був. Містив розділи, глави та підрозділи, які стосувалися питань як Загальної частини, так й Особливої частини. Злочинні діяння за цим законом поділялися на злочини і проступки.

Зазначений законодавчий акт уже можна з упевненістю зарахувати до ґрунтовно розроблених кодифікованих актів тодішньої молоді радянської держави. Водночас набрали чинності розроблені на основі цього акта Керівні засади з кримінального права РСФРР 1919 року, затверджені постановою Нарком'юсту 12 грудня 1919 року та введені в дію 4 серпня 1920 року.

Загальна частина згаданого документа визначала класовий підхід у пролетарському праві й складалася з восьми розділів, серед яких такі: «Про кримінальне право», «Про кримінальне правосуддя», «Про злочини та покарання», «Про стадії здійснення злочину», «Про співучасть», «Види покарання» тощо. Зміст кримінального права пов'язувався в документі з «правовими нормами й іншими правовими заходами, якими система суспільних відносин цього класового суспільства охороняється від порушення (злочину) шляхом репресій (покарання)». Цей законодавчий акт містив формально-матеріальне визначення поняття злочину, яким визнавалося порушення порядку суспільних відносин, що охороняється кримінальним правом (п. 5). Під покаранням розумілися «заходи примусового впливу, шляхом яких влада забезпечувала даний порядок суспільних відносин від порушення останнього» (п. 7). Називалися такі види покарань: застереження; вираження громадського осуду; примус до дії, що не являє фізичного позбавлення; оголошення бойкоту тощо (п. 25) [2].

Кримінальний кодекс (далі – КК) УРСР 1922 року являв собою кодифікований законодавчий акт УРСР, побудований на принципах радянського соціалістичного права та класових засадах. Перед КК УРСР 1922 року стояло завдання, що полягало в правовому захисті держави від злочинів і суспільно небезпечних елементів шляхом застосування до винних осіб покарання та інших заходів соціального захисту (ст. 5). Поняття злочину визначалося як формально-матеріальне, тобто як «суспільно небезпечна дія чи бездіяльність, що загрожувало засадам радянського ладу та правопорядку ...».

Структура документа включала Загальну («межі дії КК», «загальні засади застосування покарання», «визначення міри покарання», «роди і види покарань та інших заходів соціального захисту») й Особливу частини. Цим документом передбачалася можливість застосування КК УРСР 1922 року за аналогією «у випадку відсутності в КК прямих вказівок на окремі види злочинів, покарання чи інші заходи соціального захисту застосовуються згідно зі статтями КК, що передбачають найбільш схожі за важливістю і родом злочини, з дотриманням правил Загальної частини цього Кодексу» (ст. 10).

Особлива частина акта побудована залежно від родового (видового) об'єкта злочину (державні злочини, злочини проти порядку управління, посадові злочини, господарські злочини, злочини проти життя тощо) [3].

У 1924 році прийнятий і затверджений постановою Президії ЦВК СРСР такий нормативний акт, як Основні засади кримінального законодавства СРСР і союзних республік. Він містив чотири розділи: «Межі дії кримінального законодавства», «Загальні постанови», «Заходи соціального захисту та їх застосування судом», «Про умовно-дострокове звільнення від застосування визначеного судом заходу соціального захисту».

Перший розділ розглядуваного акта цікавий для дослідження тим, що в ньому закріплено принципи кримінальної відповідальності осіб, які перебували на території СРСР (ст. 1), відповідно до яких усі особи, які перебували на території СРСР, окрім іноземців, що «користувались екстериторіальністю», за вчинені злочини мали відповідати за «кримінальними законами місця вчинення злочину»; громадяни СРСР за вчинені за межами СРСР злочини в разі їх затримання на території СРСР підлягали відповідальності «за законами місця затримання або відання до суду чи слідству»; іноземці, що «користуються екстериторіальністю», підлягали відповідальності в порядку, визначеному дипломатичним шляхом.

Ці принципи мали передовий характер і надалі закріплені в законах про кримінальну відповідальність, прийнятих пізніше, які стали більш демократичними.

В інших розділах розглядуваного нормативного акта злочини поділялися на дві категорії: 1) злочини, «спрямовані проти основ радянського ладу, встановленого в СРСР волею робітників і селян, а тому визнаються найбільш небезпечними»;

2) усі інші злочини. Такий поділ суспільно небезпечних діянь (злочинів) давав суду можливість визначати караність останніх. В Основних засадах закріплювалася аналогія в застосуванні кримінального законодавства (ст. 3); визначалися мета застосування заходів соціального захисту (запобігання злочинам, виправно-трудовий вплив на засуджених тощо) (ст. 4) тощо.

КК УСРР 1927 року – кодифікований законодавчий акт, який набрав чинності 1 липня 1927 року та включав в себе загальносоюзні кримінальні закони, побудовані на принципах радянського соціалістичного права, класових засадах і посиленні репресивної функції радянської держави. Поділявся Кодекс на Загальну (містила шість підрозділів: завдання КК, межі його чинності, загальні засади кримінальної політики УРСР, заходи соціального захисту, порядок застосування судово-виправних заходів соціального захисту) й Особливу частини [4].

Першим фундаментальним і ґрунтовним нормативним актом за час існування радянської влади стали Основи кримінального законодавства СРСР і союзних республік 1958 року, які є фундаментом для прийняття кримінальних кодексів союзними республіками СРСР. Цей акт ознаменував собою відмову від репресивних засад радянського кримінального законодавства та здійснив перехід до гуманізації цих засад, а також став орієнтиром для Загальної частини тогочасного законодавства. Основи склалися з чотирьох розділів: «Загальні положення» (завдання кримінального законодавства (ст. 1), його зіставлення із законодавством союзних республік (ст. 2), підстави кримінальної відповідальності (ст. 3), дія кримінальних законів СРСР і союзних республік щодо діянь, учинених на території СРСР (ст. 4) та за її межами (ст. 5), дія кримінального закону в часі (ст. 6)); «Про злочини» (давалося загальне поняття злочину (ст. 7), умисного та необережного його вчинення (ст. ст. 8, 9), містилися положення про відповідальність неповнолітніх (ст. 10), надавалося поняття неосудності (ст. 11), поняття необхідної оборони тощо).

КК УРСР 1960 року – кодифікований законодавчий акт, який набрав чинності 1 квітня 1961 року й утратив чинність 1 вересня 2001 року у зв'язку з набранням чинності чинним КК України 2001 року. Загальна частина містила положення, що визначали завдання КК, його співвідношення із загальносоюзним кримінальним законодавством, називали підстави кримінальної відповідальності (ст. ст. 1–3), визначали межі чинності КК УРСР і чинності кримінального закону в часі (ст. ст. 4–6), визначали поняття злочину (ст. 7), умисного та необережного вчинення злочину (ст. ст. 8, 9), особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх (ст. 10), примусових заходів виховного (ст. 11) і медичного (ст. 13) характеру, поняття неосудності (ст. 12), крайньої необхідності (ст. 16), співучасті (ст. 19) тощо. Глава IV нормативного акта визначала мету покарання (ст. 22) та види покарань (ст. 23), серед яких називалися виняткова міра покарання – смертна кара (ст. 24), позбавлення волі тощо.

Особлива частина документа складалася з глав і підрозділів, які будувалися залежно від родового (видового) об'єкта злочину й охоплювали такі групи злочинів: державні злочини (глава I), 2); злочини проти соціалістичної власності (глава II); злочини проти життя, здоров'я, волі, честі й гідності особи (глава III); злочини проти особистої власності громадян (глава V); службові злочини (глава VII); злочини проти правосуддя (VIII); злочини проти порядку управління (глава IX) тощо.

На зміст КК УРСР 1960 року впливала тенденція з демократизації суспільного життя у країні в період «відлиги». Кримінальне право України розвивалося в бік його гуманізації. Так, звужувалася й пом'якшувалася кримінальна відповідальність за діяння, які не становили великої небезпеки для суспільства й держави. КК УРСР відмовився від застосування інституту аналогії. У ньому наголошувалося, що єдиною підставою

для кримінальної відповідальності було встановлення в діянні особи складу злочину. Тепер максимальний строк позбавлення волі становив 10 років, а за особливо тяжкі злочини та для особисто небезпечних рецидивістів – 15 років [5].

Водночас КК УРСР включав ст. 62 «Антирадянська агітація і пропаганда», яка забезпечувала збереження на практиці політичних репресій проти інакомислячих.

У роки перебудови в кримінальне законодавство, яким керувалися в Україні, уносилися зміни й доповнення, зумовлені процесами, що відбувалися в соціально-економічній і політичній сферах. Так, у 1985–1986 роках кримінальне законодавство змінювалося у зв'язку з проведенням політики щодо посилення боротьби з пияцтвом, а також одержанням нетрудових доходів. У 1986 році в Основах кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік було встановлено, що в разі заміни в порядку помилування смертної кари позбавленням волі останнє могло бути призначене й на строк понад 15 років, але не більше ніж 20 років. У 1987 році в загальносоюзне законодавство були внесені зміни й доповнення у зв'язку з приєднанням СРСР до міжнародних конвенцій щодо наркотиків, СНІДу, заручників.

Загострення соціально-політичної ситуації в країні, активізація громадсько-політичних рухів, боротьба за владу різних угруповань, партій і рухів призвели до змін і доповнень у Закон СРСР «Про кримінальну відповідальність за державні злочини», зумовили прийняття законів СРСР «Про захист честі і гідності Президента СРСР» від 2 квітня 1990 року, «Про кримінальну відповідальність за блокування транспортних комунікацій та інші незаконні дії, які посягають на нормальну і безпечну роботу транспорту» від 23 жовтня 1990 року. 2 липня 1991 року Верховна Рада СРСР прийняла Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік, що стали останнім законодавчим актом радянської влади про кримінальну відповідальність. Розвал Радянського Союзу став на заваді введенню в дію цього нормативного акта. У законі в розділі I з'явилася ст. 2, у якій перераховані принципи, а саме зазначалося: «Кримінальне законодавство Союзу РСР і республік ґрунтується на принципах законності, рівності громадян перед законом, невідворотності відповідальності, особистої і винної відповідальності, справедливості, демократизму і гуманізму».

Особа, яка вчинила злочин, підлягає кримінальній відповідальності незалежно від походження, соціального, посадового та майнового стану, расової та національної належності, політичних переконань, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, роду й характеру занять, місця проживання та інших обставин.

Ніхто не може бути визнаний винним у скоєнні злочину й підданий кримінальному покаранню, інакше як за вироком суду та відповідно до закону. Ніхто не може двічі нести кримінальну відповідальність за один і той самий злочин.

Також з'явилися норми про класифікацію злочинів (ст. 9), форми вини (ст. 10), обмежену осудність (ст. 15), учинення злочину організованою групою (ст. 20), повторність, сукупність і рецидив злочинів (ст. ст. 21–23). Натомість в Основах були відсутні норми про приховування та недонесення про вчинення злочину. У документі містився окремий розділ, присвячений обставинам, що виключають злочинність діяння (необхідна оборона (ст. 24), затримання особи, що вчинила злочин (ст. 25)), тощо [6].

Отже, законодавство в перебудовний період зазнавало низки змін. У ньому певною мірою став виявлятися новий для радянської правової системи принцип центрального становища інституту прав і свобод особи. Воно за своїм змістом ставало більш демократичним і гуманним. Проте правові акти як союзного, так і республіканського (у тому числі УРСР) рівня не змогли переломити процес розвитку країни, зупинити, а згодом і подолати кризові явища. Отже, розглядувані вище кодифіковані законода-

вчі акти про кримінальну відповідальність за своїм змістом є найбільш наближеними до сучасного законодавства цієї галузі.

Отже, за радянських часів у кримінальному законодавстві з'являлися та втрачали свою чинність такі принципи: принцип аналогії закону, наприклад, поступово поступився місцем принципу законності; принцип зворотної дії закону, що пом'якшував чи скасовував відповідальність; принцип невідворотності кримінальної відповідальності; принцип соціальної справедливості; принцип рівності громадян перед законом тощо. Появі останніх сприяла активна демократизація суспільства, що стала наслідком політики «відлиги», за якої поступово відійшов в історію такий принцип, як принцип аналогії закону. Загалом названі принципи мали передовий характер і зберегли свій зміст, утілюючись у нормах сучасного законодавства. Використання такого історичного досвіду є, на наш погляд, правильним, таким, що відповідає сучасним тенденціям розвитку цієї сфери суспільних відносин.

Список використаних джерел:

1. Про суд : Декрет РНК РСФРР № 1 від 24 листопада 1917 року.
2. Керівні засади з кримінального права РСФРР 1919 року, затверджені постановою Нарком'юсту 12 грудня 1919 року та введені в дію 4 серпня 1920 року.
3. Кримінальний кодекс УСРР 1922. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Т. 17 : Кримінальне право / В.Я. Тацій (відп. ред.) та ін. С. 477.
4. Кримінальний кодекс УСРР 1927. *Юридична енциклопедія* : у 6 т. / ред. кол. Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана, 1998–2004. Т. 3 : К – М. 792 с.
5. Кримінальний кодекс УРСР 1960. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Т. 17 : Кримінальне право / В.Я. Тацій (відп. ред.) та ін. С. 476.
6. Основы законодательства СССР от 02.07.1991 № 2281-I. URL: <http://kremlin.ru/acts/bank/17>.

УДК 343.81

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-10.22>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Шкута Олег Олегович,

доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри професійних
та спеціальних дисциплін
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
м. Херсон, Україна)

Устюжанінова Ольга Тарасівна,

викладач кафедри професійних
та спеціальних дисциплін
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
м. Херсон, Україна)

У статті розкрито методологічні засади функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України.

Установлено, що вироблення методологічних засад функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України у сфері виконання покарань на науковій основі сприяє комплексному та системному її дослідженню, а також створює передумови конструктивного розв'язання таких завдань, як визначення стану дослідження функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України, розкриття методологічних засад дослідження її функціонування тощо.

У статті підтверджено той факт, що в процесі дослідження функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України однією з умов її підвищення та застосування на практиці норм кримінально-виконавчого законодавства є обов'язкове прогнозування наслідків такої діяльності й прийняття відповідних рішень по суті. При цьому серед комплексу методів, що використовуються в кримінально-виконавчих дослідженнях функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України, особливе місце посідає підвищення її якості у сфері виконання покарань.

Доведено, що методологія цього наукового пошуку не тільки й не стільки створює ефективні та оптимальні умови для пізнання змісту об'єкта і предмета дослідження, а і є необхідним елементом удосконалення функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України на сучасному етапі її реформування та розвитку. Надано авторське визначення методології дослідження функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України як певної системи наукового знання про методи, прийоми й засоби, які становлять комплекс апробованих на практиці найбільш раціональних шляхів функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України у сфері виконання покарань.

Ключові слова: Державна кримінально-виконавча служба України, реформування, кримінальне покарання, позбавлення волі.

**METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF THE FUNCTIONING
OF THE STATE CRIMINAL AND EXECUTIVE OFFICE OF UKRAINE**

Shkuta Oleh Olehovych,
Doctor of Juridical Sciences,
Associate Professor,
Head of the Department
of Professional and Special Disciplines
(Kherson Faculty of the Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

Ustiuzhaninova Olha Tarasivna,
Lecturer at the Department
of Professional and Special Disciplines
(Kherson Faculty of the Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

The article describes the methodological foundations of the functioning of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine. The author has established that elaboration of methodological bases of functioning of the State Penal and Execution Service of Ukraine in the sphere of punishment execution on a scientific basis promotes to carry out complex and systematic research of it, and also creates preconditions for constructive solution of such tasks as: determination of the state of study of functioning of the State Penal Enforcement Service Ukraine, disclosure of methodological bases of research of its functioning, etc.

In this article it is confirmed that in the process of investigation of the functioning of the State Internal Affairs Service of Ukraine, one of the conditions for its enhancement and the application of the rules of penal law in practice is the obligatory forecasting of the consequences of such activity and making the relevant decisions on the merits. At the same time, among the complex of methods used in criminal-law investigations of the functioning of the State Internal Affairs Service of Ukraine, special attention is given to improving its quality in the sphere of punishment execution.

It is proved that the methodology of this scientific search not only creates not only effective and optimum conditions for understanding the content of the object and object of research, but is also a necessary element for improving the functioning of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine at the present stage of its reform and development.

The author defines the methodology of researching the functioning of the State Penal Enforcement Service of Ukraine as a certain system of scientific knowledge about the methods, techniques and tools that make up the complex of the most rational ways of functioning of the State Penal Enforcement Service of Ukraine in the sphere of execution of sentences.

Key words: State Criminal Enforcement Service of Ukraine, reform, criminal punishment, imprisonment.

Методологічні засади наукового пошуку функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС) України варто визнати як процес становлення нового знання про те чи інше правове явище, у цьому випадку функціонування ДКВС України у сфері виконання покарань, і являють собою певну систему знань, завдяки яким відбувається аналіз та узагальнення фактів, що мають наукове значення для цього дослідження.

Більше того, вироблення методологічних засад функціонування ДКВС України у сфері виконання покарань сприяє на науковій основі здійснювати комплексне та системне її дослідження, а також створює передумови конструктивне розв'язання таких завдань:

- визначити стан дослідження функціонування ДКВС України;
- розкрити методологічні засади дослідження функціонування ДКВС України;
- сформулювати поняття кримінально-виконавчі засади функціонування ДКВС України та розкрити їх зміст.

Отже, вирішення наведених вище завдань передбачає в науковому пошуку дослідження формування цілісної методології, завдання якої – запропонувати досліднику використати такі методи пізнання, які б дали йому змогу в повному обсязі розкрити поняття і зміст кримінально-виконавчих засад функціонування ДКВС України.

Виходячи із цього, правильно обрана методологія дослідження функціонування ДКВС України не тільки й не стільки створює ефективні та оптимальні умови для пізнання змісту об'єкта і предмета дослідження, а і є необхідним елементом наукового пошуку вдосконалення функціонування ДКВС України.

Метою статті є розгляд методологічних засад наукового пошуку функціонування ДКВС України, формування власної методології дослідження.

Теоретичною базою написання статті стали праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі теорії та історії держави і права, кримінального та кримінально-виконавчого права, зокрема таких як І. Богатирьов, Є. Бодюл, О. Волощук, А. Галай, Ю. Гарбуз, С. Гусарев, О. Джужа, В. Дудченко, Н. Задирака, Н. Заяць, О. Колб, А. Колодій, І. Котюк, Ю. Новосад, В. Мельниченко, А. Олійник, О. Оніщенко, П. Онопенко, О. Осауленко, П. Плахотюк, В. Погорілко, Т. Подорожна, О. Пташинський, М.С. Пузирьов, П. Рабінювич, О. Скакун, С. Стеценко, А. Степанюк, Ю. Тодика, О. Томкіна, П. Фріс, О. Шкута, В. Шатіло, Ю. Шемшученко, Д. Ягунов, О. Ющик, О. Ярмиш, М. Яцишин та інші.

Здобутки цих учених містять низку системних положень і висновків, які прямо або опосередковано стосуються методологічних засад дослідження функціонування ДКВС України і створюють теоретичні та практичні передумови для ефективного їх вивчення в реаліях сьогодення. Варто констатувати, що дисертаційних і монографічних праць, присвячених кримінально-виконавчим засадам функціонування ДКВС України, дотепер не здійснено. Це й зумовило вибір авторами теми статті.

У сучасних наукових джерелах слово «методологія» тлумачиться як сукупність методів дослідження, що застосовуються в будь-якій науковій діяльності відповідно до специфіки об'єкта її пізнання, а під «дослідженням» розуміють наукову працю, в якій вивчається яке-небудь питання [1, с. 191].

Отже, дослідження функціонування ДКВС України як науковий продукт не може обійтися без відповідного методологічного інструментарію. Особливо гостро це дослідження постало перед нашою державою у зв'язку з подіями на майдані у 2014 році та передачею її під юрисдикцію Міністерства юстиції України у 2016 році Постановою Кабінету Міністрів України [2].

Варто також наголосити, що дослідження кримінально-виконавчих засад функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України забезпечується також і діалектичним зв'язком із державними програмами, які стосуються сфери виконання покарань (Концепція реформування (розвитку) пенітенціарної системи України [3] і Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних інститутів на 2015–2020 рр.) [4].

До речі, серед вітчизняних науковців-криміналістів питання функціонування ДКВС України стало предметом вивчення після прийняття Верховною Радою України

у 2005 році Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» [5], хоча до 2005 року функціонування системи виконання покарань набуло нового змісту шляхом прийняття Верховною Радою України у 2003 році нового Кримінально-виконавчого кодексу України [6].

Саме тому, досліджуючи функціонування ДКВС України, ми не могли обійти її без окреслення відповідних методологічних засад реалізації ДКВС України державної політики у сфері виконання покарань та пробації, унесення пропозицій щодо забезпечення формування державної політики в цій сфері; забезпечення формування системи наглядових, соціальних, виховних і профілактичних заходів, які застосовуються до засуджених та осіб, узятих під варту; контролю за дотриманням прав людини та громадянина, вимог законодавства щодо виконання й відбування кримінальних покарань, реалізації законних прав та інтересів засуджених та осіб, узятих під варту [5].

Отже, методологічні засади функціонування ДКВС України варто розглядати як основоположні принципи, сукупність конкретних методів (інструментарій дослідження), що застосовуються під час вивчення конкретних проблем, які виникають під час функціонування ДКВС України та реалізації завдань державної політики України у сфері виконання покарань та пробації.

У процесі проведеного дослідження ми звернули увагу на позицію вітчизняного вченого П. Сердюка, який під методом (від грец. *methodos* – буквально шлях до чогонебудь) розуміє спосіб досягнення мети, цілі, програми, плану завдяки впорядкованій певним чином діяльності; спосіб пізнання дійсності й відтворення її в мисленні [7, с. 357].

Натомість інший вітчизняний науковець – В. Шаблистий – термін «методологія» розглядає як теорію людської діяльності – діяльність пізнання, мислення або, якщо говорити точніше, вся діяльність людства, включаючи не лише власне пізнання, а й виробництво. Звідси виходить, що методологія – теорія людської діяльності [8, с. 6].

Водночас такі дослідники, як Г. Гребеньков і Є. Назимко, вважають, що в науковій літературі відсутній єдиний підхід до визначення змісту поняття «методологія», і, наводячи наявні точки зору стосовно її змістового навантаження та визначення з позицій наукознавства, філософії, теорії держави та права, припускають, що методологія – це вчення про метод наукового пізнання і практичне перетворення дійсності, а метод, система методів – це сукупність засобів і прийомів дослідження. При цьому найважливіше завдання методології вони вбачають у вивченні закономірностей розвитку засобів і прийомів дослідження, їх взаємного впливу, диференціації та субординації [9, с. 22–25].

Варто підтримати також і вітчизняного вченого в галузі кримінально-виконавчого права А. Богатирьова, на думку якого методологія – явище інтегральне, що поєднує низку компонентів: світогляд і фундаментальні загальнотеоретичні концепції, загальні філософські закони й категорії, загальні й загальнонаукові методи. Тому методологію не можна зводити до одного з компонентів, зокрема до методу чи вчення про методи, оскільки за її межами залишаються інші [10, с. 8].

Отже, утвердження методологічного плюралізму в сучасній українській правовій науці показує, що в її основі покладено марксистсько-ленінське панування методів наукового пошуку. Саме тому нами в процесі підготовки статті встановлено, що в більшості сучасних досліджень науковці обґрунтовують свій методологічний інструментарій, тому проблеми функціонування ДКВС України набувають особливої гостроти, оскільки об'єктивно виникає потреба у визначенні її методологічних засад.

Схожі міркування із цього питання ми зустрічаємо в роботах вітчизняного вченого Ю. Голіка, який наголошує на тому, що методологія є інтегральним поняттям,

яке об'єднує низку компонентів, зокрема світогляд, діалектичні категорії, загально-та приватно-наукові методи. На його переконання, методологія – це система координат, а метод – вектор пошуку й дії [11, с. 8].

Відома у вітчизняній науці теоретик права, професор О. Скакун доводить, що в сучасній юридичній науці найбільш функціональним як в абстрактному, так і науковому значенні є таке визначення поняття «метод»: по-перше, як системи конкретних способів і принципів досягнення мети дослідження; по-друге, як системи інструментів (засобів) дослідження.

У свою чергу, як зауважує вчена, способи являють собою систему прийомів, що допомагають досягти певних результатів (дедукція та індукція, аналіз і синтез, узагальнення тощо). Водночас принципи (історизму, сходження від абстрактного до конкретного, єдності логічного та історичного, конкретного та абстрактного тощо), які зазвичай формуються на рівні методів чи методологічних підходів (філософських і загальнонаукових, але не окремо наукових), завдяки своєму імперативному характеру мають забезпечувати концептуальність дослідження [12, с. 6–7].

У цьому контексті важливим є висновок учених, що методологічною основою будь-якого дослідження є, по-перше, загальнофілософська методологія (основні принципи, закони й категорії діалектики); по-друге, системний підхід, який є виявом діалектичного методу, тому є загальнонауковою методологією дослідження, що опосередковує застосування діалектики до всієї галузі знань і вживаної в усіх сферах науки, техніки й управління [13, с. 35].

Розкриваючи зміст методологічних засад дослідження функціонування ДКВС України, ми звернули увагу на позицію вітчизняного вченого В. Лисого, який вважає, що сьогодні є ціла низка філософій і кожна з них має свій метод «філософування» («свій методологічний інструментарій»). Саме тому в сучасних умовах діалектика є одним із ключових філософських методів поряд із герменевтичним, аналітичним і феноменологічним [14, с. 22].

Отже, вагоме значення для методологічних засад дослідження функціонування ДКВС України мають також методи пізнання, що є засобами розкриття, розгортання та систематизації змісту предмета дослідження функціонування ДКВС України. На жаль, вивчення наукової й монографічної літератури показало, що вчені в дослідження не відтворюють власної методології, а піддають її аналізу, що в кінцевому результаті все зводиться до традиційного переліку загальнонаукових методів пізнання, оскільки вони є універсальними й застосовуються в будь-якому пізнавальному процесі.

Зазначені методичні підходи повною мірою стосуються й сфери функціонування ДКВС України, враховуючи, що чинна система виконання покарань є недосконалою та потребує суттєвого вдосконалення й підвищення ефективності. При цьому теоретичне розроблення цих питань має бути покладено сьогодні на кримінально-виконавчу науку, а правильно обрані методи дослідження мають стати запорукою отримання наукового обґрунтованих висновків і результатів під час удосконалення функціонування ДКВС України.

Зазначені обставини роблять питання методологічних засад дослідження функціонування ДКВС України надзвичайно важливими. Більше того, у багатьох дисертаціях кримінально-виконавчого циклу зазначаються в основному схожі методи дослідження. До речі, зарубіжні вчені М. Рибак і Ю. Кравченко вважають пріоритетним під час дослідження функціонування ДКВС України використання соціологічного, статистичного, історико-порівняльного, порівняльно-правового та системного методів [15, с. 74].

Зазначені методи, які застосовувалися в ході дослідження, упроваджені й у з'ясуванні змісту сфери функціонування ДКВС України. Зокрема, системний підхід показав необхідність включення в дослідження взаємопов'язаних підсистем і її окремих елементів. Виходячи із цих методологічних підходів, у статті ми наголошуємо на необхідності використання порівняльно-правового методу, завдання якого – з'ясувати зміст функціонування ДКВС України.

При цьому раціональність методологічної імплементації порівняльно-правового дослідження може бути застосована через використання таких методів, як анкетування (працівників Державної кримінально-виконавчої служби) та експертні оцінки (учених, які досліджують проблеми функціонування ДКВС України).

Варто дослухатися до думки вітчизняного вченого М. Пузирьова, що значна частина сучасних наукових досліджень використовує спрощений підхід, коли порівняльно-правовому аналізу піддаються ті зарубіжні країни, до яких вдалося віднайти доступ тому чи іншому дослідникові. Іноді такі процеси є наслідком «лінгвістичної неспроможності» вченого працювати із зарубіжними першоджерелами, науковою літературою, що змушує його звертатися до наукових здобутків своїх співвітчизників [16, с. 80].

Вітчизняний учений, академік В. Тацій вважає, що саме історичний (генетичний) метод полягає в аналізі того або іншого явища (норми, інституту тощо) в його історичному розвитку. Водночас під час застосування цього методу, на думку вченого, варто уникати невинного «осучаснення» в процесі аналізу кримінально-виконавчих норм минулого, коли зміст останніх оцінюється виключно з позиції їх відповідності положенням сучасного законодавства та науки, ігноруючи, по суті, специфіку правової культури й законодавчої техніки відповідного періоду [17, с. 25–26].

Отже, необхідною умовою застосування цього методу є дотримання принципу єдності історичного та логічного, який полягає в тому, що, ґрунтуючись на принципі історизму, логічне дослідження функціонування ДКВС України розкриває історичну повторюваність його явищ і процесів, їх загальні принципи розвитку безвідносно до тих конкретних форм, у яких вони виражаються.

У процесі дослідження функціонування ДКВС України однією з умов її підвищення та застосування на практиці норм кримінально-виконавчого законодавства є обов'язкове прогнозування наслідків такої діяльності й прийняття відповідних рішень по суті. При цьому серед комплексу методів, що використовуються в кримінально-виконавчих дослідженнях функціонування ДКВС України, особливе місце посідає підвищення її якості у сфері виконання покарань.

Узагальнюючи вищевикладене, робимо висновок, що методологія дослідження функціонування ДКВС України – це певна система наукового знання про методи, прийоми й засоби, які становлять комплекс апробованих на практиці найбільш раціональних шляхів функціонування ДКВС України у сфері виконання покарань.

Отже, використання зазначених методологічних засад пізнання функціонування ДКВС України дало можливість не тільки повною мірою реалізувати встановлені для проведення дослідження завдання, а й досягти поставленої для цього мети, а саме:

- 1) з'ясувати сутність соціально-правової природи функціонування ДКВС України у сфері виконання покарань;
- 2) розробити на цій основі комплекс науково обґрунтованих заходів, спрямованих на вдосконалення правового механізму функціонування ДКВС України у сфері виконання покарань.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Єрошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.
2. Деякі питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції : Постанова Кабінету Міністрів України від 18 трав. 2016 р. № 343. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/343-2016-п> (дата звернення: 05.12.2019).
3. Про схвалення Концепції реформування (розвитку) пенітенціарної системи України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 № 654-Р. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 178. С. 8–9.
4. Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних інститутів на 2015–2020 рр. : Указ Президента України від 20.05.2015 № 276/2015. *Офіційний вісник Президента України*. 2015. № 13. Ст. 864.
5. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23 черв. 2005 р. № 2713-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 30. Ст. 409. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2713-15> (дата звернення: 05.12.2019).
6. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3–4. Ст. 21.
7. Сердюк П.П. Теоретичні й методологічні проблеми сучасного кримінального права : монографія. Запоріжжя : Акцент Інвест-Трейд, 2012. 800 с.
8. Шаблистий В.В. Безпековий вимір кримінального права України: людиноцентристське дослідження : монографія. Дніпропетровськ : ДДУВС, Ліра ЛТД, 2015. 420 с.
9. Гребеньков Г.В., Назимко Є.С. Методологія кримінально-правових досліджень : науково-практичний посібник. Донецьк : Цифрова типографія, 2012. 134 с.
10. Богатирьов А.І. Запобігання професійній деформації у персоналі місць несвободи : монографія / за заг. ред. докт. психол. наук, проф. В.С. Медведєва. Київ : ВД «Дакор», 2016. 198 с.
11. Філософія уголовного права / сост. ред. и вступ. статья докт. юрид. наук, проф. Ю.В. Голика. Санкт-Петербург : Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. 334 с.
12. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підручник. 4-те вид., доп. і перероб. Київ : Алерта, 2013. 524 с.
13. Новосад Ю.О. Прокуратура України як учасник кримінально-виконавчої діяльності : монографія. Луцьк : ПрАТ «Волинська друкарня», 2019. 426 с.
14. Лисий В. Діалектика і методи наукового пізнання. *Вісник Львів. нац. ун-ту імені І. Франка. Серія «Філософія»*. 2010. Вип. 13. С. 21–26.
15. Рыбак М.С., Кравченко Ю.И. Теория и методология построения системы уголовных наказаний. *Правовая политика и правовая жизнь*. 2008. № 4. С. 70–77.
16. Пузирьов М.С. Теорія і практика виконання покарань в Україні та зарубіжних країнах як методологічна основа розроблення доктрини вітчизняного пенітенціарного права. *Доктрина пенітенціарного права України* : монографія. Київ : ВД «Дакор», 2017. С. 59–118.
17. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. ; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. 4-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 347.137.2

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-10.23>

АНАЛІЗ ПРОБЛЕМНИХ АСПЕКТІВ ПОЧАТКУ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СЛІДЧО-СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Темніков Олександр Вікторович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри професійних
та спеціальних дисциплін
(Херсонський факультет
Одеського державного університету
внутрішніх справ,
м. Херсон, Україна)

У статті досліджено актуальні для теорії і практики проблемні питання застосування чинного кримінального процесуального закону в частині визначення підстав початку досудового розслідування в контексті національної слідчо-судової практики.

Звернуто увагу на низку законодавчих прогалин, які мають місце в разі початку досудового розслідування щодо військових і персоналу миротворчого контингенту під час виконання міжнародних миротворчих місій, на повітряному, морському та річковому транспорті, що знаходиться за межами України, а також на території дипломатичних представництв чи консульських установ.

Проаналізовано слідчу практику окремих процедурно-правових механізмів унесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР), а також практику розгляду судами скарг на безпідставний початок або відмову в початку досудового розслідування кримінальних правопорушень.

Висловлено пропозиції про скасування правової заборони на проведення пізнавальних дій до моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і відновлення раніше чинного в старому кримінально-процесуальному законодавстві інституту попередньої (дослідчої) перевірки заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, зрозуміло, з адекватним урахуванням сучасних тенденцій його реформування.

Ключові слова: заява, повідомлення, кримінальне провадження, кримінальне правопорушення, злочин, досудове розслідування, початок досудового розслідування, попередня (дослідча) перевірка.

**THE ANALYSIS OF PROBLEM ASPECTS OF THE BEGINNING
OF PRE-TRIAL INVESTIGATION IN THE CONTEXT
OF NATIONAL INVESTIGATIVE JUDICIAL PRACTICE**

Temnikov Oleksandr Viktorovych,
Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.),
Associate Professor at the Department
of Professional and Special Disciplines
(Kherson Faculty of the Odessa State
University of Internal Affairs,
Kherson, Ukraine)

The article explores the problematic issues of applying the current criminal procedural law relevant to the theory and practice in determining the grounds for initiating pre-trial investigation in the context of national investigative and judicial practice.

Attention is drawn to the number of legislative loopholes that may arise in the case of pre-trial investigations into military and peacekeeping personnel during the implementation of international peacekeeping missions, on air, sea and river transport outside Ukraine, as well as on the territory of diplomatic missions or consular institutions.

The investigative practice of separate procedural and legal mechanisms for entering relevant information in the Unified Register of Pre-trial Investigations, as well as the practice of consideration of complaints by the courts for groundless initiation or refusal to start pre-trial investigation of criminal offenses is analyzed.

As a conclusion, it is stated that there are good reasons to believe that the application or submitted message is the evidence of such an action that a criminal offense was being prepared is the presence in them of objective data, that really show signs of a crime or a criminal offense. Such data is the actual existence of evidential information, which confirms the reality of a particular criminal event (time, place, method, and other circumstances of the offense), and if such statements or communications do not contain such information, then they cannot be considered as such, which must be entered in the Unified Register of Pre-trial Investigations and be the basis for its formal commencement.

Suggestions were made abolishing the legal ban on cognitive activities until the entry of information about a criminal offense in the Unified Register of Pre-trial Investigations and the restoration of the previous (investigative) institute of preliminary (investigative) verification of statements and reports of criminal offenses existing in the old criminal procedural legislation, of course, with due regard for current trends in its reform.

Key words: statement, message, criminal proceedings, criminal offense, crime, pre-trial investigation, commencement of a pre-trial investigation, preliminary (exploratory) verification.

Швидке, повне та неупереджене розслідування кримінальних правопорушень, установлення осіб, які їх учинили, багато в чому залежить насамперед від безпомилкових дій слідчого, прокурора на початковому етапі розслідування, у зв'язку з чим у юридичній літературі неодноразово зазначалося велике практичне значення дослідження й розроблення проблематики саме початкового етапу розслідування.

Отже, своєчасне реагування на заяви та повідомлення про вчинені або такі, що готуються, правопорушення, як наслідок, початок досудового розслідування за наявності для цього підстав є однією із суттєвих гарантій ефективного захисту прав громадян та успішного вирішення інших завдань кримінального судочинства. Однак, як свідчить сьогодні досить «різноманітна» практика застосування норм чинного

Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України, які регламентують відповідні правовідносини щодо прийняття, фіксації та реєстрації заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, а також неоднозначність трактувань цих питань деякими підзаконними актами, у правових позиціях (ухвалах слідчих суддів), в останніх наукових дослідженнях із цієї тематики, інститут початку досудового розслідування ще потребує ретельного дослідження та якісного унормування.

Деякі проблемні питання початку досудового розслідування цілеспрямовано та предметно досліджувалася низкою відомих вітчизняних учених, зокрема в роботах їх докладно розглядали Ю.П. Аленін, Л.М. Лобойко, Є.Д. Лук'янчиков, М.А. Погорецький, Л.Д. Удалова. Окремі аспекти цього правового інституту висвітлювали правознавці В.В. Максименко, І.І. Статива, Д.В. Філін, О.В. Поліщук.

Мета дослідження зумовила постановку й вирішення такого основного завдання: комплексний аналіз сучасної регламентації та практики застосування нормативних положень початку досудового розслідування з позиції співвідношення в кримінальному процесі приватних інтересів заявників і публічних інтересів держави.

Застосування норм КПК України під час здійснення кримінального провадження органами досудового слідства свідчить про те, що актуальним є узагальнення й аналіз проблемних питань практичного застосування деяких його нормативних положень.

Так, зокрема, на виконання законодавчого положення, яке містяться в частині 1 статті 214 КПК України, «слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення або після самостійного виявлення ним з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, розпочати розслідування». Винятком із цього правила є виявлення ознак кримінального правопорушення на морському чи річковому судні, що перебуває за межами України, відомості про які вносяться до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР) за першої можливості (частина 3 статті 214 КПК України). І тут виникає перша проблема – законодавча прогалина, яка полягає в тому, що поза увагою правників-реформаторів КПК України залишилися процедури початку досудового розслідування на повітряному транспорті, а також на території дипломатичних представництв чи консульських установ. Виникає також проблема початку досудового розслідування щодо військових і персоналу миротворчого контингенту, що знаходиться за межами України під час виконання міжнародних миротворчих місій, хоча пункт 3 розділу II Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань про це дає деякі роз'яснення, проте в частині 3 статті 214 КПК України цього аж ніяк не зафіксовано [1].

Слідчий, прокурор, інша службова особа, уповноважена на прийняття й реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, зобов'язані прийняти й зареєструвати таку заяву чи повідомлення. Відмова в прийнятті та реєстрації заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення не допускається (частина 4 статті 214 КПК України).

Отже, якщо буквально трактувати нормативне положення, зазначене в згадуваній статті КПК України, прокурор, слідчий не має права не вносити повідомлення про кримінальні правопорушення до ЄРДР, будь-які «перевірки» фактів, викладених у заявах про кримінальні правопорушення, здійснювані не в порядку досудового розслідування, є незаконними, а пропуск 24-годинного строку внесення повідомлення про злочин до ЄРДР у будь-якому випадку є порушенням чинного законодавства. Та ж стаття в частині 3 передбачає, що «здійснення досудового розслідування до вне-

сення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається і тягне за собою відповідальність, встановлену законом».

Отже, після набрання чинності новим КПК України разом із раніше функціонуючою стадією «порушення кримінальної справи» із законодавства фактично виключено так званий інститут дослідчої перевірки й встановлено обов'язок слідчого протягом 24 годин із моменту надходження повідомлення про злочин уносити відомості до ЄРДР. Тут варто погодитися з твердженням відомого вченого-правознавця Л.М. Лобойка, що зі скасуванням КПК України 2012 р. стадії порушення кримінальної справи питання про підстави та момент початку досудового розслідування набули ознак проблеми як у теоретичній, так і в практичній царині [2, с. 87], хоча водночас ще один автор публікації з зазначеної тематики І.І. Статіва вважає, що відмова законодавця від «перенесення» до КПК України 2012 р. інституту здійснюваних до початку розслідування перевірочних дій, котрі спрямовані на отримання додаткової інформації, ще не означає скасування стадії розгляду отриманої із заяв, повідомлень та інших джерел первинної інформації [3, с. 89], із чим по факту дуже важко погодитися.

Метою зазначеного вище нововведення, на думку М.А. Погорецького, було унеможливити конфлікт між державою та громадянами стосовно їхніх звернень до правоохоронних органів із заявою чи повідомленням про вчинене кримінальне правопорушення, запобігаючи неприйняттю таких заяв чи повідомлень, відмові в їх вирішенні, а також створенню широких можливостей оперативного розгляду таких заяв і повідомлень, застосовуючи водночас весь арсенал кримінальних процесуальних засобів [4, с. 93].

До цієї події, відповідно до ст. 97 Кримінально-процесуального кодексу 1960 року, для прийняття одного з трьох рішень (порушити кримінальну справу; відмовити в порушенні кримінальної справи; направити заяву або повідомлення за належністю) давався триденний строк, а якщо заяву чи повідомлення про злочин необхідно було перевірити – строк не більше ніж десять днів.

З 19 листопада 2012 року дані (інформація) про злочин спочатку вносяться до ЄРДР, перевірка проводиться в порядку досудового розслідування, якщо відсутній склад або подія злочину, кримінальне провадження підлягає закриттю.

Звичайно ж, старий правовий механізм процедур попередньої перевірки заяв і повідомлень про злочини був більш звичним і зрозумілим для посадових осіб органів досудового розслідування та прокурорів, а тому з метою запобігання «переповненню» ЄРДР відомостями, які не мають ніякого стосунку до суспільно небезпечних протиправних діянь і, відповідно, наповненню сейфів слідчих підрозділів зайвою «макулатурою», деякі з них стали протиправно використовувати Закон України «Про звернення громадян», тобто розглядати заяви протягом тижнів і місяців, хоча стаття 12 зазначеного Закону прямо констатує, що його дія аж ніяк не поширюється на порядок розгляду заяв і скарг громадян, установлений кримінальним процесуальним, цивільно-процесуальним, трудовим законодавством тощо [5].

Отже, вигадана схема свідомого невнесення слідчими, прокурорами відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання відповідної заяви чи повідомлення апріорі прирівнюється до бездіяльності, що може бути оскаржено (частина 1 статті 303 КПК України). На підтвердження цього в Листі від 09.11.2012 судова палата у кримінальних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ тлумачить термін «бездіяльність з невнесення до ЄРДР» і роз'яснює порядок обчислення строків. У пункті 2 цього Листа надається визначення бездіяльності, згідно з яким це «невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань впродовж 24 годин після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення». Також,

суд указує на порядок обчислення цього строку у 24 години, а саме: заява чи повідомлення про кримінальне правопорушення вважаються поданими з моменту попередження особи про кримінальну відповідальність (за винятком випадків, коли таке попередження неможливо зробити з об'єктивних причин: надходження заяви, повідомлення поштою, іншим засобом зв'язку, неприйнятний стан заявника, відрядження тощо); у разі надходження заяви, повідомлення поштою, іншим засобом зв'язку строк обчислюється з моменту надходження заяви слідчому, прокурору. Під час оскарження бездіяльності обчислення строку оскарження починається з дня, що настає після останнього дня, який відведено КПК України для вчинення слідчим або прокурором відповідної дії [6].

В узагальненні від 12.01.2017 № 9-49/0/4-17 Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ зазначив, що якщо зі звернення особи вбачається, що вона порушує перед органом досудового розслідування питання про вчинення кримінального правопорушення, ініціюючи здійснення ним дій, визначених КПК України, то навіть за умови, що результати аналізу наведених особою відомостей свідчать про відсутність ознак складу злочину, такі відомості мають бути внесені до ЄРДР із подальшим закриттям кримінального провадження відповідно до статті 284 КПК України [7].

За даними Державної судової адміністрації України, протягом 2018 року до місцевих судів надійшло 903659 клопотань, скарг, які розглядаються слідчим суддею під час досудового розслідування, з них скарг на дії, рішення чи бездіяльність слідчого чи прокурора та інших уповноважених осіб – 99 823. За фактами бездіяльності слідчого, прокурора подано 76 980 скарг, із них слідчі судді задовольнили майже 43%, а саме 32 861 скарга, лєвова частина яких – невнесення заяв про злочини в ЄРДР [8]. На наш погляд, це може свідчити про, так би мовити, своєрідний «латентний саботаж» з боку службових осіб, на яких законом покладено цей обов'язок.

Практика щодо оскарження бездіяльності слідчого з невнесення даних про злочин протягом 24 годин до ЄРДР свідчить про те, що, з одного боку, слідчі судді стають на бік суворого дотримання відповідних вимог КПК України, а з іншого – у багатьох випадках мотивують можливість обґрунтованого невнесення до ЄРДР відповідних відомостей, із якими хтось звертається.

Так, наприклад, в ухвалі від 29.09.2017 Червонозаводського районного суду м. Харкова прямо зазначено, що, відповідно до положень пункту 1 частини 1 статті 303 КПК України, предметом оскарження є саме бездіяльність слідчого, прокурора, яка полягає в невнесенні відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, а не відповідь про відмову у внесенні відомостей до ЄРДР, яка є доказом такої бездіяльності, а тому в задоволенні скарги людині відмовлено [9].

ОСОБА_1 звернулася до суду зі скаргою на бездіяльність тимчасово виконуючого обов'язки начальника Солонянського ВП Дніпропетровського ВП ГУНП О.С. Глущенко щодо невнесення до ЄРДР відомостей про злочини, які зазначені в її заявах від 2 червня та 5 липня 2016 року й передбачені частиною 2 статті 161, частиною 2 статті 175, частиною 1 статті 364 Кримінального кодексу (далі – КК) України. Слідчий суддя Солонянського районного суду Дніпропетровської області визнав за необхідне скаргу задовольнити частково, зобов'язавши начальника СВ Солонянського ВП Дніпропетровського ВП ГУНП в Дніпропетровській області внести відомості, викладені в заяві ОСОБА_1 від 5 липня 2016 року до ЄРДР і розпочати досудове розслідування [10].

Інший приклад. Слідчий суддя Солом'янського районного суду м. Києва Д.М. Кратко, розглянувши у відкритому судовому засіданні скаргу громадянина

Г.А. Сікалова, визнав незаконною бездіяльність уповноваженої посадової особи Національного антикорупційного бюро України щодо невнесення відомостей до ЄРДР за заявою головного редактора Товариства з обмеженою відповідальністю «Останній Bastion» Г.А. Сікалова й зобов'язав службову особу Національного антикорупційного бюро України, уповноважену на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення, зареєструвати заяву головного редактора Товариства з обмеженою відповідальністю «Останній Bastion», яка була направлена до Національного антикорупційного бюро України засобами поштового зв'язку 23 травня 2018 року, унести до ЄРДР відомості про кримінальне правопорушення відповідно до вимог КПК України та надати заявнику відповідний витяг із ЄРДР [11].

У провадження Печерського районного суду м. Києва надійшла скарга ОСОБА_1 у порядку статті 303 КПК України на бездіяльність Київської місцевої прокуратури № 6 м. Києва, яка полягає в невнесенні відомостей до ЄРДР, за заявою від 25.06.2015 про вчинене кримінальне правопорушення. ОСОБА_1 зазначала в поданій скарзі, що бездіяльність полягає в невиконанні положень статті 214 КПК України, а саме до ЄРДР не внесено відомості зі звернення останнього про вчинення кримінального правопорушення, як вважає заявник. Посилаючись на відсутність інформації про внесення відомостей за вищезазначеною заявою до ЄРДР, ОСОБА_1 просила зобов'язати Київську місцеву прокуратуру № 6 м. Києва внести відомості про кримінальне правопорушення, як вважає заявник, до ЄРДР і розпочати досудове розслідування.

Ухвалюючи рішення, слідчий суддя Печерського районного суду м. Києва, зокрема, вказав, що системний аналіз положень статей 214, 303 КПК України свідчить про те, що предметом судового контролю слідчого судді може бути лише бездіяльність слідчого чи прокурора щодо невнесення відомостей до ЄРДР після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення, тобто саме заява чи повідомлення про кримінальне правопорушення є передумовою для внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР і для початку досудового розслідування в кримінальному провадженні. Указана заява чи повідомлення повинна містити достатні дані про наявність ознак кримінально-караного діяння.

Відповідно до частини 1 статті 2 КК України, підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину. Аналіз вищезазначених положень закону дає підстави для висновку, що реєстрації в ЄРДР підлягають не будь-які заяви чи повідомлення, а лише ті, які містять достатні відомості про кримінальне правопорушення. Підставами вважати заяву чи повідомлення саме про злочин є наявність у таких заявах або повідомленнях об'єктивних даних, які дійсно свідчать про ознаки злочину. Такими даними є фактичне існування доказів, що підтверджує реальність конкретної події злочину (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення злочину). Якщо в заявах чи повідомленнях таких даних немає, то вони не можуть уважатися такими, які мають бути обов'язково внесені до ЄРДР [12].

Дуже цікавим є рішення слідчого судді Ярмолинецького районного суду Хмельницької області М.М. Баськова, який розглянув скаргу ОСОБА_1 на бездіяльність уповноважених осіб прокуратури Хмельницької області щодо невнесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР після отримання заяви про кримінальне правопорушення. На обґрунтування заяви ОСОБА_1 указав, що 15.06.2017 звернувся до прокуратури Хмельницької області із заявою про злочин, однак, незважаючи на викладені ним обставини, які свідчать про вчинення суддею Хмельницького міськрайонного суду злочину (систематичне постановлення щодо нього незаконних процесуальних рішень з метою його дискримінації за політичними ознаками), станом на день подачі скарги до суду відомості по його заяві до ЄРДР не внесені, відповідне про-

цесуальне рішення не прийнято. Крім наведених у попередньому судовому рішенні правових аргументів, що заява про злочин повинна містити в собі достатні дані про наявність ознак кримінально-караного діяння, суддя послався в рішенні на Рекомендації № R (94) 12 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо незалежності, ефективності й ролі суддів, рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі «Салов проти України» від 6 вересня 2005 року й, відмовляючи в задоволенні скарги, констатував, що зобов'язання внесення відомостей до ЄРДР за заявою такого роду, де фактично заявником висловлюється в такий спосіб незгода з прийнятим процесуальним рішенням судді, прямо суперечить статті 126 Конституції України, Закону України Про судоустрій та статус суддів» і не відповідає практиці ЄСПЛ [13].

Ще приклад. Суд першої інстанції (слідчий суддя Вінницького міського суду Вінницької області) в ухвалі від 22 липня 2015 року зазначив, що звернення ОСОБА_1 за його змістом і суттю не є повідомленням про злочин, а тому підстав для внесення відомостей до ЄРДР не вбачається [14].

Отже, хоча сучасні законодавчі правила щодо реєстрації заяв і повідомлень про вчинені кримінальні правопорушення та початок досудового розслідування сьогодні є безумовною правовою даністю для органів і посадових осіб, на яких покладено обов'язок ведення кримінального процесу, *слідчо-судова практика ставить їх виконання в залежність від наявності або відсутності в таких заявах або повідомленнях об'єктивних даних, які дійсно свідчать про ознаки злочину.*

Важливим тут також є і те, що рішення про початок досудового розслідування має бути максимально своєчасним. Несвоєчасне прийняття рішення про початок досудового розслідування дає можливість зацікавленим особам приховати сліди кримінального правопорушення та зашкодити встановленню істини. Крім того, купа інших суб'єктивно-об'єктивних чинників (погана пам'ять потерпілого, хвороба свідка, його виїзд за кордон, смерть, вплив погодних умов і фактору часу, унаслідок чого зникають або знищуються важливі докази) може в подальшому заважати ефективному та об'єктивному розслідуванню.

Якщо продовжувати аналізувати дієвість сучасних правових норм із питань їх практичної придатності, то варто звернути увагу на те, що, згідно з пункту 1 розділу II Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, затвердженого Наказом Генерального прокурора України від 06.05.2016 № 139, відомості про кримінальне правопорушення, викладені в заяві, повідомленні чи виявлені з іншого джерела, повинні відповідати вимогам пункту 4 частини 5 статті 214 КПК України, зокрема містити в собі короткий виклад обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, наведених потерпілим, заявником чи виявлених з іншого джерела, та навіть попередню правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність [1].

З аналізу змісту частини 1 статті 214 КПК України прямо випливає, що вона передбачає надходження заяви (повідомлення) саме про кримінальне правопорушення, а не про діяння, яке містить ознаки складу злочину.

Знов таки ж, на наш погляд, у теорії кримінального процесу єдність правових позицій щодо розуміння поняття й сутності приводів і підстав до початку кримінального провадження також відсутня. Цікавим є визначення М.А. Погорецького, який зазначає, що приводом для початку досудового розслідування є передбачений кримінально-процесуальним законом акт вольової дії особи, адресований уповноваженим суб'єктам кримінального провадження, чи вольовий акт уповноваженого

суб'єкта, спрямований на реалізацію ним своїх повноважень, що є юридичним фактом, у результаті якого уповноважений суб'єкт кримінального провадження отримує відомості про обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, що є підставами для формування в нього внутрішнього переконання для внесення таких відомостей до ЄРДР і про необхідність початку досудового розслідування [4, с. 96].

Д.В. Філін зазначає, що завданням стадії, що передує розслідуванню, є встановлення підстав для внесення реєстраційного запису до ЄРДР [15], тобто, відповідно до частини 1 статті 214 КПК України, процесуальною підставою початку досудового розслідування є виявлення обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення шляхом дослідження первинних відомостей про діяння.

До речі, автор публікації О.В. Поліщук також вважає, що інститут початку досудового розслідування варто розглядати як стадію кримінального процесу, що складається з таких етапів: 1) прийняття заяв, повідомлень і первинної інформації про кримінальні правопорушення; 2) реєстрація заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та підготовка до проведення слідчих (розшукових) дій; 3) проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій і вжиття інших заходів, спрямованих на підтвердження або спростування даних, що містяться в заяві та повідомленні й збирання криміналістично значимої інформації; 4) унесення відомостей до ЄРДР [16, с. 119].

Проблема проявляється в тому, що, на нашу думку, сьогодні принаймні такої стадії де-юре не існує, часовий проміжок обмежений 24 годинами, а чітко визначених процедурі засобів попередньої перевірки закон узагалі не передбачає, що, зрозуміло, тягне за собою спроби з боку прокуратури та органів досудового розслідування якимось чином «виходити із ситуації».

З наведеного вище випливає загальна рекомендація, звернена до суб'єктів, які заявляють чи повідомляють про вчинене або таке, що готується, правопорушення: *направляючи заяву чи повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення, доцільно якомога повніше та детальніше викладати обставини, що можуть свідчити про вчинення злочину, щоб зменшити ймовірність фактичної відмови в занесенні відповідних відомостей до ЄРДР.* Однак і тут виникають питання «якісності» обґрунтування заяви або повідомлення, наприклад, тими, хто в правовому сенсі не обізнаний, узагалі безграмотний або ж умовно грамотний, хто має фізичні вади, тощо. А якщо в заяві або повідомленні взагалі йдеться про злочин, учинений в умовах неочевидності, то яка саме ступінь їх аргументації тут має бути?

Крім того, на практиці часто виникає ситуація, коли після подання заяви, наприклад, поштою, заявник чекає відповіді чи повідомлення про розгляд заяви та включення інформації про злочин до ЄРДР. Після тривалого часу очікування заявник починає встановлювати інформацію щодо розгляду заяви й виявляється, що відомості до ЄРДР не внесені, а строки на оскарження бездіяльності вже пропущені.

Отже, одним із варіантів усунення законодавчих вад, вільного тлумачення та покращення процесуальної дієвості норм КПК України, які стосуються теми, що обговорюється в статті, є пропозиція більш ретельно виписати відповідні механізми, шляхи та засоби перевірки заяв і повідомлень про вчинені або такі, що готуються, кримінальні правопорушення.

Отже, як із загальною тезою в досліджуваному питанні варто погодитися з твердженням, яке міститься в публікації Є.Д. Лук'яничкова, що, незважаючи на те що закон не вимагає від слідчого перевірених підстав для початку досудового розслідування, як це було в старому КПК України, це не має виправдовувати безпідставний початок досудового розслідування [17, с. 274].

З огляду на зазначене та здійснений аналіз слідчо-судової практики, на нашу думку, треба усунути наявні в цьому питанні вади чинного законодавства, а саме поновити чинний раніше правовий інститут попередньої перевірки заяв і повідомлень про злочини (натепер кримінальні правопорушення), у рамках якого:

- по-перше, обов'язки щодо попередньої перевірки заяв і повідомлень покласти на осіб, які повинні їх реєструвати (при цьому чітко їх визначити в законі);
- по-друге, установити строки такої перевірки – за загальним правилом три дні, а щодо заяв і повідомлень, які потребують більш ретельної перевірки (злочини у сфері господарської діяльності, економіки, корупційні злочини тощо), – десять днів;
- по-третє, передбачити в рамках такої перевірки можливість проведення невідкладної слідчої дії – огляд місця події, житла чи іншого володіння особи, а також збирання необхідної інформації (документів, відомостей, висновків ревізій, актів перевірок) її витребування й отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб;
- по-четверте, за результатами попередньої перевірки заяв і повідомлень (за наявності для цього підстав) виносити постанову про внесення відомостей до ЄРДР і початок досудового розслідування, про що письмово повідомляти заявника, або ж виносити аргументовану постанову про відмову в унесенні таких відомостей до ЄРДР, про що негайно (протягом 24 годин) письмово повідомляти зацікавлену в цьому особу (заявника) шляхом направлення на його адресу відповідної копії.

Список використаних джерел:

1. Про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань : Положення, затверджене наказом Генеральної прокуратури України від 06.04.2016 № 139. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0680-16>.
2. Лобойко Л.М. Актуальні проблеми визначення підстав і моменту початку досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 87–92. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2015_1_13.
3. Статива І.І. Чи збережена у новому КПК України стадія порушення кримінальної справи. *Підприємництво, госп-во і право*. 2012. № 12. С. 86–90.
4. Погорецький М.А. Актуальні проблеми визначення підстав і моменту початку досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 93–103.
5. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр>.
6. Про деякі питання порядку оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування : Лист від 09.11.2012 № 1640/0/4-12. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1640740-12>.
7. Про практику розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування : Узагальнення Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 12.01.2017 № 9-49/0/4-1. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VRR00212.html.
8. Звітність судів першої інстанції про розгляд матеріалів кримінального провадження за 2018 рік (№ 1-к). URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik.
9. Ухвала Червонозаводського районного суду м. Харкова від 29.09.2017 № 646/6676/17. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/69241509>.
10. Ухвала Солонянського районного суду Дніпропетровської області від 08.12.2016 № 192/3233/16-К. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/63326411>.
11. Ухвала Солом'янського районного суду м. Києва від 14.06.2017 № 1-к-760/7611/18. URL: <http://bastion.tv/news/solomyanskij-sud-zobovyazav-nabu-vidkriti-kriminalne-provadhennya-proti-golovka/>.

12. Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 07.09.2017 № 757/24207/15-к. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/69418752>.
13. Ухвала Ярмолінецького районного суду Хмельницької області від 13.10.2017 № 686/11598/17. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/69970086>.
14. Ухвала Вінницького міського суду Вінницької області від 22.07.2015 № 27/16355/15-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/47413301>.
15. Филин Д.В. Начало досудебного производства в уголовном процессе Украины. URL: <http://www.iuaj.net/node/1462>.
16. Поліщук О.В. До питання визначення етапів початку досудового розслідування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3. С. 116–121.
17. Лук'янчиков Є.Д. Удосконалення початку досудового розслідування в контексті реалізації державної антикорупційної політики. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/>.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ

УДК 347.137.2

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-10.24>

Дідківська Галина Василівна
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального
права та кримінології
(Університет державної
фіскальної служби України)

ВЗАЄМОДІЯ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

У даній статті зазначається, що, злочинність на сучасному етапі розвитку суспільства становить надзвичайно серйозну небезпеку для його подальшого розвитку. Вийшовши за межі кордонів певної держави, злочинність набула небезпечного транснаціонального характеру. Сьогодні уряду будь-якої держави (незалежно від засобів і ресурсів, якими вона володіє) украй складно вживати заходів, ефективних для боротьби з транснаціональною організованою злочинністю, не вдаючись до тієї або іншої форми міжнародного співробітництва. Усі країни світу повинні усвідомлювати, що жодна з них не захищена від зіткнення із транснаціональною злочинністю. Саме тому в сучасному міжнародному праві боротьба зі злочинністю належить до пріоритетних напрямів міжнародного співробітництва усіх держав і зумовлена необхідністю взаємодії держав у цій важливій справі.

Зізначається, що відмінності в кримінальному законодавстві зарубіжних країн, організації, методах та обліку злочинів не дозволяють проводити прямі порівняння абсолютних даних з того чи іншого виду злочинів, так як часто можуть призвести до некоректних висновків. Динаміка загального рівня злочинності та її окремих порівнянних видів, динаміка структурних показників, питомої ваги різних видів злочинної поведінки є підставами для виявлення кримінологічних значущих тенденцій злочинності в різних країнах.

Вказується, що вивчення моделей, форм і методів попередження злочинів, які використовують у зарубіжних країнах, дозволяє зробити висновок про постійне наближення до реалізації в цій діяльності принципів системності, адекватного забезпечення, гуманізму та участі всіх членів суспільства.

Також звертається увага на той факт, що в різних країнах існують різні системи, заходи, а також засоби запобігання злочинності.

Ключові слова: злочин, злочинність, співробітництво, міжнародні угоди, тероризм, злочинні угруповання, міжнародне право.

Didkivska Halyna Vasylivna,
PhD in Law, Associate Professor,
Professor at the Department
of Criminal Law and Criminology
(University of State Fiscal Service
of Ukraine)

INTERACTION OF THE INTERNATIONAL SYSTEMS FOR THE PREVENTION OF CRIME

In this article it is noted that crime at the present stage of development of society is an extremely serious danger for its further development. Going beyond the borders of a state, crime has become dangerously transnational in nature. Today, the government of any state (regardless of the means and resources it possesses) finds it extremely difficult to take measures that are effective in combating transnational organized crime without resorting to some form of international cooperation. All countries of the world must realize that none of them is protected from confrontation with transnational crime. That is why in modern international law the fight against crime is one of the priority areas of international cooperation of all states and is due to the need for cooperation between states in this important matter.

It is noted that differences in the criminal law of foreign countries, organization, methods and accounting of crimes do not allow direct comparisons of absolute data on a particular type of crime, as they can often lead to incorrect conclusions. The dynamics of the general level of crime and its individual comparable types, the dynamics of structural indicators, the proportion of different types of criminal behavior are the basis for identifying significant criminological trends in crime in different countries.

It is pointed out that the study of models, forms and methods of crime prevention used in foreign countries allows us to conclude that the principles of systemicity, adequate provision, humanism and participation of all members of society are constantly approached.

Also noteworthy is the fact that different countries have different systems, measures, and means of preventing crime.

Key words: crime, criminality, cooperation, international agreements, terrorism, criminal groups, international law.

У кожній країні проблема запобігання злочинності важлива, незалежно від системи і заходів запобігання, від відмінностей у законодавстві конкретних країн.

Без прийняття конкретних заходів до запобігання злочинності боротьба з нею стає неможливою, більше того – неефективною. В даний час аж ніяк не загально визнаним, що має не лише прихильників, а й противників, стало, здавалося б, безперечне, «вистраждане» протягом століть всієї світової цивілізацією концептуальне положення про пріоритетність запобігання у ряді основних напрямків боротьби зі злочинністю. Не тільки в наукових і публіцистичних дискусіях, але, наприклад і в ході законопроектних робіт, зводиться нанівець виховно-попереджувальний потенціал судової влади, кримінального судочинства, припиняється роль превентивних компонентів правоохорони в цілому.

Існують принципові розбіжності, в тому числі і на рівні федеральних органів різних гілок влади, з приводу тісно пов'язаних з кримінологічної проблематикою питань участі інститутів громадянського суспільства в охороні правопорядку, залучення населення до роботи запобігання злочинів. Є різночитання (у тому числі при визначенні та вираженні позицій владних структур) щодо можливостей, предмета, меж,

співвідношення різних рівнів нормативно-правового регулювання попередження як злочинності в цілому, такі її окремих видів (наприклад, організованою, корупційною, професійною, побутовою). Якщо не досягнення консенсусу з вказаним та іншим проблемних питань, то хоча б наближення до нього стає додатковим аргументом на користь визнання гострої актуальності наукової розробки цілісної теорії, концептуальних основ попередження злочинності в сучасних умовах.

Тим не менш, в практичному аспекті попередження злочинів робиться дуже багато. Передбачається, що попередження не може бути ефективним, якщо воно не організовано на систематичній і скоординованій основі і не включає заходів щодо поліпшення життя населення, вдосконалення кримінального правосуддя та пенітенціарної системи [1].

У Канаді широко практикується участь громадян у патрулюванні. Діючи спільно з поліцією, цивільні патрулі знижують страх перед злочинцями і підтримують відчуття особистої безпеки. У ряді випадків створюються так звані контрольні пости навколо виявлених зон підвищеної злочинної активності, особливо в нічний час [8].

У Великобританії розроблені мінімальні стандарти кримінальної безпеки, широко використовується залучення населення до співпраці з поліцією (патрулювання, чергування в найбільш криміногенних районах). Для представників громадськості практикується безкоштовна видача «поліцейського» обмундирування (без знаків розрізнення і службової атрибутики), засобів радіозв'язку, кийків, наручників і навіть зброї для «бойового» патрулювання на поліцейських автомашинах. Вся ця діяльність отримує моральну і матеріальну підтримку суспільства і держави.

Одним з найбільш затребуваних евіктимологічні напрям попередження злочинів. Воно не потребує великих матеріальних витрат і реалізує властиве всім людям прагнення до самозахисту. У Західній Європі та США з'явилося безліч популярних статей і посібників на тему «Як захистити себе, свою сім'ю, своє житло і свою власність від злочинних посягань». Реалізуються програми захисту потерпілих і свідків у кримінальних справах, сформувалися асоціації потерпілих від злочинів. Повсюдно виникають «Асоціації сусідів», члени яких патрулюють мікрорайони і селища і при необхідності викликають поліцейські патрулі [2].

У всіх навчальних закладах – починаючи з початкової школи і закінчуючи вузами – проводяться заняття з прикладної віктимології. Бажаючі можуть не тільки послухати лекції, але й пройти спеціальний тренінг: освоїти прийоми самозахисту і виробити навички оптимальної поведінки в екстремальних ситуаціях.

В даний час у японській спеціальній літературі висловлюється думка про необхідність включення до поняття кримінальної політики також і заходів щодо попередження злочинності, не пов'язаних із застосуванням примусових заходів, тобто необхідність віднести до об'єктів кримінальної політики громадян та громадські формування, що діють в області контролю над злочинністю на локальному рівні. Це зумовлено традиційною специфікою організації контролю над злочинністю в Японії з широким залученням до цієї діяльності населення і зростаючою потребою активізації зусиль, спрямованих на залучення населення, в умовах модернізації японського суспільства [3].

Кримінальна політика в Японії в широкому значенні розглядається як загальносоціальна політика, що включає політику в галузі зайнятості, освіти, житлового будівництва. Більш того, в самому широкому сенсі кримінальної політикою називають державну політику в цілому, яка взагалі не ставить завдання попередження злочинності, проте об'єктивно впливає на її динаміку та тенденції. Відповідно до такого розуміння кримінальної політики завдання науки кримінальної політики не обмежуються

дослідженням ефективності окремих заходів щодо запобігання злочинності, а обов'язково включають в себе соціологічне вивчення спрямованості практичної кримінальної політики в історичному та міжнародному планах, а також аналіз взаємозв'язку державного ладу і кримінальної політики.

В даний час в Японії існують такі установи, як Комплексний юридичний НДІ міністерства юстиції і НДІ поліції при Головному поліцейському управлінні, які займаються дослідженням проблем запобігання злочинності в Японії

Загальна мета НДІ поліції полягає в постановці всієї поліцейської діяльності на наукову основу. У цьому НДІ дослідження ведуться, зокрема, з метою вдосконалення заходів запобігання злочинів, підвищення якості роботи з неповнолітніми, поліпшення організації дорожнього руху та боротьби з дорожньо-транспортними пригодами, розвитку науково-технічних методів розкриття злочинів. У НДІ вивчається психологічний аспект злочинної особистості, в ньому виробляються оцінки криміногенної ситуації, прогнози його змін. Поліцейський НДІ також видає свої праці. Різноманітна наукова робота ведеться на юридичних факультетах державних, муніципальних та приватних університетів, в численних науково-юридичних суспільствах. Звертають на себе увагу малі розміри цих установ та організацій, крайня простота організаційного аспекту їх діяльності, що дуже благотворно впливає на творчу віддачу.

Також в Японії діє створений у червні 1961р. Інститут ООН з попередження злочинності для країн Азії і Далекого Сходу. Він призначений, зокрема, для дослідження проблем попередження злочинності.

У Японії існують такі системи попередження злочинності, як:

1. система попередження злочинності в широкому сенсі, яке охоплює ледве чи не всі сфери соціального життя;
2. у вузькому сенсі, тобто сукупність специфічних цілеспрямованих державних заходів;
3. система інституалізувати контролю на державному і муніципальному рівні і неформального контролю (оскільки заходи неформального контролю об'єктивно складаються в систему);
4. система раннього попередження та попередження повторної злочинності [4].

Особливості кримінальної політики Японії, яка є частиною соціальної політики, характеризуються тим, що акценти у попередженні злочинності зміщені з області «державно-правового» в область «соціального» Її особливістю є не стільки тонка юридична опрацювання окремих інститутів кримінального права, скільки відповідність кримінально-правових норм очікуванням і стереотипам, які виробилися у свідомості японця.

Як відзначає більшість дослідників, правильно сконструйований законодавство і його розумне застосування мають надзвичайно важливе значення у кримінальній політиці. Одним із прикладів ефективності законодавства у справі попередження злочинності в Японії може служити (найжорсткіше серед основних розвинених капіталістичних країн) правове регулювання володіння вогнепальною зброєю. У країні в 90-х рр. вбивства з застосуванням вогнепальної зброї склали всього 4,7%, розбійні напади – 1,3, заподіяння тілесних ушкоджень – 0,1%.

Суть кримінологічної політики в галузі запобігання злочинів, здійснюваної в сучасній Японії, полягає в запобіганні злочинності – як первинної, так і повторної; це відповідає тому курсу кримінальної політики, що проводиться владою.

Для запобігання первинної злочинності, зокрема виявляються, і піддаються індивідуальному виховного впливу неповнолітні маргенали в школі; ведеться широка пропаганда законслухняності, що проводиться силами поліції, школи, громадських організацій; вживаються заходи для усунення умов вчинення злочинів [5].

Основні контури кримінальної політики в Японії в сфері запобігання злочинності можна окреслити наступним чином.

В області виховання та забезпечення задоволеності населення держава і суспільство виховали (спираючись на національні традиції та використовуючи національно-психологічні риси) і продовжують виховувати законослухняних, дисциплінованих громадян, схильних ставити свою працю і свій добробут у жорстку взаємозалежність, а також надали і продовжують надавати членам суспільства задовольняють їх матеріальні і духовні блага. Спеціалізовані органи та організації беруть участь у виховній роботі, здійснюючи її у дорученій їм вузької частини спектру, і задовольняють одну з найважливіших потреб населення – потреба в безпеці.

У сфері соціального контролю та ізоляції суспільно небезпечних осіб локальне суспільство, оточення за місцем роботи або навчання, інша контактує середу знаходять способи для того, щоб показати особам, що вселяє побоювання, своє негативне ставлення до перспективи їх переходу від можливості кримінального поведінки до реального поведінки такого роду, роблячи їм, таким чином, попередження аж до демонстрації відчуження (подоба неформальній превентивної ізоляції) і продовжуючи цим давні національні традиції в адаптованому до сучасності вигляді [6].

Що стосується специфічних заходів контролю та ізоляції, відповідно до закону застосовуються правоохоронними органами за участю спеціалізованих громадських організацій, то вони є особливою частиною відповідної загальної системи.

Головний фактор ефективності контролю над злочинністю в сучасній Японії – це інтенсивна виховна робота.

У практичній роботі по збереженню молоді та підлітків в рамках законослухняної поведінки правоохоронні органи Японії використовують комплексне поняття «делінквентні неповнолітні». Мета звернення з «делінквентності неповнолітніх» полягає в тому, щоб якомога більше застосовувати до них виховні заходи в суспільстві.

Взаємодія японської держави з суспільством щодо запобігання злочинності має дуже різноманітний характер. Форми і методи цієї співпраці постійно оновлюються. Звернені до громадян і призначені для пробудження їх активності розміщені в людних місцях табло з інформацією про кількість дорожньо-транспортних пригод та їх жертв; щити-оповіщення, оперативно виставляються в місцях недавніх подій такого роду; Підняті для загального огляду крупно виконані схеми житлових будинків з зазначенням можливих шляхів проникнення злочинців і т.д. З'являється чимало видань, призначених для стимулювання самозахисту громадян та навчання їх способам самозахисту.

Так, випущено у світ підготовлене поліцією посібник для вивчення і використання громадянами Закону про боротьбу з організованою злочинністю. У цій публікації начальник кримінальної департаменту Головного поліцейського управління висловив надію, що «читачеві усвідомити закон про заходи проти борекудан й стануть використовувати його активно і повною мірою, завдяки чому зможуть уникнути неправомірного збитку, що наноситься діями членів організованих злочинних груп, і будуть вести спокійне і безпечну цивільне життя та підприємницьку діяльність».

Заходи запобігання первинної злочинності в Японії можуть бути розділені на звернені до суспільства в цілому або його окремих груп, але не індивідуалізовані, і на адресовані конкретним особам, щодо яких можна обґрунтовано припускати, що вони можуть вчинити злочин в силу особистісної характеристики, умов життя, навколишнього оточення тощо.

У рамках профілактики загального призначення ведеться широка пропаганда законослухняності, що проводиться силами поліції, школи, громадських організацій,

чому сприяє видання найрізноманітнішої юридичної літератури (включаючи добре прокоментовані закони) великими тиражами.

Вживаються заходи для усунення умов, що сприяють вчиненню злочинів: під особливий контроль беруться не освітлені в нічний час місця, пункти скупчення гулящої молоді, посилюються охорона фінансових установ а також поліцейський контроль над підприємствами, віднесеними до об'єктів такого контролю як місць потенційного виникнення злочинності (у зв'язку з наявністю вибухових або отруйних речовин, можливістю шкоди моральності через характер діяльності – фотозйомок оголеної природи і т.п., обслуговуванням відвідувачів у пізній час, наявністю умов для збуту краденого і т.п.).

Для залучення населення до діяльності з попередження злочинності Головне поліцейське управління, міністерство юстиції, інші державні і муніципальні органи ведуть широку та активну пропагандистську роботу. Зокрема, по всій країні щорічно проводяться місячні кампанії, спрямовані на підвищення правової грамотності населення та посилення громадської підтримки державної політики в галузі боротьби зі злочинністю. Щорічно випускаючи в світ «Білу книгу про злочинність» і «Білу книгу про поліцію» з докладним освітленням відповідної проблематики, держава підтримує з суспільством відвертий діалог про успіхи, недоліки і труднощі національної політики на цьому складному напрямі.

Багато що із сказаного застосовується в індивідуальній роботі з попередження первинної злочинності, коли співробітники з поліцейської будки беруть під особливий контроль тих, від кого є підстави очікувати відходу від правослужняної способу життя, виявляються і піддаються індивідуальному виховного впливу важкі підлітки у школі та проводяться інші подібні заходи.

Також, слід зазначити, що кримінологічне попередження злочинів являє собою найбільш дієвий спосіб боротьби зі злочинністю, оскільки воно:

- Забезпечує виявлення і усунення її коренів, витоків, попереджає можливість вчиняти злочини;
- Впливає на криміногенні чинники, коли вони ще не набрали сили і легше піддаються усуненню;
- Дозволяє, використовуючи різноманітні засоби, переривати задумуємо злочинну діяльність;
- Перешкоджає настанню шкідливих наслідків;
- Вирішує завдання боротьби зі злочинністю найбільш гуманними способами з найменшими витратами, без включення на повну силу складного механізму кримінальної юстиції, без застосування такої форми державного примусу, як кримінальне покарання.

У цілому вивчення моделей, форм і методів попередження злочинів, які використовують у зарубіжних країнах, дозволяє зробити висновок про постійне русі до реалізації в цій діяльності принципів системності, адекватного забезпечення, гуманізму та участі всіх членів суспільства.

Також звертає увагу і той факт, що в різних країнах існують різні системи, заходи, а також засоби попередження злочинності.

Все більшу роль у запобіганні злочинності виконують Типові програми та рекомендації щодо попередження злочинів, що розробляються на Конгресах ООН з попередження злочинності. Так, на дев'ятому Конгресі, який відбувся 29 квітня – 8 травня 1995 року, були прийняті Типові програми та рекомендації щодо запобігання економічної і організованої злочинності, міських злочинів, злочинів, де жертвами виступають неповнолітні особи і жінки. Канадські та ізраїльські делегації представили

учасникам Конгресу цікаві буклети з рекомендаціями потерпілим про те, як їм слід поводитися під час або після вчинення злочину, куди слід звертатися за швидкою кримінологічною допомогою. Як бачимо, досвід зарубіжних держав дуже корисний і повинен бути використаний.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що Україна у здійсненні своєї зовнішньої політики намагається забезпечити політичний, ідеологічний та організаційний вплив на існуючий міжнародний механізм з протидії злочинності, який би, з одного боку, відповідав національним інтересам нашої держави, а з іншого – відбивав тенденції розвитку міжнародних відносин на сучасному етапі. Віднесення проблеми міжнародної співпраці у запобіганні злочинності до важливих напрямків зовнішньополітичної діяльності України буде сприяти підвищенню авторитету держави в цілому, оскільки від нашої готовності до міжнародної співпраці у зазначеній сфері залежить престиж держави перед міжнародною спільнотою.

Тож, враховуючи те, що Україна стала об'єктом зростаючої зацікавленості міжнародних злочинних угруповань (зокрема у сферах відмивання «брудних» грошей, незаконної міграції, торгівлі людьми, зброєю, небезпечними матеріалами, наркотичними речовинами тощо), то вирішення Україною важливих соціально-економічних, політичних та інших завдань практично неможливе без її участі в міжнародному співробітництві в боротьбі зі злочинністю, в діяльності міжнародних правоохоронних організацій. З огляду на це участь нашої держави у міжнародній співпраці у галузі протидії злочинності, на основі норм і принципів міжнародного права є досить важливою. Цілком зрозуміло, що таке співробітництво України з країнами світу, міжнародними організаціями є вагомим умовою успішного вирішення багатьох проблем не лише зовнішньополітичного, зовнішньоекономічного, а й внутрішнього характеру [7].

Список використаних джерел:

1. Ананіч В.А., Серебрякова І.М. Попередження злочинності: зарубіжний досвід, міжнародне співробітництво. М., 2004. С. 15.
2. Дідківська Г. В., Чухрай В. В. Первинний фінансовий моніторинг при розслідуванні злочинів у кредитно-фінансовій сфері органами, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства. *Журнал східноєвропейського права*. 2019. № 69. С. 101-104.
3. Воронін Ю. А. Система боротьби зі злочинністю в США. М., 1996. С. 76.
4. Житний О. О. Кримінальне право України в міжнародному вимірі (порівняльно-правовий аналіз) : монографія. Харків : Одиссей, 2013. 376 с.
5. Ігнатов О. М. Роль та місце засобів кримінально-правового впливу в механізмі протидії злочинності. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 55. С. 466-471.
6. Дідківська Г. В. Судовий прецедент у практиці застосування норм матеріального права. *Вороновські читання (Співвідношення матеріального та процесуального в регулюванні фінансових правовідносин)*. : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. м. Чернівці 4-5 жовтня 2017 р. Харків : Асоціація фінансового права України, 2017. С. 61-63.
7. Дідківська Г. В. Сімейне неблагополуччя в системі детермінантів злочинності неповнолітніх в Україні» : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 152 с.
8. Білявська О. А. Кримінальна політика Японії. М., 1999. С. 34.

УДК 342.5

DOI <https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019-10.25>

КОНСТИТУЦІЙНА КУЛЬТУРА ТА КОНСТИТУЦІЙНА ПРАВОСВІДОМІСТЬ

Гомонай Василь Васильович

докторант кафедри конституційного
права та порівняльного права
(Ужгородський
національний університет,
м. Ужгород, Україна)

Статтю присвячено питанню конституційної культури та конституційної правосвідомості. Акцентовано увагу на доктринальних підходах щодо поняття правової культури, конституційної культури, конституційної правосвідомості, а також їх співвідношення. Встановлено, що конституційна культура як частина правової культури, є особливим соціально-правовим явищем, яке ґрунтується на конституційному праві та конституційному правопорядку, конституційних цінностях. Правопорядок ЄС не може бути несумісним із конституційним порядком держав-членів, відповідно, конституційний порядок України має бути повністю сумісним з правопорядком ЄС. Виділено такі основні структурні елементи конституційно-правової культури: правосвідомість, конституційне право, конституційно-правові відносини, правопорядок, правомірна діяльність суб'єктів конституційного права.

Ключові слова: правова культура, конституційна культура, конституційно-правова культура, правосвідомість, конституційна правосвідомість, правопорядок, правопорядок ЄС, повноправне членство України в ЄС.

CONSTITUTIONAL CULTURE AND CONSTITUTIONAL JUSTICE

Homonai Vasyl Vasylovych

doctoral student of the Department of
constitutional law and comparative law
(Uzhgorod National University,
Uzhhorod, Ukraine)

The article deals with the issue of constitutional culture and constitutional justice. The focus is on doctrinal approaches to the concept of legal culture, constitutional culture, constitutional justice, and their relationship. It is established that constitutional culture as a part of legal culture is a special social and legal phenomenon, which is based on constitutional law and constitutional order, constitutional values. The EU legal order may not be incompatible with the constitutional order of the Member States, accordingly, the constitutional order of Ukraine must be fully compatible with the EU law. The following basic structural elements of constitutional-legal culture are distinguished: legal consciousness, constitutional law, constitutional-legal relations, law and order, legitimate activity of subjects of constitutional law.

Key words: legal culture, constitutional culture, constitutional legal culture, legal consciousness, constitutional justice, law and order, EU law, full membership of Ukraine in the EU.

Актуальність дослідження.

Питання конституційної культури та конституційних цінностей в контексті набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору наразі є одним з ключових. В цілому, з моменту проголошення України суверенною, незалежною, демократичною, соціальною та правовою державою питання поняття, змісту та особливостей функціонування правової культури перебувало в полі зору вітчизняних вчених [1-5; 8-10; 12]. «Серед численних питань, що постали перед дослідниками євроінтеграції, особливої актуальності набувають питання, пов'язані з розвитком і функціонуванням в нових умовах національних правових культур, оскільки саме культура традиційно розглядається як найбільш статичне, консервативне явище правової дійсності» [11], зазначає М. Окладна.

Мета цієї статті – уточнити співвідношення понять «конституційна культура» та «правова культура», виявити основні структурні елементи конституційно-правової культури.

Виклад основного матеріалу.

На думку В. Сальнікова, правова культура є «...особливим соціальним явищем, яке може сприйматися як якісний правовий стан особи і суспільства, та підлягає структуруванню з різних підстав» [13, с. 150-151]. Вчений розглядає як одну з категорій загальнолюдських цінностей та як найважливіший результат загальнодемократичних завоювань прогресивного людства саме правову культуру особи і суспільства. «Вона стає невід'ємною складовою цивілізованості та правової держави» [13, с. 150], наголошує В. Сальніков.

Правову культуру як сферу людської практики, що являє собою сукупність норм, цінностей, юридичних інститутів, процесів і форм, які виконують функцію соціальної орієнтації людей у конкретному суспільстві (цивілізації) визначає Т. Синюкова [15, с. 473].

Дискусіїв юридичній науці викликав висновок А. Венгерова, що «правова культура є більш високою і цілісною формою правосвідомості» [6, с. 585]. В. Співак наголошує, що «з таким визначенням погодитися не можна, оскільки правосвідомість є одним з елементів правової культури та однією з її характеристик» [16, с. 18-19].

«У сучасній правовій науці існує кілька підходів до визначення та розгляду правової культури як соціального явища, що аналізується в усій сукупності найважливіших компонентів юридичної реальності. Тривалий час у юридичній науці домінував функціональний підхід, в якому правова культура розглядалася як сукупність усіх компонентів, суб'єктів юридичної надбудови держави в їх реальному функціонуванні з метою прогресивного розвитку соціального організму та постійного збагачення правових предметних форм (юридичних культурних цінностей). Прихильники цього підходу особливо наголошують на необхідності аналізу відповідності діяльності суб'єктів права вищим досягненням у юридичній царині, зокрема, у сфері правової ідеології, яка включає такі категорії правових цінностей: законність, справедливість, рівноправ'я, повагу до прав громадян та виконання ними обов'язків» [16, с. 18-19]. зазначає В. Співак.

В юридичній доктрині є точка зору, відповідно до якої «... правова культура є специфічним соціоправовим феноменом, який визначає якісний стан життя суспільства на кожному етапі його розвитку та обумовлюється розгорнутою системою політичних, економічних, соціальних, етичних та юридичних факторів. Правова культура – це обумовлений соціально-політичним та економічним устроєм якісний стан правового життя суспільства, який полягає у досягнутому суспільством рівні розвитку правової діяльності; ступені досконалості юридичних актів й інших текстів правового

характеру; розвиненості правової свідомості та правового розвитку суб'єкта в цілому; ступені гарантованості державою свободи поведінки особистості в комплексі з її відповідальністю перед суспільством» [14, с. 25]. «Таке визначення правової культури поєднує два підходи щодо тлумачення цього складного соціального явища – з позицій ідейно-правового стану суспільства на певному етапі його розвитку та з точки зору з'ясування сукупності суб'єктивно-психологічних характеристик правової культури (знання права, вміння застосовувати закон, повага до нього, формування почуття законності та справедливості)» [16, с. 20], підкреслює В. Співак.

Більше того, В. Співак слушно наголошує, що «...правова культура, як частина загальної культури суспільства, є особливим соціальним явищем, що ґрунтується на праві та правопорядку, на загальнолюдських правових цінностях та має характерні для неї ознаки, до яких прийнято відносити рівність, свободу та справедливість. Пріоритетною ознакою правової культури є рівність, яка полягає в тому, що права людини, незважаючи на свою неповторність і особливість, взаємодіють як рівні один з одним. Наступною, не менш важливою ознакою правової культури є свобода, зміст якої полягає в тому, що право поширюється лише на вільних громадян, причому свобода означає дещо більше, ніж лише можливість кожного учасника правовідносин виявляти свою волю і проводити свою лінію поведінки. Свобода в сфері права виключає самоуправство та свавілля, оскільки в цьому випадку право виступає як форма, норма і міра свободи. Особливість свободи виявляється у тому, якщо особа хоче бути вільною, то вона повинна співвідносити власну волю з визнанням волі інших. Саме так виникають правові відносини. До ознак правової культури слід віднести і справедливість, яку слід розглядати як еквівалентність та збалансованість прав та обов'язків, що знаходяться у правових відносинах суспільних суб'єктів. Причому справедливість, як ознака права, може істотно відрізнитися від соціальної і моральної справедливості. Правова культура виявляється внутрішньою духовною стороною правової системи в суспільстві й пронизує правосвідомість, право, правовідносини, законність, правопорядок, правотворчу, правозастосовчу та будь-яку іншу юридичну діяльність у сфері функціонування права в суспільстві» [16, с. 20].

«Оскільки базовими цінностями західноєвропейської правової культури виступають особистість, добробут, порядок, суспільне благо, а вузловими ідеями – ідеї свободи, верховенства права, невід'ємність прав людини, демократії, правової держави, громадянського суспільства, то фундаментальними принципами правової культури спочатку країн Західної Європи, а сьогодні – Європейського Союзу є індивідуалізм, раціональність, лібералізм, субсидіарність і пропорційність, законність. Слід зазначити, що завдяки насамперед європейській інтеграції сфера впливу принципів правової культури Західної Європи сьогодні не обмежується лише західноєвропейським правосвідомістю. Оскільки принципи не тільки засвоюються в процесі правової соціалізації, але й поширюються за допомогою політико-правової ідеології, з'являється ймовірність їх прояву в правосвідомості суспільств держав (Країни Східної і Південної Європи, республіки колишнього СРСР), які мають інші культурні традиції в правовій сфері, завдяки взаємодії з політикоправовими системами Західної Європи» [11], зазначає М. Окладна.

Дашковська О. та Ісакова В. підкреслюють, що «Принципи європейської правової культури стосовно європейського права виконують функцію духовно-культурної основи, що лежить в основі його норм, а також забезпечують стабільність і єдність його системи. Справедливість даного висновку пояснюється наступним. Проблема інтеграції правових систем не може бути вирішена виключно за допомогою уніфікації позитивного права і правозастосовної практики. Обов'язковою умовою ефективної

інтеграції є уніфікація правокультурних принципів. Ігнорування цієї вимоги під час інтеграційного процесу в правовому просторі неодмінно матиме негативні наслідки як для подальшої міждержавної взаємодії, так і для розвитку самої інтеграції, і навіть може стати причиною дезінтеграційних процесів. Разом з тим слід зважати на те, що формування принципів правової культури – це тривалий еволюційний процес. Тому вихідна спільність етимологічно-генетичних коренів сама по собі ще не є достатньою передумовою для зближення національних правових культур. Чим більш істотним за своїм змістом і тривалим за часом була розбіжність між системами історич- Аналіз практики опосередкованого впливу правокультурних принципів на правосвідомість дозволяє дійти висновку, що сфера дії західноєвропейської правової ідеології як інструменту поширення таких принципів в сучасних умовах розширюється. Вплив західноєвропейської правової ідеології на правосвідомість постсоціалістичних суспільств виявився досить суттєвим і в цілому позитивно позначився на адаптації законодавства цих країн до законодавства ЄС. Однак рівень сприйняття принципів правової культури Західної Європи в правосвідомості східноєвропейських народів не завжди є достатнім. Це пояснюється тим, що чим меншою була область перетину цінностей взаємодіючих правових систем, тим менш істотним виявляється вплив західноєвропейської правової ідеології на правосвідомість інших суспільств» [7, с. 239-241]. «Сучасний етап європейської інтеграції, обумовлений вступом до ЄС не лише країн Східної Європи, але й колишнього СРСР є унікальним, оскільки до цього інтеграційні процеси охоплювали лише держави, які характеризуються очевидною спільністю не лише економічних і політичних систем, але й правових культур, що знаходило своє вираження в єдності характерних для них правокультурних принципів, що значною мірою обумовлювало успіх трансформації національних правових систем» [11], підкреслює М. Окладна.

Т. Михайліна в монографічному дослідженні «Роль інтегративного потенціалу правосвідомості у реформуванні правової системи» переконує, що саме правосвідомість належить до категорій, доктринальне та практичне значення яких складно переоцінити [12, с. 5]. «Це відбувається в силу того, що вона завжди „балансує на межі“ всіх без винятку правових явищ, тобто забезпечує функціонування правової системи. Більше того, вона розкриває взаємозв'язок юридичних феноменів з оточуючими явищами, які виходять далеко за межі юридичної сфери. Сукупність зазначених точок впливу створює підґрунтя для руху правової системи, її розвитку або ж її регресу. Отже, правосвідомість переміщується з категорії другорядних правових феноменів, – оскільки тривалий час вона розглядалася виключно усередині системи права, – до відносно самостійного елементу правової реальності, який, на додачу, опосередковує функціонування усіх інших, тобто інтегрує усі елементи правової системи, надає їй власне якості системності та функціонального спрямування» [12, с. 5], зазначає вчена.

«Синергетика правової системи виявляється у її самоузгодженні, саморозвитку, які відбуваються за рахунок безперервної взаємодії правової ідеології, системи права та юридичної практики. Але зазначений взаємозв'язок виникає не сам по собі. Логічно передбачити певні пов'язуючі ланки, що відіграють роль „провідника“, забезпечуючи взаємопроникнення та взаємовплив усіх елементів правової системи. І однією з таких ланок, безумовно, виступає правосвідомість, яка формує можливість утвердження концептуальних підходів до права, втілення їх у самій сутності правових приписів з наступним відбиттям форми і змісту цих приписів на фактичній поведінці особи. Таким чином, визнаючи синкретичність правової системи, як відкритої та нелінійної, і розкривши роль у ній правосвідомості, можна акцентувати увагу на праксеологічному аспекті цього дослідження завдяки виявленню інтегративно-синергетичної ролі

правосвідомості» [12, с. 16], йдеться в сучасній юридичній доктрині. «Синергетичну роль правосвідомості у правовій системі держави легко прослідкувати, заглибившись в онтологічні та функціональні особливості всіх її уявних компонентів. Оскільки правова норма без її відбиття у свідомості особи залишиться лише словами на папері, а відповідно, не виконуватиме свого регулятивного призначення. І лише будучи сприйнятим особою, цей припис створює внутрішній імператив, який може суттєво варіюватися залежно від позитивного чи негативного його сприйняття, що у кінцевому результаті втілюється у фактичній правовій поведінці особи. З наведеного очевидним стає висновок про фундаментальну роль правосвідомості у правовій системі будь-якої країни. Правосвідомість виступає у вигляді пов'язуючої ланки, що збалансовує роботу елементів правової системи, забезпечує її самокерованість, передає зміни у кожному компоненті правової системи на наступний рівень Виходячи із вищезначеного, поряд із традиційно визначеними складовими правової системи (система права, правова ідеологія та юридична практика), функціонує відносно самостійний елемент правової реальності – правосвідомість, який не можна у повному обсязі включити до будь-якого з перелічених базових елементів через постійний вихід правосвідомості за їх межі. Також не є можливим повноцінне виділення досліджуваної категорії в окремий компонент, оскільки у будь-який момент часу через правосвідомість забезпечується уся множина зв'язків, які відбуваються всередині системи права. Тому можна констатувати існування правосвідомості як розумово-психологічної категорії, в якості відносно незалежного елемента правової системи, що забезпечує її інтегративно-синергетичні властивості та відображає сукупність знань, уявлень та емоцій щодо фактичного і бажаного стану правових феноменів», висновує Т. Михайліна [12, с. 16].

Аналіз вищенаведених точок зору є підставою для визначення структури правової культури. Отже, структурними елементами правової культури є правосвідомість, право, правові відносини, законність і правопорядок, правомірна діяльність суб'єктів, державні правові інститути, юридична наука, юридичні акти, правосуддя тощо.

Крім перерахованих елементів правової культури, варто зазначити, що до структури правової культури входять три базові блоки, а саме: правова психологія (правові почуття, емоції оціночні поняття щодо права чинного та права бажаного, елементи настрою щодо конкретних правових явищ та ситуацій); правова ідеологія (правові ідеї, теорії, поняття й категорії); правова поведінка (правова активність громадян, рівень правових умінь та навичок особи).

Висновки.

1. Конституційна культура як частина правової культури, є особливим соціально-правовим явищем, яке ґрунтується на конституційному праві та конституційному правопорядку, конституційних цінностях.

2. Правопорядок ЄС не може бути несумісним із конституційним порядком держав-членів, відповідно, конституційний порядок України має бути повністю сумісним з правопорядком ЄС.

3. Виділено такі основні структурні елементи конституційно-правової культури: правосвідомість, конституційне право, конституційно-правові відносини, правопорядок, правомірна діяльність суб'єктів конституційного права.

Список використаних джерел:

1. Deshko L. Application of Legal Entities to the European Court of Human Rights: a Significant Disadvantage as the Condition of Admissibility. *Croatian International Relations Review*. 2018. 24 (83). P. 84-103.

2. Deshko L. European Standards of Human Rights: Course book. Donetsk: Modern Printing (Suchasny Droom), 2013. 142 p.
3. Deshko L. Restitutio in integrum: підходи Європейського суду з прав людини. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. №5. С. 365-368.
4. Deshko L. Structural Elements of International Legal Mechanisms for Ensuring The Everyone's Right to Seek Rights Protection in International Judicial Institutions or in the Relevant Bodies of International Organizations. *Закон и жизнь*. 2013. №12/3. С. 64-67.
5. Deshko L. The principle of «de minimis non curat praetor» in International Law. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. №4. С. 5-15.
6. Венгеров А.Б. Теория государства и права: Учебник. М., 1998. 598 с.
7. Дашковська О. Р., Ісакова В. М. Правова свідомість як елемент правової реальності. *Проблеми законності*. Х., 2009. Вип. 103. С. 239–241.
8. Дешко Л. М. Конституційне право на звернення до міжнародних судових станів та міжнародних організацій: порівняльно-правове дослідження: Дис. ...докт. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право. К., 2017.
9. Дешко Л. Правове регулювання господарювання в сфері охорони здоров'я: проблеми вдосконалення спеціального законодавства. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 5. С. 57-62.
10. Дешко Л., Боднар О. Правова природа рішень Європейського суду з прав людини. *Правничий часопис Донецького університету*. 2008. № 2. С. 76-81.
11. Окладна М. Правова культура і її роль у формуванні правопорядку ЄС. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/11514/1/Okladna.pdf>
12. Роль інтегративного потенціалу правосвідомості у реформуванні правової системи: монографія / Т. В. Михайліна. Вінниця, 2018.
13. Сальников В.П. Правовая культура. Актуальные проблемы теории права. Под ред. К.Б. Толкачева и А.Г. Хабибулина. Уфа, 1995.
14. Семитко А.П. Правовая культура социалистического общества: сущность, противоречия, прогресс. Свердловск: Изд-во Уральск. ун-та, 1990. С. 25.
15. Синюкова Т.В. Правовая культура. Теория государства и права: Курс лекций / Под ред. Матузова Н.И. и Малько А.В. Саратов, 1995.
16. Співак В.І. Правова культура учасників виборчого процесу як засіб забезпечення реалізації виборчих прав громадян України: Дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.02 – конституційне право муніципальне право. Київ, 2004. С. 18-19.

ВИМОГИ ДО НАУКОВИХ СТАТЕЙ

1. ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ

Наукова стаття повинна містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується означена стаття;
- формулювання цілей статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки з даного дослідження і перспективи подальшої розвідки у даному напрямку.

2. ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ТЕКСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ

2.1. Обсяг статті має бути від 8 до 20 сторінок, включаючи ілюстрації, таблиці, графіки, список використаних джерел.

- поля верхні та нижні, ліві і праві – 2,0 см.
- міжрядковий інтервал – 1,5
- шрифт «Times New Roman» – 14
- абзацний відступ – 0,5 см.
- текст вирівнюється по ширині.

2.2. Посилання на джерела необхідно робити по тексту у квадратних дужках із зазначенням номерів сторінок відповідно джерела. Наприклад: [3, с. 234] або [2, с. 35; 8, с. 234].

2.3. Список використаних джерел подається наприкінці статті в порядку згадування джерел та має бути оформлений відповідно до існуючих стандартів бібліографічного опису (див.: розроблений в 2015 році Національний стандарт України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»).

2.4. Стаття повинна містити назву, відомості про автора(ів) (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи/навчання, місто, країна), анотації та ключові слова українською та англійською мовами; середній обсяг анотацій – не менш як 1800 друкованих знаків.

З прикладом оформлення статті можна ознайомитись на сайті видання за посиланням: <http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/priklad>.

Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Представлена автором стаття повинна являти собою продукт його власної ідеї. Не допускається плагіат у різних формах. Використання праць інших авторів можливо тільки як посилання, цитата, опис, але не переписування праці, запозичення ідей. При використанні інформації інших праць обов'язкове посилання на автора, його працю, видання, рік, сторінку. Передрук (перевидання) матеріалів видання дозволяється тільки з дозволу автора і редакції.

Редакція наукового журналу «Юридичний бюлетень»:

Україна, 73000, м. Херсон, вул. Потьомкінська 42/14

Контактний телефон: +38 (099) 729 68 59

Електронна адреса: editor@lawbulletin.oduvs.od.ua

Електронна сторінка: www.lawbulletin.oduvs.od.ua

Наукове видання

Юридичний бюлетень

Науковий журнал

Випуск 10 (10)

Формат 64x90/8. Гарнітура Book Antiqua.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум.-друк. арк. 21,86.
Замов. № 0220/42. Наклад 300 прим.

Видавничий дім «Гельветика»
73021, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
Телефон +38 (0552) 39 95 80, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.